

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og
nutid

BIND XXII
HEFTE 6
SIDE 357-452
1965

Oversigt over søhistorisk litteratur 1952-64

Ved HENNING HENNINGSEN

Selv om man undertiden kan fyldes med mismod over, hvor få mennesker der i et søfartsland som Danmark beskæftiger sig med den søhistoriske forskning, bliver man glædeligt overrasket, når man tager et vue over, hvad der trods alt er udkommet i de sidste 12–14 år, siden museumsdirektør *Knud Klem* i 1952 gav en oversigt over litteraturen om dette emne (Fort Nut 18, 430 ff). Det er i virkeligheden slet ikke så lidt, selv om man ser bort fra speciallitteraturen om fiskeri, sejl- og rosport og orlogshistorie samt økonomisk handelshistorie. Jeg skal her forsøge at give en oversigt over søfartslitteraturen i denne periode og nævne en del af de mere bemærkelsesværdige arbejder, idet jeg ved numre henviser til litteraturlisten.

I årene 1959/60–1961/62 blev det smukt udstyrede månedsskrift *Søens Verden* udgivet under kontorchef, kaptajn *Kaj Lunds* energiske og dygtige redaktion (9). Han formåede at knytte en lang række skribenter til sig, og tidskriftet bragte i sin treårige levetid et væld af gode artikler om talrige emner inden for søhistorien. Desværre måtte det gå ind efter så kort tid. Det efterlader et stort savn, og det er at håbe, at det engang kan opstå igen, for der er uden tvivl et publikum for et sådant her i landet. I det populære maritime tidskrift *Vikingen*, der nu er 40 år gammelt, findes både underholdende og oplysende artikler, men det kan ikke helt erstatte *Søens Verden*.

Handels- og Søfartsmuseets årbog (11), der begyndte at udkomme 1942, kan vel for tiden betegnes som det vigtigste søhistoriske forum i Danmark. Også her har mange forskere haft lejlighed til at komme til orde, og mange emner er behandlet. Men alligevel er det et beskedent antal sider, der her står til rådighed pr. år. I *Erhvervshistorisk årbog*, i *Teknisk museums årbog*, i *Tidskrift for Søvaesen*, i de amtshistoriske årbøger (dog i mindre grad) samt i en del andre videnskabelige publikationer, og forøvrigt i en del rederiers og værf- ters firmablade og i søfartsorganisationers medlemsblade, er der dog heldigvis en del artikler ind imellem om lignende emner. En del af dem er nævnt i litteraturlisten, selv om denne slet ikke gør krav på at være fuldstændig.

At søens litteratur må have et interesseret og købedygtigt publikum, kan ses af den succes en del internationale populærskildringer og billedbøger har haft i danske udgaver. Der er f. eks. *Peter Freuchens* fortællende bog om de syv have (1), og der er *Landströms* billedværk *Skibet* (4), som udmærker sig ved blændende dygtige, detailrige og smukke tegninger af skibstyper fra oldtid til

nutid. Man må dog håbe, at læserne husker på, at det for det ældre stofs vedkommende drejer sig om rekonstruktioner ud fra ofte meget magre forlæg, som forøvrigt mange steder er afbildet sammen med Landströms tegninger. Den sympatiske forfatter har senere i et interview i svensk TV fortalt, at han siden han udgav bogen har farsket videre, og at han efter sine rejse og studier ikke mere er helt overbevist om rigtigheden af alle sine rekonstruktioner. Bedst er håndbogen *Fra mast til køl* (5), en slags søfartens Hvad hedder det, som giver fortrinlige og smukke tegninger af detaillier ombord på alle slags skibe, med oplysninger om benævnelserne, og ligeledes *Sam Svenssons* bog med den romantiske titel (8), en sejlskibenes kavalkade med pålidelige tekster af høj karat og præcise tegninger af *Gordon Macfie*.

Fælles for disse bøger er, at den hjemlige danske søfart kommer helt til kort; til gengæld får man for en billig penge dejlige billedbøger. Kvaliteten af teksten i sådanne værker, som vi formentlig i fremtiden vil se flere af – for der er penge i dem –, er ikke altid lige høj; den er afhængig af forlæggernes samvitighedsfuldhed i udvalget og de danske bearbejdes kyndighed.

De tre sidste bøger er svenske, beregnet til international udgivelse i kæmpeoplæg og trykt i fine farver. Man beundrer dette initiativ, som vi ikke har noget modsvarende til. Vi kan heller ikke opvarte med en bog som *Svenskt skeppsbyggeri* (red. af *Gustaf Halldin* og udgivet 1963 af Allhems i Malmö). Dens tekst og billeder er førsteklasses, og der kastes mange strejflys over dansk skibsbygningshistorie.

Med tilfredshed må det noteres, at det af *F. Holm-Petersen* og *A. Rosendahl* udgivne værk *Fra Sejl til Diesel* (omtalt Fort Nut 18, 433) i tre bind, med bidrag fra en række skribenter, ikke bare blev færdig på rekordtid (1951–52), men ovenikøbet blev så stor en succes, at det måtte genoptrykkes. Tilmed udgav Holm-Petersen et ekstra fjerde bind (1953). Dette værk (2) kan selvfølgelig ikke måle sig med Norges store standardværk *Den norske søfarts historie*, som med sine seks vældige bind har været under udgivelse fra 1923 til 1951, og som er skrevet af en flok videnskabsmænd efter årelange studier, men alligevel giver det med sine over 2000 sider et vældigt stof om dansk skibsfart i de sidste 150 år, om søfartsbyer, rederier, de forskellige trader over de syv have, skibsbygning, navigation osv. Teksten støttes af et væld af billeder. Af stor nytte er et fuldstændigt register (i bind 3) over alle danske sejl-, damp- og motorskibe over 100 tons siden 1869, med deres data. Desværre savnes indgående kildehenvisninger og et almindeligt stikordsregister, men alligevel må man være taknemlig for dette kæmpeværk, som både kan læses i sammenhæng og bruges som håndbog.

Af en anden opbygning er kapt. *H. C. Røders* værk om dansk skibsfarts renaissance (7). Heri skildrer han sin egen søfartstid fra 1897 og til nu, men han sætter sine oplevelser ind i en almindelig tidsramme, så værket bliver til en bred og værdifuld, meget personlig oversigt over de sidste par menneskealdres danske søfartshistorie.

F. Holm-Petersen, der har skabt sit eget søfartsmuseum i Troense, har dels alene, dels og oftest i samarbejde med *Kaj Lund* med stor flid udmøntet sine rige samlinger og sin viden i en række søhistoriske værker, der er kommet slag i slag i de sidste år, og som har haft vældigt publikumstække. Især bør fremhæves monografierne over søfarten, der udgik fra de vigtige søfartscentre Fanø, Ærø og Svendborg-egnen (14, 15, 16, 17). Rygraden i dem er et register over de hjemmehørende skibe, ordnet alfabetisk; deres historie, farter, ejendoms historie og skæbne – ofte sørgelig – er beskrevet ved hjælp af et overmåde stort stof af original karakter: logbøger, positionslisten, rederistof, oplysninger fra søfolk, billedmateriale osv. Desværre ligger det i sagens natur, at sådanne skibsbiografier bliver af ujævn karakter, fordi det altid er tilfældigt, hvad der er bevaret af skriftlige og mundtlige kilder og billedstof. Materialet rækker i og for sig ikke langt tilbage i tiden, men det dækker disse steders storhedstid, som falder ret sent hen imod sejskibstidens slutning. Bøgerne indeholder alle et rigt materiale, både om handel og søfart, havari og forlis, livet ombord, alskens oplevelser, heltemod og lidelser.

Et glimt af ældre tiders søfart giver *Jørgen Barfod* i sin oversigt over Æbeltofts storhedstid for 300 år siden (12) og *Marius Hansens* over Nakskov som søfartsby omkr. 1700 (35). Utvivlsomt ligger der i vore arkiver et stort materiale, som det må blive fremtidens sag at løfte.

Stof fra den sære og betagende søfartsø Fanø er udgivet med personlig indlevelse af *Hans Brinch* og *Andreas Sørensen* (13, 24), og fra Hanstholm af *L. Mehr* (22). *Mogens Lebechs* bøger om Christianshavn (20, 21) bygger på grundige arkivstudier. Den sidste med den lockende titel *Gamle skibe, gamle huse* har ikke meget stof om skibe, men så meget mere om Christianshavns havneside, hvor nu B & W ligger. Den er udstyret så overdådigt med farvebilleder som ikke mange andre danske bøger (begge omtalt i Fort Nut 19, 503 og 21, 77 ff.).

Kanalvæsnet har aldrig spillet nogen stor rolle i Danmark. I anledning af den gamle Ejderkanals 175 års jubilæum fremkom et par mindre artikler (23, 25). Forhåbentlig bliver dens historie skrevet til 200 året i 1984.

En række firmaer har fejret deres jubilæer i den sidste tid og har benyttet lejligheden til at lade udarbejde festskrifter (29, 34, 36, 37, 44, 111, 112, 120, 212). Desværre kan man ikke sige, at alle har været lige værdifulde, uanset deres ofte smukke og flotte udstyr. Arkiverne fra de forskellige firmaer er ikke altid opbevaret med fornøden pietet, og det ligger ofte tungt med billedstoffet. Forhåbentlig vil Erhvervsarkivet i Århus i fremtiden vise sig at være af værdi ved at animere sansen for og kærligheden til de værdier, som selv de mindst påagtede arkivsager kan have. Prøver på hvad Erhvervsarkivet kan yde af stof som berører søfarten er bl. a. givet i interessante afhandlinger om den kendte Helsingør-sundklarerer N. P. Kircks rejse for at kapre kunder i Norge (41), om Melchior & Co. i Australien (30), om Jens Bang og det ålborgske saltkompagni (32) og om søfartsforbindelser mellem København og nordtyske

østersøhavne (47). I Handels- og Søfartsmuseets årbog har *Knud Klem* skrevet om J. J. Claessen (38), den initiativrige storkøbmand i Helsingør, hvis smukke klassicistiske palæ dominerer byens »waterfront«. Han havde planer om oprettelse af skibsværft, rebslageri og ankersmedje. Selv om de ikke helt lod sig realisere, kan hans virke dog stå som et eksempel på de store tanker, der blev tænkt i den florissante tid. Større end Claessen var Niels Ryberg, den fattige bondedreng, der blev storreder og matador i hovedstaden. Om ham har overarkivar *Aage Rasch* skrevet en veldokumenteret levnedsskildring (140), som fører lige ind i 1700-tallets økonomiske historie og giver et nuanceret billede af hans foretagsomhed på en lang række områder.

Om vort ældste dampskib »Hjeilen« har både *Tage Kaarsted* og *Lebech* skrevet i anledning af dets 100 års fødselsdag (39, 42). Det gamle hjulskib i fart på de idylliske Silkeborgsøer betager os; der er et stykke kultur- og landskabshistorie i emnet. Den tyske forsker *Hans Szymanskis* stofmættede bog (48) om dampskibsfarten i Nordtyskland berører også hertugdømmerne. Justitsråd *Tangs* overvejelser 1849 om dansk landbrugseksporert pr. dampskib til England er blevet genoptrykt (49). Det var profetiske ord.

I anledning af hundredåret for øresundstoldens afløsning har prof. *Aksel E. Christensen* i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1957 skrevet en kort og klar oversigtsartikel om denne (28), og *Gunnar Olsen* m. fl. har samlet en del afhandlinger herom i en lille bog (45). Den rigtige bog om øresundstolden venter vi endnu på.

En meget alsidig orienteret oversigt over hvad der er skrevet om friserne som handelsfolk giver bibliotekar *Poul Enemark* (31).

Om navngivne skibes farter er der skrevet en del monografier, ofte i form af erindringer (53, 54, 59, 66, 67, 70). Ligeledes har forskellige specialfarter fået omtale: petroleumsfarten i danske sejlskibe (61), skrevet af den meget vidende kender af de sidste storsejleres historie, kontorchef *Jens Malling*, som døde alt for ung i 1964; fremdeles pæreskuddefarten fra Tåsinge til København (58), en indtagende lille beretning, og den store frugtfart fra Middelhavet til Danmark og Østersøen (52), skildret af statslods *P. A. Gruelund*, som i de sidste 50–60 år har samlet et stort materiale til sejlskibsfartens historie. Der var fart over feltet, når frugtjagerne – et beskedent hjemligt sidestykke til de britiske teklippere – kæmpede sig frem med den letfordærlige last, uden køleanlæg og med dristig sejlføring. En anden slags last er emigranterne, om hvilke der er skrevet et par værker af *Carlo Christensen* og *Jørgen Schmidt* (50, 64), den sidste en spændende historie ud fra samtidige kilder om mormonernes fart mod Zion i vest.

Et svensk bidrag til dansk ekspeditionshistorie giver *Sven Svenssons* bog om Christian II's planer om en arktisk ekspedition (65). Titelen lover ikke så meget, som den meget læseværdige bog giver; som optakt til disse planer, som ikke blev til noget på grund af kongens fald, gennemgår forfatteren kritisk og detaljeret hvad der vides om Danmarks opdagelsestogter i 1400-tallet, tildels inspi-

reret af og i samarbejde med portugiserne, som satte alt ind på at finde en søvej til Indien. Den meget skrivende *Hakon Mielche* har skrevet en letlæst bog om »Galathea«-ekspeditionen (62). En livfuld skildring af Knud Rasmussens anlæggelse af Thulestationen 1910 og de primitive forhold, hvorunder sejladserne derpå foregik, giver den eneste, der endnu lever af deltagerne, distriktschef *Peter Wamberg* (69). Han har også fortalt om sin rejse som skibsdreng til Ostindien omkr. århundredskiftet (68). Endnu længere tilbage fører den gamle Hobro-havnefoged *Th. Nielsens* sejskibserindringer fra kolera-tiden (63) og *Tillisch's* kostelige fortælling om en rejse til Meksikogolfen 1898 (67). Disse erindringer giver morsomme kulturbilleder fra en tid, der maritimt synes os så uendelig fjern.

Holm-Petersen har skildret en rejse, han foretog for få år siden til Hongkong (57); hans oplevelser giver ham lejlighed til at drage paralleller mellem nutiden og den danske kinafart i forrige århundrede, således som den især udgik fra Åbenrå. En anden rejse til Falklandsøerne (56) gav ham stof til beretninger om sørgelige forlis i denne ugæstmilde egn af verden, tæt ved Kap Horn, i sandhed en sejskibenes kirkegård, hvad masser af vrage endnu vidner om. Han har eftersporet disse spøgelsesskibes historie og fortæller livligt derom, så man fornemmer hvor farligt et hjørne det var. Sammen med *Kaj Lund* har Holm-Petersen endvidere udgivet en oversigt over de sidste store sejleres historie (60). Det er blevet til en dejlig billedbog og et praktisk opslagsværk, et hjemligt bidrag til den omfattende internationale litteratur om et betagende emne, windjammernes triumf og død.

Et særligt malerisk indslag i vor søfartshistorie giver farten på vore kolonier i ældre tid, både i troperne (inklusive kinafarten) og i arktiske egne. I det store, ødselt udstyrede og gedigne værk om vore tropekolonier (71), som tidligere er omtalt, er der meget stof om skibsfarten, al den stund det var den, der var basis for Danmarks optræden som kolonimagt i alle kendte verdensdele. En af de ældre klassikere i ostindiefartens historie er skibslægen *Cortemündes* dagbog fra et togt med fregatten »Oldenborg« 1672–75 til Java (72). Den blev først udgivet for få år siden efter at have hvilet mange år i det Kgl. Bibliotek. Den supplerer den foreliggende sparsomme danske rejselitteratur fra ældre tid, og dens mange bidrag til belysning af livet ombord, oplevelser og farer, handel og fremmede forhold, i forening med Cortemündes egne illustrationer, gør den til langt mere end blot en spændende og farvemættet eventyrbog. Hvilken forskel på denne rejse og ægteparret *Rehlings* fart til Trankebar 1838, som skildret i familiebreve (73)! En sammenligning viser, hvor megen udvikling der dog trods alt har været inden for sejskibssøfarten århundrederne igennem. Ostindiefarterne var ikke længere ensbetydende med fare og død.

Kinarejserne, som Asiatisk kompagni (oprettet 1732) havde eneret på, påkalder altid interessen. Museumsdirektør *Knud Klem* har skildret fregatten »Disco«s historie (78) i en fyldig artikel, som giver læserne et indtryk af, hvorledes datidens største handelsskibe var indrettet og hvordan kinaekspedi-

tionerne organiseredes og gennemførtes. Et enkelt kapitel af ostindie- og kinafartens historie, fregatten »Cronprinsessen af Danmark«s forlis ved Kap 1752, er skrevet af prof. *Georg Nørregård* (83), og *Lone Klem* har skildret den måske mest berømte af alle kinarejser, nemlig fregatten »Christianshavn«s togt 1819–21, som digteren Poul Martin Møller, der var skibspræst ombord, har udødeliggjort i optegnelser, digte og litterære værker (79).

Til udenværkerne hører hvad der er fortalt om hjemførte varer, spec. kunstgenstande, porcelæn, billeder osv. (75, 80, 154). Thi også disse kan belyse skibsfarten. Af allerstørste værdi er f. eks. den samling realistiske portrætfigurer af officerer og skibsebedsmænd fra »Cronprins Christian«s togt 1730–32, som er udstillet på Handels- og Søfartsmuseet (76).

Litteraturen om de øvrige danske kolonier er mere sparsom. Overbibliotekar *Em. Sejr* har skildret det Vestindiske Handelsselskab i Århus (86) – det delte skæbne med så mange andre af datidens økonomiske foretagender. Redaktør *Carl Østen* har givet en personlig skildring af de vestindiske øers overgivelse til USA efter salget 1917 (87). Der er grund til at henlede opmærksomheden på, at den engelske forsker prof. *A. W. Lawrence* i en grundig undersøgelse har beskrevet de europæiske kolonimagters forter langs Guldkysten og deres historie, deriblandt de gamle danske forter i Dansk Guinea (81). Skildringer af danske handelstogter uden for de gængse ruter, deriblandt af et bemærkelsesværdigt slavetogt til Madagaskar, vidner om, hvilken rigdom af stof der endnu ligger i arkiverne og venter på at blive bearbejdet (82, 85, 77). Som et bidrag til den internationale udforskning af ostindiehandelens historie må nævnes prof. *Kristof Glamanns* disputats om den hollandske handel på Asien (74).

Mindre opmærksomhed har besejlingen af Grønland vakt. En interessant beskrivelse af en grønlandsfærd i forrige århundrede, som sømanden oplevede den, giver *Poul Chr. Petersen* (84).

I denne oversigt kan der kun blive henvist til fiskerilitteratur ud fra et mere alment søfartssynspunkt, især m.h.t. skibstyper og bådebyggeri. Om dette sidste findes der flere artikler, bl. a. af modelbyggeren og kenderen af danske småskibstyper, maskinfabrikant *Carl Petersen*, Gilleleje, og Handels- og Søfartsmuseets konservator *Chr. Nielsen* (92, 94, 121, 122, 125, 126), ligesom emnet er behandlet af *Holm-Petersen* og *Kaj Lund* (91); deres bog indeholder mange illustrationer af fiskefartøjstyper.

Et par historiske artikler af interesse vedrørende det middelalderlige sildefiskeri bør dog nævnes. Lektor *Marius Hansen* har påvist (90), at dette ikke blot har været drevet i Sundet, men også i Storebælt. På Lollands Albue har han fundet rester af et betydeligt leje med gamle fiskeboder, og han har kunnet fastslå, at navnet Ellenbogen i tyske dokumenter ofte med urette er blevet henført til Malmø (tysk Ellenbogen), mens der i virkeligheden er tale om Albuen. Det er et frugtbart stykke arkæologisk og arkivmæssigt detektivarbejde, der her er udført. Museumsinspektør *Bjarne Stoklund* har med ikke mindre

skarpsind analyseret, hvorfra de danske deltagere i sildefiskerierne kom i dennes sidste tid, ligesom han har kastet lys over selve fiskeriet, dets teknik og organisation (93).

M.h.t. hvalfangsten kan nævnes, at den tyske ekspert, fru *Wanda Oesau* i Glückstadt, der tidligere bl. a. har behandlet hvalfangsten fra Slesvig og Holsten, har skrevet et lignende værk om Hamborgs hvalfangst, stofrigt og smukt udstyret (95). Da mange af kommandørerne og besætningsmedlemmerne stammede fra det danske monarki, er der her meget af interesse for Danmark. Desværre mangler bogen som hendes øvrige bøger et register, så den er svær at finde rundt i.

En imponerende indsats er nedlagt i overarkivar *Sune Dalgårds* to bøger om den dansk-norske hvalfangst 1615–60 (disputats) og det petsoriske kompagni af 1619 (88, 89). Disse foretagender, begge børn af den merkantilistiske idé på Christian IV's tid, må ses som led i en vældig dansk ekspansion, der gav sig udtryk på mange måder. Kilderne fortæller desværre ikke meget om den maritime side af hvalfarten.

Inden for skibsarkæologien i vort land er den vigtigste begivenhed i de sidste år så ubetinget opdagelsen og optagelsen af Skuldelevskibene, de fem vikingeskibe fra tidlig middelalder i Roskilde fjord. Foreløbig har de lykkelige findere, civilingeniør *Ole Crumlin-Pedersen* i samarbejde med museumsinspektør *Olaf Olsen*, kun offentliggjort ret korte beretninger herom (f. eks. 97, 99, 100, 101), og med forventning ser man hen til konserveringens afslutning og oprettelsen af vikingeskibsmuseet i Roskilde, samt til den fundberetning, som til sin tid vil give forskerne et langt større sammenligningsmateriale, end man nu kender. Det er ingen hemmelighed, at de danske farvande endnu gemmer på mange overraskelser, bl. a. flere vikingeskibe. Om fund af ældre vrage og vragele beretter *Crumlin-Pedersen* og museumsinspektør *Sigvard Skov* (98, 105). Den videnskabelige redegørelse for det i 1935 fundne Ladbykskib er nu udkommet, skrevet af museumsinspektør *Knud Thorvildsen* (107).

Hver tid vil ud fra nye fund og forøget viden omvurdere synet på ældre skibsfund. *Gerhard Timmermann*, den fhv. leder af søfartsafdelingen på Altona museum, behandler Hjortspringfundet kritisk (108), og den svenske arkæolog og konservator *Harald Åkerlund*, der er kendt for sit epokegørende fund af middelalderskibe i Kalmar havn, har taget det første store fund af oldtidsskibe i nord, de tre Nydambåde, op til revision (110). Udgravningerne fandt sted omkring krigen 1864, og kun den ene båd, fra ca. 300, er bevaret; den ses nydeligt opstillet på Gottorp. Men nu påviser Åkerlund i sin særdeles skarpsindige afhandling, at skibets form som den er nu, er forkert, da konserveringen har ladet meget tilbage at ønske; træet er under tørringen svundet 13–14 pct. ind, og det betyder ikke så lidt. Ovenikøbet mener han, at sideroret (styreåren) ved en fejltagelse er anbragt i forstævnen. Han fremsætter også den teori, at det klinkbyggede elastiske skrog har været sammenspændt med spændtove for styrkens skyld.

Akerlund har endvidere givet en kort og populær fremstilling af vikingeskibene (109). Museumsinspektør *Th. Ramskou* har i Normandiet fundet en befæstet vikingehavn og ved Harrevig et par nøster (bådehuse) (103, 102). Rigsantikvar *Johs. Brøndsted* og overinspektør *Aage Roussell* har publiceret tidlige skibsfremstillinger (96, 104). Selv om disse ikke udmærker sig ved nøjagtighed, fortæller de dog en del fra en tid, hvorfra vi ikke ved så farlig meget. Der er også grund til her at erindre om kaptajn *Carl V. Sølvers* bog om vikingernes sejlads (106), som jeg i sin tid anmeldte (Fort Nut 19, 197 f.). Sølver er »the grand old man« inden for nautisk historie her i landet, og med sin bog har han givet et særpræget bidrag til belysning af vikingernes forbausende sikre navigation over oceanet.

Af de principper, der op gennem tiden har ligget til grund for skibskonstruktionen, har *Gerh. Timmermann* givet en analyse (127). *Knud Klem* har behandlet et næsten uopdyrket felt, det danske skibsbyggeri i 1700-tallet (117); hans arbejde giver en mundsmag på den sammenfattende fremstilling af emnet, han har arbejdet på i mange år. Amanuensis *P. Chr. Nielsen* har taget emnet skibstømmer op (123). Interessant er hans beretning om, hvordan man efter flådens ran 1807 var vidtskuende nok til at sikre tømmer for fremtidens skibsbygning, idet man plantede unge ege i skoven og med kunstige midler fik dem til at vokse i ønskede kurver for at skabe naturvokset træ, skønt man vidste, at der ville gå mindst halvandet hundrede år, inden de var tjenlige til brug. Om træskibsbygningen i 1800-tallet findes flere beskrivelser, forbundet med levnedstegninger af berømte skibsbyggere: *Rasmus Møller* i Fåborg (115, 116), »mester« *E. C. Benzon* i Nykøbing F. (129) og *Poul Barfoed*, der en tid lang drev et værft i Helsingør (128). Delvis uden for landets grænser faldt *Hans Rasmussens* livsgerning (124); han stammede fra Svendborg-egnen, fra en gammel skibsbyggerfamilie, men drog i ung alder til Tyskland, hvor han oparbejdede et verdenskendt yacht-værft i Vegesack ved Bremen.

Handels- og Søfartsmuseets konservator *Chr. Nielsen* har i museets årbog skildret det bådebyggeri, som hans bedstefar grundlagde på Fejø (122), en personlig og meget sympatisk skildring, der giver et rigt bidrag af kulturhistorisk interesse, samtidig med at det i detaljer beskriver bådebygningsteknikken. Bedstefaderens indsats var fremfor alt konstruktionen af Fejø-drivkvasen, en dansk type, inspireret af og konkurrerende med de pommerske åledrivkvaser, som i sidste del af forrige århundrede lå og fiskede i danske farvande. Denne type, »Zees«-båden, har *Wolfgang Rudolph* skildret i samme bind af årbogen (125), en meget frugtbar sammenstilling, der giver et håndgribeligt eksempel på påvirkninger over søen, om udfordring og skaberevne. *Chr. Nielsen* har i en anden artikel (121) opsummeret mange års erfaringer m.h.t. opmåling af fartøjer, således at også ikke-eksperter, f. eks. blandt museumsfolk, kan udføre det, om de skulle falde over lokale typer.

Kaptajn *Sølver* har skildret færøske både og deres bygning, med tegninger

og sproglige oplysninger om benævnelserne (126). Desværre er det alt for sjældent, at der skrives om maritime emner fra Færøerne.

En kuriøs sag er museumsassistent *Svend Jørgensens* skildring af Noahs ark og overleveringen derom, med et pudsigt forsøg af *Chr. Nielsen* på at rekonstruere den efter bibelens angivelse (161).

Noget af det bedste stof man kan øse af, når det gælder kulturhistorie og etnologi, er memoirer. Mange af søens folk er, modsat af hvad man almindeligvis tror, ganske dygtige til at skrive, og i den her behandlede periode er der kommet en del gode erindringsbøger frem, fra ældre tid *Hans Bruhns* særdeles værdifulde levnedsskildring, der lader det gamle Åbenrå med sin store indsats ikke mindst i Kinafarten genopstå (131), og fra nyere tid adskillige, som ikke kan specificeres (130, 132–35, 137, 138). Hertil slutter sig *N. M. Kromanns* samling af beretninger om Fanø-sømand; første bind kom 1936, men nu er efter hans død også bind II blevet udgivet (162). Om alle fortællerne gælder det, at de har sejlet med rigtige sejlskibe, og i deres beretninger er der meget at hente m.h.t. oplysninger om livet ombord i dets forskellige former, uanset om det er skibsførere eller matroser, der har grebet pennen.

Sømandslivet i dets mangfoldighed er vel nok det, der interesserer de fleste mest, for det er spændende og friskt at læse om, selv om det i realiteten var et hårdt liv. Foruden min sammenfattende oversigt (155) er visse sider af sømandslivet blevet behandlet: *Kaj Lund* har skrevet om sømandens læsning (165, jfr. 179), *H. T. Møller* har optegnet og sunget shantyttekster (166), – en rosværdig ting, da der så godt som ikke findes noget om emnet på dansk; mag. art. *Gustav Henningsen* har undersøgt og rubriceret sømandsskrønerne, d.v.s. lyvehistorier (146, 147; jfr. Fort Nut 21, 437) og har fået meget ud af det; *Kaj Bom* har i sin slangordbog samlet en stor buket bramfri udtryk og søslang (143). Sømandens religiøsitet er emne for sognepræst *Knud Toftes* fine undersøgelse af søens salmer og bønner i ældre tid (171), og om sømandsmissionens arbejde fortæller *William Larsen* i *Indenlandsk Sømandsmissions* festskrift 1955 (163). Desværre er den slags arbejder ofte ret ligegyldige for ikke-indviede, idet der mere er anlagt kristelige end saglige synspunkter. Om søfolkernes virkelige syn på missionens arbejde og dens sociale indsats hører man sjældent noget. – Et andet udtryk for sømandens forhold til religionen er de kirkeskibsmodeller, som hænges op i kirkerne meget hyppigere her i landet end i noget andet land. De er blevet endnu mere populære i de sidste 20 år, formentlig fordi der har været skrevet en hel del om dem (f. eks. 157, 169). Handels- og Søfartsmuseet ser det som en af sine opgaver at registrere disse kirkeskibe og udforske deres historie.

Om sømandstro eller -overtro har der kun været få bidrag. *C. M. Poulsen* har taget søslangen under behandling (168), botanikeren og folkloristen *V. J. Brøndegaard* har fortalt om albatrossen (144) og påvist hvorfra troen at den er en død sømands sjæl stammer, og lektor *G. K. Brøndsted* har skrevet en bog

om havfruen (145); den bringer et stort materiale, men kan ikke siges at løse problemet om hende. Museumsassistent *Svend Jørgensen* har eksamineret overleveringerne om det sunkne land Atlantis (160).

Om forskellige skikke ombord, først og fremmest linjedåben og dermed beslægtede indvielsesskikke, har jeg skrevet (152 – jfr. Fort Nut 21, 443 og 459 –, 153; 150), ligesom jeg har behandlet sømandsskikke i land, spec. fastelavnsskikken (148, 151) samt tangeret skibsdåben (149).

Skipperhusene og deres udsmykning med fliser, skibsportrætter, sølvtøj m.m. er behandlet af *Ester Andersen* og *K. Roland Hansen*, museumsinspektør, dr. phil. *Sigurd Schoubye*, *Dick Luiting*, *Holm-Petersen* og undertegnede (142; 170, 164; 158, 154; 156). Folkedragter på Fanø og bryllupper på Manø er beskrevet af arkivbestyrer *D. Yde-Andersen* og *Johanne Nielsen* (172, 167).

Et ubehageligt kapitel af sømandslivet er justitsen ombord. *Georg Nørregård* har ud fra skibsprotokollerne analyseret straffene, der anvendtes på Asiatisk Kompagnis fregat »Cronprinsessen af Danmark« omkr. 1750 (180), og jeg har behandlet straffene at springe fra råen og den i romaner så populære kølhaling (176). Heldigvis kan det fastslås, at den så godt som aldrig er kommet til anvendelse.

En række festskrifter og artikler har behandlet jubilerende søfartsorganisationer, som f. eks. skipperlavene i Flensborg og Sønderborg (175, 178) – det sidste er af betydelig ælde og går tilbage til 1500-tallet –, Styrmandsforeningen (173), Marinens Bibliotek, der i år fejrede den anselige alder af 200 år (181), og Søfartens Bibliotek, som sidste år blev 25 år (179); endvidere Sjø-Restaurationsforeningen (174). På linje hermed tør man vel nævne Den kbh. Sjø-Assurance-Forening, der blev 100 år (177). Sådanne festskrifter har principielt deres store værdi, idet der heri ofte fremkommer stof, som næppe eller i hvert fald sjældent ellers bliver trykt.

Det danske fyrvæsen fejrede i 1960 sit 400 års jubilæum med et festskrift, hvori dets historie er fortalt af forskellige forfattere (182, 184, 187, 198, 188). De færreste tænker vel på, at Danmark i sidste del af 1500-tallet var internationalt førende på dette felt. Selv om det efter vor målestok var i al beskedenhed, er det dog værd at notere, at den særdeles vigtige verdensrute fra Skagen til Falsterbo var sikret med fyr og sømærker samt tågesignaler på Frederik II's tid. Supplerende arbejder om fyrskibe er skrevet af fuldmægtig *G. Honnens de Lichtenberg* (193, 195).

Lodsvæsnets på Elben i dansk tid er skildret af dr. *Kai Detlev Sievers*, Kiel (202), og arkivar *Ingvard Olsen* har behandlet lodserierne på den spændende ø Nyord og i Hornbæk og Gilleleje (200, 199). Kommandørkaptajn *Henning F. Kiær* har givet biografiske oplysninger og data om Dragør-lodserne før 1802 (186). Den tyske kartografihistoriker dr. *A. W. Lang* har givet et par bidrag af interesse for dansk søkorthistorie (191, 192). Vigtig er især hans undersøgelse angående fremstillingen af danske farvande og søruter på hollandske søkort og i tilsvarende farvandsbeskrivelser, »læsekort«, fra 1500-tallet. I disses

landtoninger har vi de ældste prospekter eller afbildninger af danske kyster, omend i ret enkle træsnit. En farvandsbeskrivelse af egen art er min lille undersøgelse af den norske indenskærsrute »Bergens led«, af stednavne i denne og af de dåbsskikke, der i ældre tid iagttoges ved øen Bukken syd for Bergen (183).

Skoleskibenes historie er dels fortalt i *Kaj Lund* og *Holm-Petersens* omtalte værk *Svanesang* (60), dels i særlige artikler af *Kaj Lund* og *Jens Malling* (196, 197, jfr. 66). Navigationsundervisningen i Sønderjylland er skildret af *Jens Lampe* (190), og det 200 år gamle navigationsinstrumentfirma *Iver C. Weillbach & Co.s* historie af *Carl V. Sølver* (204, 205). Samme har fortalt om pindekompasset og dets brug (203). De sjældne marineastrolaber, af hvilke Handels- og Søfartsmuseet ejer et uvurderligt eksemplar, er behandlet af *D. W. Waters* (206), og museumsdirektør *Ernst Schlee*, Gottorp slot, har fortalt om særlig smukt ornamenterede oktanter, som blev fremstillet på Føhr (201). De populære hollandske tobaksdåser af messing og kobber har ofte, som påvist af museumskonsulent *P. Halkjær Kristensen* (189), en primitiv logtabel indgraveret i bunden, så skipperen ved dens hjælp kunne logge farten ved at spytte i søen fra forskibs og måle hvor lang tid der gik, inden skibet havde passeret spytklatten.

G. Honnens de Lichtenberg har i en artikel samlet de spredte efterretninger om dannebrogshistorie til søs (194), og jeg har beskæftiget mig med de såkaldte nummerflag, der blev brugt før det internationale signalsystems indførelse i 1867 (185). Hertil slutter sig *Lichtenbergs* artikel om flag »i sjov«, d.v.s. sammenbundet om midten og benyttet som nødfalg (210).

Af redningsmidlernes og redningsvæsnets historie har redaktør *Otto Ludwig* givet en fyldig beskrivelse (211), og *Kaj Lund* har skrevet et festskrift om Svitzers Bjergningsentreprise gennem 125 år (212). Forskellige forlis er behandlet i særlige arbejder. *Arne V. Frandsen* har skrevet om den sørgelige tragedie, da de to engelske lineskibe »St. George« og »Defence« 1811 strandede på den jyske vestkyst med et talmæssigt større tab af menneskeliv end under de store søslag (208), *Finn Hilsted* om barken »Foreningen« af Københavns forlis 1875 (209) og *Carlo Andersen* om et »moderne« forlis, »Flying Enterprise«s kæntring, hvor den danskfødte kaptajn Carlsen vandt hele verdens beundring ved ikke at ville forlade sit »skæve« skib (207). Gillelejeårbogen har bragt mange bidrag om »strandvaskere«, ilanddrevne druknede søfolk; museumsleder *H. C. Terslin* har her og andetsteds beskrevet nogle mønter fra Christian IV's tid, som blev fundet i en strandvaskergrav ved Gilleleje (213).

Da det ville sprænge rammerne for denne oversigt at medtage den udkomne litteratur om orlogsflåden og dens historie, er der her kun omtalt, hvad der direkte har berøring med koffardifarten. *Georg Nørregård* har skildret orlogsfregatten »Falster«s krigeriske togt til Marokko i 1753 for at tugte barbareskerne, – desværre var ekspeditionen en fiasko (216). Flere arbejder behandler napoleonskrigenes triste tid, især 1807–14. Kommandørkaptajn *J. Teisen* har samlet en masse personalhistorisk stof sammen til korte biografier over månedsløjt-

nanterne (220). Et norsk bidrag til kaperfartens historie er *Joh. Tønnesens* store bog (221). Hovedværket er dog prof. *Carl Roos's* bog om prisonen (217), som jeg tidligere har omtalt (Fort Nut 19, 111 f.). Den søger bag om den officielle historie og giver et psykologisk bidrag til at forstå de fangne søfolks lidelser og moralske holdning i en modbydelig tid. Endnu mere forstemmende at tænke på er vor tids to verdenskrige med hvad de førte med sig af usigelig elendighed og ødelæggelse, også blandt neutrale søfolk. Også herom er der skrevet (215). Kaptajn *Røder* har i et stoffyldt og veldokumenteret arbejde (219) fortalt om den danske sømands indsats under sidste krig.

Man kan som det fremgår af denne lange oversigt ikke beklage sig over, at der ikke forskes på det søhistoriske område herhjemme. I forhold til landets størrelse bør man nok føle sig tilfreds med resultatet. Men området er så stort, at det ville være ønskeligt, om endnu flere kunne aktiveres til at tage emner fra dette felt op. Den rigtige sejskibstid er tilstrækkelig langt bag os til at være blevet historie; den vil formentlig som tiden går tiltrække sig interessen i endnu højere grad. Der er nok at arbejde med – men er der en ny generation, der vil fortsætte de gamles arbejde? Vi må håbe det.

Søfartslitteratur i udvalg

Søfart i almindelighed, årbøger, tidsskrifter m.m.

1. *Peter Freuchens Bog om de syv have* (Kbh. 1959).
2. *F. Holm-Petersen & A. Rosendahl* (red.): *Fra sejl til Diesel I–III* (Odense 1951–52); *F. Holm-Petersen: Fra Sejl til Diesel IV* (Odense 1953).
3. *Knud Klem: Handels- og Søfartsmuseets faglige og videnskabelige arbejde*, Fort Nut 21 (1960), 11–21.
4. *Björn Landström: Skibet* (Kbh. 1961).
5. *Fra mast til køl. Maritim håndbog* (Kbh. 1963).
6. *Skibsfartens Hvem – Hvad – Hvor* (2. udg. Kbh. 1957).
7. *H. C. Røder: Dansk skibsfarts renæssance. Dansk skibsfarts historie fra København Frihavns åbning 1894 til vor tid I–II* (Kbh. 1962).
8. *Sam Svensson: Fra sejlsnekke til fuldrigger* (Kbh. 1962).
9. *Søens Verden* (red. *Kaj Lund*), I–III (Kbh. 1959–62).
10. *Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 1963–64*.
11. *Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg, årbog 1952–64*.

Søfartsbyer og havne; kanalvæsen.

12. *Jørgen Barfod: Ebeltofts skibsfart på Christian V's tid*, Hand SøMus Årb 1959, 123–130.
13. *Hans Brinch: De kom til verden, levede og døde... Slægtsroman fra Sønderho* (Esbjerg 1964).
14. *F. Holm-Petersen: Fanø-sejlskibe* (Århus 1956).
15. *sa.: Træk af skibsfartens udvikling i Svendborg Toldsted* (Svendbg. 1953).
16. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund: Ærø-sejlskibe* (Troense 1958).
17. *sa.: Skibe og søfolk fra Svendborgsund* (Haderslev 1963).
18. *Fritz Jacobsen: Korsør havn og bro 1664–1809*, Årb. Sorø (1962), 26–29.
19. *Niels Knudsen: Nogle stykgodssejlere fra Sønderborg og Als omkring århundredskiftet*, Årb Als Sund 40 (1961), 17–22.
20. *Mogens Lebech: Christianshavn*. (Kbh. 1955).
21. *sa.: Gamle skibe, gamle huse. En bog fra Christianshavn* (Kbh. 1959).
22. *L. Mehr: Livet på Hanstholm* (Thisted 1953).
23. *Carl V. Sølvner: Den gamle Ejderkanal*, Nautisk Almanak 1953, 2, 169–172.
24. *Andreas Sørensen: Ved det yderste hav* (Kbh. 1953).
25. *Gerh. Timmermann: Schleswig-holsteinische Kanalschiffstypen in der Vergangenheit*, Nordelbingen 32, 46–54.

Rederi, handel, samfærdsel, toldvæsen.

26. *En frøken i overgangsalderen. S/S Agnete 1911–1961* (Helsingør 1961).
27. *Bent Bergsøe: Trængselen på Øresund*, Søens Verden I, 67–78.
28. *Aksel E. Christensen: Øresund og øresundstold*, Hand SøMus Årb 1957, 22–40.
29. *(Flemming Dahl): Julius Schierbecks Eftf. 1858–1958. Skibsprøviantering gennem 100 år* (Kbh. 1958).
30. *Vagn Dybdahl: Et dansk handelshus i Australien. Melchior & Co. 1853–62*, ErhvHist Årb 1952, 7–42.

31. *Poul Enemark*: Om problemer vedrørende friserhandelen, Jy Saml, ny rk. V, 121–63.
32. *sa.*: Jens Bang og det ålborgske saltkompagni, ErhvHist Årb 1954, 7–58.
33. *C. G. Feilberg*: Studier i Københavns toldregnskab for året 1615, Geogr T (Da) 60 (1961), 1–15.
34. C. K. Hansen gennem hundrede år (Kbh. 1956).
35. *Marius Hansen*: Upåagtede kilder til belysning af dansk skibsfart, søhandel og skibsbyggeri, Hand SømMus Årb 1958, 90–105.
36. *F. Holm-Petersen*: E. W. v. d. Hude & Søn 1852–1952 (Troense 1952).
37. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund*: Et Svendborg Rederi. Konsul A. E. Sørensens Rederivirksomhed 1918–1958 (Svendbg. 1959).
38. *Knud Klem*: Jean Jacob Claessen. Blade af Helsingørs erhvervslivs historie, Hand SømMus Årb 1958, 106–67.
39. *Tage Kaarsted*: Bådefart på Silkeborgsøerne gennem 100 år. Aktieselskabet Hjeilen 1861–1961 (Silkebg. 1961).
40. *Jens Lampe*: Mommærk færgested og forbindelsen til Ærø, SJy MSkr 1962, 128–32.
41. *Finn H. Lauridsen*: På forretningsrejse i Norge omkring 1830. Aktstykker fra skibsklareringsfirmaet N. P. Kirck, Helsingør, ErhvHist Årb 1960, 69–81.
42. *Mogens Lebech*: Hjeilen. Danmarks ældste dampskib og sejladsen på Himmelbjergsøerne (Kbh. 1961).
43. *Kaj Lund*: Skibe og traditioner (A. P. Møller), Søens Verden III, 161–91.
44. *Moses & Søn G. Melchior*, 1761–1961 (Kbh. 1961).
45. *Gunnar Olsen, Erik Harremoes, G. Honnens de Lichtenberg & Steen R. Steensen*: De danske stræder og øresundstolden (Kbh. 1958).
46. *Åge Petersen*: En middelfarter og hans skibe (Mfart 1964).
47. *Aa. Rasch*: Forbindelsen mellem København og de nordtyske østersøbyer 1750–1807, ErhvHist Årb 1963, 74–92.
48. *Hans Szymanski*: Die Anfänge der Dampfschiffahrt in Niedersachsen und in den angrenzenden Gebieten von 1817 bis 1867 (Hannover 1958).
49. *A. E. M. Tang*: Om studehandel i 1849. Om forbindelse mellem Danmark og England ved en regelmæssig dampskibsfart, Årb Hards 56 (1962), 109–26.

Skibe, søfart og sørejser, ekspeditioner, udvandring.

50. *Carlo Christensen*: De første danske i New York (Kbh. 1953).
51. *E. Briand de Crèvecoeur*: Havets pionerer. Menneskehedens ældst kendte eventyrsejladser (Kbh. 1957).
52. *P. A. Gruelund*: Frugtjagernes saga (Århus 1964).
53. *Lars Grönstrand*: Viking under finsk flag, Søens Verd. II, 80–87.
54. *A. F. Hansen*: Asgerd og hendes besætning (Kbh. 1961).
55. *H. P. Hanssen*: Fra Kinakysten i 1850'erne, ErhvHist Årb 1953, 28–51.
56. *F. Holm-Petersen*: Spørgelseskibe og søelefanter (Troense 1958).
57. *sa.*: Kurs Hongkong (Troense 1961).
58. *Jens Jensen*: Af pæreskudernes saga. I frugtfart fra Tåsinge til København i 1880–90'erne, Hand SømMus Årb 1964, 95–108.

59. *G. Krogh-Jensen*: Sandskuden »Jomfru Marie« af Klitmøller, Årb Thist 1956, 80–103.
60. *Kaj Lund & F. Holm-Petersen*: Svanesang. De sidste storsejleres saga (Kbh. 1956).
61. *J. Malling*: Danske sejlskibe i petroleumsfart, Sjøens Verd. III, 233–39.
62. *Hakon Mielche*: Galathea vender hjem (Kbh. 1953).
63. *Thorvald Nielsen*: Til søs i 1890'erne, Hand SjøMus Årb 1964, 43–64.
64. *Jørgen Schmidt*: Oh, du Zion i Vest. Den danske mormon-emigration 1850–1900 (Kbh. 1965).
65. *Sven Svensson*: Kristian den Andres planer på en arktisk ekspedition och deras förutsättningar (Lund 1960).
66. *Janus Sørensen*: »København«s jomfrurejse, Sjøens Verd. III, 97–100, 124–27.
67. *F. F. Tillisch*: »Garibaldi«s sidste rejse, Bergens Sjøfartsmus. årshefte 1963, 5–19.
68. *Peter Wamberg*: Med sejlskib til Ostindien og Molukkerne 1899–1901, Hand SjøMus Årb 1963, 21–56.
69. *sa.*: Knud Rasmussen og anlæggelsen af handelsstationen Thule 1910, Hand SjøMus Årb 1961, 23–48.
70. *Alan Villiers*: Min danske Forelskelse (George Stage), Sjøens Verd. I, 171–81.

Handelskompagnier, kolonier og togter.

71. *Johs. Brøndsted* (red.): Vore gamle Tropekolonier I–II (Kbh. 1952–53).
72. *J. P. Cortemünde*: Dagbog fra en ostindiefart 1672–75 (udg. Henning Henningsen), (Helsingør 1953).
73. *Povl Rehling Fischer*: En rejsefærd fra Helsingør til Tranquebar skildret i breve, Hand SjøMus Årb 1952, 24–79.
74. *Kristof Glamann*: Dutch-Asiatic Trade 1620–1780 (Kbh. 1958).
75. *Bredo L. Grandjean*: Roepstorffs puncheboller, KultMi 1960.
76. *Henning Henningsen*: Kinesiske »ansigtsmagere« og deres figurer, Hand SjøMus Årb 1959, 131–45.
77. *Jens Holmgaard*: En dansk handelsekspedition til Nordamerika 1783, Erhv-Hist Årb 1957, 29–56.
78. *Knud Klem*: Asiatic Kompagnis fregat »Disco«, 1954, 88–131.
79. *Lone Klem*: En litterær kinarejse, Hand SjøMus Årb 1956, 33–74.
80. *Hans Lassen*: Supercargo Ludvigssens stel af ostindisk porcelæn, Budstikken 1960, 124–38.
81. *A. W. Lawrence*: Trade Castles and Forts of West Africa (London 1963).
82. *Georg Nørregård*: På slavetogt til Madagascar 1737–1739, Hand SjøMus Årb 1955, 20–48.
83. *sa.*: Storm over Kap, Hand SjøMus Årb 1962, 85–128.
84. *Poul Chr. Petersen*: Med briggen »Hvalfisker« for 100 år siden, Sjøens Verd. III, 129–36, 157–59.
85. *Aage Rasch*: Dansk handel på Isle de France, ErhvHist Årb 1953, 7ff.
86. *Emanuel Sejv*: Århus vestindiske Handels Selskab, ErhvHist Årb 1961–62, 47–72.
87. *Carl Østen*: Da dannebrog blev strøget i Dansk Vestindien, Hand SjøMus Årb 1957, 156–76.

Hvalfangst og fiskeri.

88. *Sune Dalgård*: Det Petsoriske Kompagni af 1619 (Kbh. 1955).
89. *sa.*: Dansk-norsk hvalfangst 1615–1660 (Kbh. 1962).
90. *Marius Hansen*: Ellenbogen – Lollands Albue, *Hand SømMus Årb* 1953, 68–81.
91. *F. Holm-Petersen & Kaj Lund*: Høst fra havet (Kbh. 1960).
92. *Carl Petersen*: Hvor bliver bådene (de gamle både) af? *Gl. Gilleleje* 1956–57, 68–80; 1958–59, 39–51.
93. *Bjarne Stoklund*: Bonde og fisker, *Hand SømMus Årb* 1959, 101–22.
94. *Gerh. Timmermann*: Das Erbe der Altonaer Schaluppenbauer, *Nordelbingen* 26, 58–67.
95. *Wanda Oesau*: Hamburgs Grönlandfahrt auf Walfischfang und Robbensschlag vom 17.–19. Jahrhundert (Hamburg 1955).

Skibsarkæologi, ældre skibsfart.

96. *Johs. Brøndsted*: Thors fiskeri, *NatMus Arb* 1955, 92–104.
97. *O. Crumlin-Pedersen*: Vikingeskibe i Roskilde Fjord, *Søens Verd.* I, 53–63.
98. *sa.*: Sideroret fra Vorså, *Kuml* 1960, 106–18.
99. *Olaf Olsen & Ole Crumlin-Pedersen*: The Skuldelev Ships, *Acta Arch* 29 (1958), 161–75.
100. *sa.*: Arkæologi under vandet. Vikingeskibene ved Skuldelev i Roskilde Fjord, *NatMus Arb* 1959, 5–20.
101. *sa.*: Vikingeskibene i Roskilde Fjord (Kbh. 1962).
102. *Thorhild Ramskou*: To »naust« ved Harrevig, *Årb Oldk Hist* 1960, 168–73.
103. *sa.*: Befæstet vikingehavn i Normandiet, *NatMus Arb* 1952, 41–53.
104. *Aage Roussell*: Kong Valdemars ledingsskibe i samtidig afbildning, *NatMus Arb* 1954, 63–66.
105. *Sigvard Skov*: Eltang-skibet, *Kuml* 1952, 65–85.
106. *Carl V. Sølver*: Vestervejen. Om vikingernes sejlads (Kbh. 1954).
107. *Knud Thorvildsen*: Ladby-skibet (Kbh. 1957).
108. *Gerh. Timmermann*: Schiffskundliche Betrachtungen zum Hirschsprungboot, *Nordelbingen* 21, 20–30.
109. *Harald Åkerlund*: Vikingeskibe, *Søens Verd.* III, 353–85.
110. *sa.*: Nydamskeppen. En studie i tidig skandinavisk skeppsbygnadskonst (Göteborg 1963).

Skibsbygning og fartøjstyper.

111. *Erbjerg Tovværksfabrik A/S 1905–1955* (Esbjerg 1955).
112. *Flensburger Schiffbau-Gesellschaft*. Neunzig Jahre im Dienste des Schiffbaus (Flensburg 1962).
113. *S. A. Harvard*: Skibsmodelforsøg, *Da Tekn Mus Årb* 1959, 8–32.
114. *Henning Henningsen*: Gallionsfigurer, *Søens Verd.* I, 324–43.
115. *sa.*: Et gammelt træskibsværft, *Rasmus Møllers værft i Fåborg, Hand SømMus Årb* 1959, 23–43.
116. *Valdemar Jørgensen*: Erindringer fra Rasmus Møllers værft i Fåborg i 1890'erne, *Hand SømMus Årb* 1959, 44–59.
117. *Knud Klem*: Om skibsbygningen i Danmark i 1700-tallet, *Hand SømMus Årb* 1956, 133–56.

118. *Otto Ludwig*: Træk af skibsnavnenes historie, *Hand SømMus Årb* 1952, 137–67.
119. *H. H. Mansa*: »Ildmaskinen« på Gammelholm, *Da Tekn Mus Årb* 1953–54, 57–80.
120. Nakskov Skibsværft 1916–1956 (Nakskov 1956).
121. *Christian Nielsen*: Opmåling af fartøjer, *Hand SømMus Årb* 1958, 54–89.
122. *sa.*: Bådebyggeriet på Fejø og de danske åle drivkvaser, *Hand SømMus Årb* 1961, 90–150.
123. *P. Chr. Nielsen*: Skibets krav til skoven, *Hand SømMus Årb* 1960, 169–204.
124. *Henry Rasmussen*: Yachten, Segler und eine Werft (Hamburg 1956).
125. *Wolfgang Rudolph*: De pommerske åle drivkvaser og deres betydning for Danmark, *Hand SømMus Årb* 1961, 49–89.
126. *Carl V. Sølvér*: Færingerbåde, *Hand SømMus Årb* 1957, 139–55.
127. *Gerh. Timmermann*: Skibskonstruktionen gennem tiderne, *Hand SømMus Årb* 1962, 129–49.

Memoirer og levnedsskildringer.

128. Af skibsbygmester *Poul Barfoed's* levnedbeskrivelse, *Hand SømMus Årb* 1953, 82–110.
129. *Otto Benzon*: Skibsbygmester E. C. Benzon, Nykøbing Falster, *Hand SømMus Årb* 1954, 53–79.
130. *Chr. Borgland*: Gennem Storm og Stille. En gammel dansk Matros Erindringer (dupl., 1953).
131. *Erland Møller & Johan Hvidtfeldt* (udg.): Kaptajn Hans Bruhns Erindringer (Åbenrå 1957).
132. *Aage Pedersen* (udg.): En sejler på livets hav. Fyrmester Christen Gyllings ungdomserindringer (Kbh. 1964).
133. *Severin Hansen*: Fra Træskoen til Rigsdagen (Kbh. 1952).
134. *Bertel Clausen Jensen*: Erindringer fra Hav og Land (trykt som manus., 1962).
135. *Niels Juel-Brockdorff*: Spredte Erindringer gennem 80 Aar (Kbh. 1960).
136. *G. Honnens de Lichtenberg*: Larssen fra 64. En gammel sømands oplevelser (Kbh. 1964).
137. *Ejnar Mikkelsen*: Fra hundevagt til hundeslæde (Kbh. 1954).
138. (*H. T. Møller*): Morfar fortæller (tr. som manus., Skive 1958, 2. udg. Kbh. 1964).
139. *Louis E. Grandjean*: Omkring Hans Nansen. Handels- og søfartsforhold i 1600-tallet (Kbh. 1953).
140. *Aage Rasch*: Niels Ryberg 1725–1804 (Århus 1964).
141. *Otto Ludwig*: Danmarks første søkort-direktør, *Unda Maris* (Sjöfartsmus., Göteborg) 1951–52, 49–67.

Sømandsliv og sømandstro.

142. *Ester Andersen & K. Roland Hansen*: Kommandørgården på Rømø, *NatMus Arb* 1954, 49–62.
143. *Kaj Bom*: Slangordbogen (Kbh. 1957), 355–66.
144. *V. J. Brøndegaard*: Albatrossen og sømanden. Et kapitel af den maritime folklore, *Hand SømMus Årb* 1963, 111–47.

145. *Georg Koës Brøndsted*: Havfruens saga (Kbh. 1965).
146. *Gustav Henningsen*: Kunsten at lyve lodret, Vestfold-Minne 1961, 64–99.
147. *sa.*: Det store skib og Den store gård, Folkeminder 1963, 196–213.
148. *Henning Henningsen*: Bådeoptog i danske søkøbstæder og i udlandet (Kbh. 1953).
149. *sa.*: Skikke ved søsætning og navngivning af skibe, Folkeminder I, 125–30.
150. *sa.*: Abrolhos. Ostindiefarerernes skræk under Brasiliens kyst, Hand SømMus Årb 1955, 85–97.
151. *sa.*: Fastelavnsoptog i Kolding, Årb Vejle 1959, 109–14.
152. *sa.*: Crossing the Equator (Kbh. 1961).
153. *sa.*: Linje- og vendekredsdaab på norske og danske skibe op til 1814, Vestfold-Minne 1961, 35–63.
154. *sa.*: Handels- og Søfartsmuseets glasmalerier, Hand SømMus Årb 1963, 73–110.
155. *sa.*: Til søs og i havn, i Axel Steenberg (red.): Dagligliv i Danmark I (Kbh. 1963), 589–612.
156. *sa.*: Kaptajns-gaver, Hand SømMus Årb 1964, 132–38.
157. *sa.*: Schiffsmodelle in Kirchen in Nord- und Südschleswig, Nordelbingen 33 (1964), 45–76.
158. *F. Holm-Petersen*: Skutebilledmaleren Frederik Martin Sørvig, Bergens Sjøfartsmus. årshæfte 1953, 3–33.
159. *Henning Jensen & G. Krogh-Jensen*: Mindeplader fra Vester Vandet Kirke, Årb Thist 1957, 294–317; 1958, 323–46.
160. *Svend Jørgensen*: Gåden om Atlantis, Søens Verd. II, 289–98.
161. *sa.*: Noahs ark, Søens Verd. III, 275–84.
162. *N. M. Kromann*: Fanø-Sømænd i Storm og Stille, 2. Samling (Esbjerg 1960).
163. *William Larsen*: For fulde Sejl. Indenlandsk Sømandsmissions Historie 1905–1955 (Kbh. 1955).
164. *Dick Luiting*: Handels- og Søfartsmuseets flisesamling, Hand SømMus Årb 1957, 41–86 (også som særtryk 1957).
165. *Kaj Lund*: Sømænd og bøger, Hand SømMus Årb 1964, 7–42.
166. *H. T. Møller*: Shantysang i sejskibenes sidste dage, Hand SømMus Årb 1964, 109–24.
167. *Johanne Nielsen*: Bryllup på en skipperø (Manø), NatMus Arb 1960, 72–85.
168. *C. M. Poulsen*: Søslangens gåde (Kbh. 1959).
169. *Holger Rasmussen*: Sildekågen i Nibe kirke, Budstikken 1954–55, 85–94.
170. *Sig. Schoubye*: Skibsmotiver på hollandske vægfliser, Hand SømMus Årb 1954, 37–52.
171. *Knud Th. Tofte*: Nu sejle vi i Jesu navn, Hand SømMus Årb 1955, 98–121.
172. *D. Yde-Andersen*: Danmarks sidste folkedragt. Lidt om fanniker og sønderhøninger, NatMus Arb 1956, 83–92.

Skipperlav, søfartsorganisationer, søret, assurance.

173. Træk af Dansk Styrmandsforenings historie gennem 50 år, 1907–1957 (Kbh. 1957).
174. Dansk Sø-Restaurations Forening gennem 50 år (Kbh. 1957).
175. Das Kompagnietor. Die Geschichte des Flensburger Schiffergelags (Flensborg 1954).

176. *Henning Henningsen*: Kølhaling og råspring. Et par gamle sømandsstraffe, *Hand SøMus Årb* 1956, 89–132.
177. Den Kjøbenhavnske Sø-Assurance-Forening 1852–1952 (Kbh. 1952).
178. *Olaf Lassen*: Sønderborg skipperlaug og dets oldermænd. Mindeskrift for Jens Raben 1960, 104–10.
179. *Kaj Lund*: Søfartens Bibliotek 1939–1964 (Kbh. 1964).
180. *Georg Nørregård*: Justits om bord på et kompagniskib, *Hand SøMus Årb* 1963, 57–72.
181. *J. Teisen*: Marinens Bibliotek 1765–1965 (Kbh. 1965).

Navigation og sejlads, fyr- og lodsvæsen.

182. Det danske Fyrvæsen 1560–1960 (Kbh. 1960), også i *Hand SøMus Årb* 1960, 1–167.
183. *Henning Henningsen*: Bokn og Bukken i Bergens Led, Bergens Sjøf.mus. årshefte 1960, 5–38.
184. *sa.*: »Papegøje« og vippefyr. Det danske fyrvæsen indtil 1770, *Hand SøMus Årb* 1960, 1–40.
185. *sa.*: Nummerflag og præjning, *Hand SøMus Årb* 1962, 150–67.
186. *Henning F. Kiær*: Dragør-Lodser før 1802 (Kbh. 1953).
187. *Knud Klem*: Fra blusfyr til blinkfyr 1770–1830, *Hand SøMus Årb* 1960, 41–86.
188. *A. Skov Knudsen*: Lysene tændes igen. Det danske fyrvæsen 1945–1960, *Hand SøMus Årb* 1960, 130–56.
189. *P. Halkjær Kristensen*: Hollandske tobaksdåser med kalender og logtabel, *Arv og Eje* 1956, 93–103.
190. *Jens Lampe*: Navigationsundervisningen i Sønderjylland, *SJy MSkr* 1962, 29–35, 82–85.
191. *A. W. Lang*: Helgoland auf alten Karten; Helgoland ruft (Hamburg 1952), 47–59.
192. *sa.*: De ældste trykte fremstillinger af de danske kyster, *Hand SøMus Årb* 1955, 49–76.
193. *G. Honnens de Lichtenberg*: Det første fyrskib under dansk flag, *Søens Verd.* I, 305–09.
194. *sa.*: Dannebrog til søs, *Søens Verd.* III 73–88.
195. *sa.*: Hals Fyrskib, *Årb Himm Kj* 50 (1961), 83–90.
196. *Kaj Lund*: De sejlørende skoleskibe, *Søens Verd.* I, 353–76.
197. *J. Malling*: Viking som skoleskib under dansk flag, *Søens Verd.* II, 65–79.
198. *John Nielsen*: Hovedlinier i fyrvæsenets historie fra 1830 til 1945, *Hand SøMus Årb* 1960, 87–129.
199. *Ingvar Olsen*: Gilleleje og Hornbæk lodseriers historie, *Gl. Gilleleje* 1954, 82–85.
200. *sa.*: Træk af Nyord lodseris historie i ældre tid, *Hand SøMus Årb* 1961, 160–73.
201. *Ernst Schlee*: Oktanten von der Insel Föhr, *Folkeliv og Kulturlevn* (Kbh. 1960), 77–90.
202. *Kai Detlev Sievers*: Elb-lodseriet under den danske enevælde, *Hand SøMus Årb* 1964, 65–94.

203. *Carl V. Sølver*: Pindekompasset, Nautisk Almanak 1954, 2, 8–12.
204. (*sa.*): Iver C. Weilbach & Co. A/S 1755–1955, Nautisk Almanak 1956, 2, 8–25.
205. (*sa.*): En sømand går i land (Iver Jensen Borger), Nautisk Almanak 1956, 2, 8–32.
206. *D. W. Waters*: A Tenth Mariner's Astrolabe, Journal of the Institute of Navigation X, 411–15 (London 1957).

Rednings- og bjergningsvæsen, havari og forlis.

207. *Carlo Andersen*: Flying Enterprise. Beretning om Kaptajn Kurt Carlsens Kamp for »Flying Enterprise« (Kbh. 1952).
208. *Arne V. Frandsen*: Bidrag til en beretning om de to engelske linieskibe St. George og Defence's forlis på den jyske vestkyst den 24. december 1811, Årb Hards 55 (1961), 111–80.
209. *Finn Hilsted*: Beretning om et søforlis, bark »Foreningen« af København, kapt. A. E. Broberg, forlist 1875 (Kbh. 1962).
210. *G. Honnens de Lichtenberg*: Flag i sjov, Søens Verd. II, 48–51.
211. *Otto Ludwig*: Træk af redningsmidlernes historie, Hand SømMus Årb 1955, 122–54.
212. *Kaj Lund*: Svitzer. Skibene gennem 125 år (Kbh. 1958).
213. *H. C. Terslin*: Strandvaskerens penge, Danske Museer IV (1953/54), 7–12.

Kapervæsen og krigssøfart.

214. *Kai Hammerich*: Officiel beretning om Jutlandia-ekspeditionen 1951–52–53 (dupl., Kbh. 1954).
215. Mistede livet 1914–18, 1939–45 (Kbh. 1954).
216. *Georg Nørregård*: Fregatten Falster ved Marokko 1753 (Kbh. 1956).
217. *Carl Roos*: Prisonen. Danske og norske krigsfanger i England 1807–1814 (Kbh. 1953).
218. *sa.*: Orlogsfregatten Diana og dens besætning under krigen med England 1807–14, Hand SømMus Årb 1957, 87–138.
219. *H. C. Røder*: De sejlede bare. En beretning om danske sømænds og fiskeres indsats hjemme og ude i den anden verdenskrig (Kbh. 1957).
220. *J. Teisen*: Månedsløjtner 1801–14 (Kbh. 1961).
221. *Joh. N. Tønnesen*: Kaperfart og skipsfart 1807–1814 (Oslo 1955).

Anmeldelser

Privatarkiver

PRIVATARKIVER NR. 1-243. Hovedkatalog. Foreløbige Arkivregistraturer. Riksarkivet. Oslo 1963. 4 + 18 + 243 s.

MEDDELANDEN FRÅN SVENSKA RIKSARKIVET FÖR ÅREN 1959-1961. Stockholm 1963. 326 s. 15 sv. kr.

KOMMISSIONEN FÖR RIKSINVENTERING AV DE ENSKILDA ARKIVEN. Bulletin Nummer 2. Redaktör: LARS O. BERG. Stockholm 1964. 5 sv. kr.

BRITISH AND AMERICAN LITERARY LETTERS IN SCANDINAVIAN PUBLIC COLLECTIONS. A Survey by NIELS ERIK ENKVIST. (Acta Academiae Aboensis. Humaniora XXVII. 3). Åbo Akademi. Åbo. 1964. 110 s.

Mens man i almindelighed vil kunne forudsætte, at en offentlig institution eller et regeringskontor har efterladt sig arkivalier, ligger det anderledes, når man eftersøger private personers eller institutioners arkiver. Her afhænger det ofte af de pågældende selv eller for personers vedkommende deres efterladte, om arkiverne er overleveret eftertiden; ikke sjældent kan dog også en vis beskedenhed spille ind eller rene tilfældigheder. Nu om dage er der nemlig gode muligheder for, at alt, hvad der har værdi, kan opbevares uden udgifter for »arkivejerne« i de store statslige arkiver eller biblioteker eller i de nu så talrige by- eller egnshistoriske arkiver.

Der er således mange steder, hvor privatarkiver kan finde opbevaring, og det er selvfølgelig vigtigt, at de interesserede forskere kan finde frem til opbevaringsstedet for det, der eftersøges, hvis det da er i behold, uden urimeligt stort arbejde. Der er ingen tvivl om, at der også her i det så oplyste Norden gøres alt for lidt for systematisk at fremskaffe de oplysninger herom, der er brug for. Noget gøres der imidlertid, og det synes som om bestræbelserne er i vækst; de publikationer, der her omtales, er vidnesbyrd herom.

I Norge har Riksarkivet i dec. 1963 i sin serie »Foreløbige Arkivregistraturer« udsendt et såkaldt hovedkatalog over sine privatarkiver, d. v. s. personers, institutioners, firmaers og foreningers arkiver. I denne maskinskrevne, ved rotaprint el. lign. teknik mangfoldiggjorte bog har hvert arkiv fået en side, hvor hovedpunkterne i dets opdeling og indhold opregnes (nærmest som i Kr. Erslev: Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede), dog sjældent således, at der gives oplysninger om de enkelte brevskrivere. Dette ville naturligvis have krævet langt mere plads; i en indledning s. 1-18 (lidt upraktisk med dobbeltpaginerings) findes nogle navne- og sagbetegnelser til privatarkiverne med oplysninger, der går ud over de i selve registraturen medtagne. Alligevel må den, der søger oplysninger om enkelte brevskrivere, undersøge specialregistraturerne i Oslo. Hovedkataloget giver sig da heller ikke ud for at kunne klare disse spørgsmål, men er i den foreliggende form overordentlig nyttigt ikke mindst

for danske historikere, da mange af de her omtalte arkiver på grund af den nære tilknytning mellem Norge og Danmark før 1814 og kulturelt op igennem 1800-årene må indeholde værdifuldt materiale også til dansk historie. Af arkiver med materiale fra før 1814 kan nævnes diverse glasværksarkivalier (delvis skrevet i København) og de Ankerske arkiver, desuden M. T. Brünnichs arkiv (nr. 171, tidl. i Universitetsbiblioteket i Kbh.), oberst Ludv. Fr. Brock (nr. 146, tidl. i danske rigsarkiv) og generalmajor Carl Fr. Bielefeldts papirer vedr. Københavns bombardement 1807 (nr. 206). Fra 1800-årene findes en række norske politikeres arkiver, hvoraf vel det Motzfeldtske familiearkiv (nr. 234, jvf. nr. 134) og de Birch-Reichenwaldske arkiver (nr. 136, jvf. 137) umiddelbart vil fange danske historikeres øjne. Det fortjener også at nævnes, at en lang række norske arkivtjenestemænd har skænket Riksarkivet i Oslo deres papirer. Hovedkataloget er udarbejdet af arkivar Dagny Jørgensen efter retningslinjer af førstearkivar H. Trætterberg.

Fra Sverige foreligger i meddelelserne om det svenske rigsarkivs virksomhed – denne gang samlet for de tre år 1959–61 – s. 247–306 en af førstearkivarie E. Grill og arkivråd Olof Jägerskiöld udarbejdet fortegnelse over »Person-, släkt- och gårdsarkiv inom Riksarkivets tredje sektion«, d. v. s. at f. eks. Kammararkivets samlinger ikke er medtaget. Fortegnelsen giver kortfattede oplysninger om de enkelte arkiver, der omtales i alfabetisk orden. Iøjnefaldende er de mange arkiver efterladt af adelslægter fra 16- og 1700-årene, som f. eks. Oxenstiernaske samlingen (fra bl. a. Tidö), Skoklostersamlingen, Sparresamlingen og Stafsundarkivet. Mens den norske registratur giver oplysninger om arkivernes omfang (pakkeantal og hyldemål), savner man sådanne fakta i den svenske, og af en vis værdi er den slags nu alligevel.

I Sverige har Kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven fortsat sit arbejde og redegør herfor i Bulletin Nummer 2 (Anm. af Nr. 1 se Fort Nut XXII, 25). Af særlig interesse for danske forskere er Lars O. Bergs registreringer i Vitterhetsakademiens arkiv (dansk materiale se f. eks. under Bille, Johan Andreas Jørgensen, Fr. Münter, Chr. Detlef Reventlow, Chr. Jürgensen Thomsen, Uldal), Leif Ljungbergs om private personers, slægters og gårdes arkiver i stadsarkivet i Malmö og Josef Edströms meddelelser om Göteborgs Sjöfartsmuseums arkivalier. Nils Staf har efterstået arkivalier efter medlemmer af Stockholms kommunalbestyrelse. Af undersøgelserne i landdistrikterne må fremhæves en kort meddelelse vedr. Vrams-Gunnarstorps slotsarkiv; blandt breve til godsejeren og politikeren Rudolf Victor Tornérhielm (død 1885) er enkelte vedr. Danmark og skandinavismen.

Den af Åbo akademi udsendte oversigt er af en ganske særlig karakter, idet den oplyser om engelske og amerikanske »literary« breve, der findes i offentlige skandinaviske samlinger; bogen henvender sig således først og fremmest til udlandet; meget fortjenstfuldt peger den på vore samlinger, som måske ellers let bliver overset. Det har ikke været let for Enkvist at bestemme, hvilke brevskrivere der skulle medtages, måske er det i sig selv forkert at sondre den slags »literære« breve, så meget mere, som udgiveren selv – ifølge sit forord – er klar over, at væksten i kontakterne mellem Skandinavien og de engelsktalende lande må gå langt ud over de lister over brevskrivere, der her er medtaget. Der er næppe heller nogen tvivl om, at ret ligegyldige breve fra autografsamlinger kommer til at dominere for meget; det mærkes endog i de udvalgte breve, der er aftrykt i den lille bog. Af danske samlinger har næsten kun Det kgl. Bibliotek bidraget, men til gengæld med mange breve. Rigsarkivet har kun givet lidt, ligesom iøvrigt de andre nordiske rigsarkiver, da efter-

søgningen ikke har omfattet administrationsarkiverne. Det er givet, at en oversigt som den her udarbejdede hurtigt vil forældes, men at den altid vil være en nyttig nøgle til de privatarkiver og samlinger, der på udarbejdelsestidspunktet var registrerede.

C. Rise Hansen.

Engelsk Arkivvæsen

GUIDE TO THE CONTENTS OF THE PUBLIC RECORD OFFICE. Volume I. Legal Records, etc. 249 s. 32 s. 6 d. II. State Papers and Departmental Records. 410 s. 67 s. 6 d. London. 1963.

ANNUAL REPORTS OF THE KEEPER OF PUBLIC RECORDS ON THE WORK OF THE PUBLIC RECORD OFFICE AND REPORTS OF THE ADVISORY COUNCIL ON PUBLIC RECORDS. 1. for 1959. 23 s. 1960. 1 s. 9 d. – 2. for 1960. 22 s. 1961. 1 s. 6 d. – 3. for 1961. 28 s. 1962. 2 s. 6 d. – 4. for 1962. 24 s. 1963 2 s. – 5. for 1963. 22 s. 1963. 2 s.

R. B. PUGH: THE RECORDS OF THE COLONIAL AND DOMINIONS OFFICES (Public Record Office Handbooks No. 3). London. 1964. 119 s. 10 s.

LIST OF CABINET PAPERS 1880–1914 (Public Record Office Handbooks No. 4). London. 1964. 143 s. 10 s.

LIST OF PAPERS OF THE COMMITTEE OF IMPERIAL DEFENCE TO 1914 (Public Record Office Handbooks No. 6). London. 1964. 46 s. 3 s. 6 d.

RECORD REPOSITORIES IN GREAT BRITAIN. A List prepared by a joint Committee of the Historical Manuscripts Commission and the British Records Association. London. 1964. 44 s. 5 s.

Alle forlagt af Her Majesty's Stationery Office.

Blandt de store vesteuropæiske arkiver indtager Public Record Office i London en særstilling. Engelsk konservatisme er vel årsag til, at det middelalderlige kildemateriale er bevaret bedre herovre end måske i noget andet land, og sammenligner man med Danmark, er det naturligvis af umådelig betydning netop for denne tidsalder, at England blev kristnet og kultiveret så længe før vort land. For den nyere tids vedkommende har Storbritanniens stilling som stormagt med London som centrum i et verdensrige skabt et hav af arkivalier, der oplyser snart sagt om alle dele af jordkloden. Det er da også en broget skare af besøgende, der strømmer til dette store arkivs læsesale, og fremkomsten af nye vejledninger til skattene på dets hylder er en begivenhed, der ikke kun angår engelske forskere.

I 1963 lykkedes det det engelske rigsarkiv at få en sådan hovednøgle til dets mange arkivalier udsendt. Den tidligere Guide fra 1923–24 havde da længe været udsolgt. I årene siden var arkivalierne i stadig stigende strøm indgået til arkivet, så det var en meget grundig revision af den gamle Guide, der måtte til; den måtte beskæres, for at der kunne blive plads til omtale af de mange nye administrationsdepartementer og do kontorer, som også har præget moderne engelsk centralstyre. Det er da også lykkedes at holde Guiden inden for rammerne af to bind ligesom den tidligere vejledning. Volume I har titlen Legal Records etc.; her findes naturligvis arkivalier efterladt af det vildnis af domstole, som prægede engelsk retsvæsen før retsreformen i 1873, men også fra tiden efter. Her er da omtalt High Court of Admiralty, hvis arkivalier utvivlsomt vil kunne give oplysninger om prisesager mod opbragte danske skibe. Hele rækken af prisesager 1661 til 1815 udgør op mod 1.846 pakker. Men i

Vol. I findes også omtalt en række institutioner, der ligesom herhjemme udviklede sig af den snævert kongelige administration, således først og fremmest kancelliet (the Chancery), men også the Exchequer, der tog sig af indbetalingen af de kgl. indtægter. Opdelingen af disse arkivalier på administrationsgrene og protokolrækker er overordentlig indviklet, men i Guiden er søgt givet en kort indføring heri, og bag i bindet findes en ordliste med korte forklaringer til bl. a. en lang række tekniske betegnelser, ofte ord af latinsk oprindelse, for særlige arter af kongebreve (f. eks. affidavit, capias in manum, causa captionis etc.), meget nyttig for dem, der skal i lag med dette kildestof. Det er i Vol. I, det middelalderlige materiale må søges, men adskillige protokolrækker går helt ned til vor tid, således en del af kancelliets. Der er perspektiver i engelsk administration, rækken af »Rolls« med åbne breve (jvf. vore hjemlige registre i Danske Kancelli) består af 5.432 »ruller«, men begynder også i Johan uden Lands 3. regeringsår (1201–02) og er afleveret op til Georg VI's 9. regeringsår (d. v. s. 1945–46); oprindeligt indførtes kongebreve af mange forskellige arter i denne række, siden snævredes dens felt ind, men endnu må f. eks. dokumenter vedrørende adling søges her.

Vol. II har titlen »State Papers and Departmental Records«; her findes de ministerielle arkiver omtalt, blandt hvilke naturligvis Foreign Office's (Udenrigsministeriets) papirer er af særlig interesse for dansk historie. De falder dels i ministeriets egne sager, hvor General Correspondence Denmark 1781–1905 omfatter 589 bd. (i England indbinder man helst arkivalierne), og i gesandtskabs- og konsulatsarkiver, hvor rækken af korrespondance mellem gesandtskabet i København og Foreign Office i London 1781–1930 fylder 610 bind; der er altså noget for danske historikere at tage fat på, og tilsvarende for andre landes historikere i deres landes rækker. At det engelske kolonistyre har afsat sig spor i vældige rækker i Colonial Office's og senere Commonwealth Relations Office's arkiver er ikke mærkeligt; her er samlet et mægtigt materiale til belysning af engelsk kolonistyre i alle 5 verdensdele, og hidtil har engelsk arkivadministration undgået den ødelæggelse, en udlevering af centralstyrets arkivalier til de lokale, nu overvejende selvstændige regeringer ville bevirke.

En eller rettere to grupper af arkivalier, der indeholder en del stof vedr. dansk historie, er privatarkiverne, som fra gammel tid ikke har spillet så stor en rolle for engelsk arkivvæsen, skønt engelske embedsmænd i meget stor udstrækning har haft for vane at betragte i hvert fald deres officøse brevveksling som privat og taget den med sig ved afgang fra embederne; meget omfangsrige privatarkiver netop vedr. udenrigsstyrelsen har fra gammel tid fundet frem til British Museum's Manuscript Departments hylder, men i de sidste årtier er Public Record Office kommet godt med i erhvervelsen af politikeres arkiver; de samler sig her i to grupper, dels i tilknytning til Foreign Office (Guide II, 161–63), dels direkte indgået til Public Record Office, overvejende som gaver (Guide II, 243–52), i sidste gruppe er Chatham Papers (de to Pitt'ers papirer) og Russell Papers, begge omfangsrige.

Det er kun hovedtrækkene af dette mægtige arkivs indhold, den her anmeldte Guide kan give, og kun af arkivalier afleveret før 31. aug. 1960. Tilvæksten må derefter søges i de beretninger, der udsendes hvert år, og hvoraf en ny række påbegyndtes i 1959, også oplysningerne heri er dog yderst kortfattede. Den, der vil ind i mere detaljerede registraturer, må gå til en helt anden række, »Lists and Indexes«, påbegyndt 1892 og forlængst udsolgt, men netop nu udsendt i et genoptryk ved et New Yorkerfirma (Krauss) til formidable priser; her har Det kongelige bibliotek erhvervet

et eksemplar. Af særlig interesse er bind LII (52) med en liste over Foreign Office's arkivalier frem til 1878 (heraf et eksemplar i Rigsarkivet).

Det må meget håbes, at det engelske rigsarkiv får kræfter til at gennemføre udsendelsen af nye numre i rækken af Lists and Indexes. Det er dog foreløbig en anden række vejledninger, der har sat nye skud, nemlig den såkaldte serie Public Record Office Handbooks, der oprindeligt hed Sectional Guides, og hvori i 1954 udsendtes en bog om segl i P.R.O. og en anden om den bekendte Domesday book. Nu foreligger 3 bind, alle udsendt i 1964. Først udkom R. B. Pughs oversigt over arkivalierne i Colonial Office og i Dominions Office, en bog af overordentlig stor betydning for dem, der vil studere de engelske kolonier og dominions. Der er naturligvis også papirer heri, der direkte berører dansk historie, f. eks. vedr. engelsk besættelse af de tidl. dansk-vestindiske øer 1808–15, vedr. Helgoland 1807ff. Dette bind indledes med en meget nyttig, kortfattet oversigt over hovedlinjerne i engelsk koloni- og dominionsstyre (Section I) og en ikke mindre nyttig, højst interessant vejledning i arkivaliernes registrering eller tilblivelse etc. i administrationskontorerne (Section II). Selve arkivregistraturen findes i Section III, der udgør godt halvdelen af bogen. Her findes de forskellige kolonier opført, begyndende med Aden og fortsættende gennem næsten hele alfabetet til Zululand. Hver kolonis afsnit indledes med en kort gennemgang af koloniens historie, derefter følger opregningen af hovedgrupperne i arkivafdelingen, oftest: Original Correspondence, Register of Correspondence, Register of Out-Letters, Entry Books, Acts, Sessional Papers, Government Gazettes og Miscellanea; disse oplysninger er stort set de samme, der findes i tobinds-guiden, men her ført a jour. Ind imellem navnene på de geografiske områder er – lidt forstyrrende forekommer det mig – puttet arkivaliegrupper af anden art, som f. eks. Immigration, Imperial Service Order, Indexes to Correspondence. Disse ikke-geografisk bestemte grupper kunne dog vist med fordel være samlet for sig.

Mens denne håndbog vedr. kolonimaterialet slutter sig ret nøje til Guidens oplysninger, er de to andre håndbøger, der her skal omtales, af en helt anden karakter og nærmer sig snarere til de gamle Lists and Indexes. (Handbook No. 5 Shakespeare in the Public Record Office i anledning af jubilæet i 1964 lades her helt ude af betragtning). De to håndbøger med lister over Cabinet papirer 1880–1914 og papirer fra imperiets forsvarskomiteé 1888–1914 er derimod nært beslægtede i hele deres anlæg som i øvrigt også i deres indhold; de standser også deres omtale af kilderne på samme tid, med udgangen af 1914, men det skyldes hensynet til den gældende 50-årsgrænse for arkivaliernes tilgængelighed.

Det engelske Cabinet fik først fra dec. 1916 et sekretariat, men der var langt tidligere tradition for, at visse vigtige aktstykker, hvis indhold skulle drøftes i kabinettet, forelagdes dets medlemmer forinden i trykt form, selv om faste regler herfor ikke eksisterede, idet de enkelte ministre synes at have været meget frit stillede. Aktstykker, der forelagdes trykte i kabinettet, påtryktes »Printed for the Cabinet«, men da der ikke var noget sekretariat før dec. 1916, og ingen forhandlingsprotokol førtes for møderne, intet »masterset« holdtes for forelagte tryksager, og da yderligere dagbøgerne for det trykkeri, der har besørget de fleste af disse cabinet-tryksager udført, er kasseret, har det engelske rigsarkiv haft en helt spændende jagt for at finde frem til flest muligt af disse tryk, der oftest kun er taget i 20–30 eksemplarer. Man gik i øvrigt ud fra, at disse efter benyttelsen på grund af deres fortrolige karakter ville blive tilintetgjort af de forskellige cabinetsmedlemmer, men det er nu kun sket i

ringe udstrækning, og først og fremmest ved gennemgang af ledende politikeres efterladte samlinger (Churchillerne's, Lloyd George's, Asquith's etc.) har det været muligt ved fotokopiering af originalerne at genskabe et sæt af disse Cabinet Papirer, der nu står til rådighed for forskningen; det er dette sæt, listen giver en fortegnelse over. Der er meget lidt heri, der direkte vedrører dansk historie, se dog f.eks. 1892 nr. 49 Situation in Denmark (5pp.) og 1914 nr. 92 Bill for Reform of the Danish Constitution; men der er naturligvis meget, der må berøre den, især da op imod 1. verdenskrigs udbrud, og for studiet af europæisk og for så vidt mondial historie er listens indhold af meget stor betydning. For interesserede skulle der ikke være vanskeligheder ved at erhverve fotokopier eller mikrofilm af aktstykkerne hertil. Det er hensigten at fortsætte denne liste til udgangen af 1916 i en særlig publikation, der formentlig vil foreligge ved den tid, det registrerede kildemateriale bliver almindeligt tilgængeligt.

Komiteen for imperiets forsvar er oprettet i 1902, enkelte aktstykker fra årene før er trykt 1902 ff. og medtaget i listen, der dog først bliver fyldig fra 1903. Listen over forsvarskomiteens tryk bygger på komplette sæt af disse, som man fra dens oprettelse har samlet; der har således ikke været nogen spændende jagt for at finde frem til de enkelte aktstykker. Også i denne liste er der meget lidt direkte om Danmark, se f. eks. s. 8: Marts 1904 Neutralization of Denmark (5 pp.) og s. 9 ligeledes: Neutralization of Denmark (2 pp.), men for den verdenshistorisk interesserede må denne lille bog være nyttig som vejviser til selve kildematerialet i London.

Mens Public Record Office lod denne håndbogsserie begynde med bøger om middelalderemner, er den med de sidst udgivne publikationer nået helt frem til regeringspapirer, der først fra januar 1965 er blevet tilgængelige for forskningen. Det er glædeligt, at dette store arkiv, der som andre arkiver må slås med plads- og personaleproblemer, formår at spænde så vidt, og man tager næppe fejl, når man formoder, at det er institutionens nye leder, Mr. S. S. Wilson, der har lagt vægt på, at også arkivets nyeste samlinger bliver forsynet med gode publikumsvejledninger.

Public Record Office i London er så langt det største statsarkiv i England, tilsvarende, men langt mindre arkiver findes i Edinburgh (Scottish Record Office) og i Belfast (Public Record Office of Northern Ireland). Derudover findes et betydeligt antal af andre offentlige arkiver, således er der i de forskellige counties i de sidste årtier vokset County Record Offices frem, hvor foruden amtsarkiverne også bl. a. egnens privatarkiver kan finde plads. Universiteter og kollegier har ofte betydelige arkiver; det samme gælder de store engelske selskaber for ydre mission, og heri er gemt en del stof af interesse for dansk missions- og kirkehistorie. Der er også adskillige centrale statslige arkiver, der ikke indgår til Public Record Office, således postvæsenets, jernbanevæsenets, patentvæsenets og ikke mindst India Office's arkivalier. National Maritime Museum i Greenwich indeholder værdifulde samlinger af papirer til belysning af flådens historie. Over alle disse arkiver giver den nye »udgave af« Record Repositories in Great Britain kortfattede, men nødvendige oplysninger om beliggenhed, åbningstider, eventuelle kataloger og vejledninger etc.

Der er her omtalt en lang række skrifter med oplysninger om engelsk arkivvæsen, der viser det som levende og virkelighedsnært med forståelse af sine forpligtelser over for forskningen, ikke alene den specielt britiske i videste forstand, men også for nabofolkenes i Nord- og Vesteuropa.

C. Rise Hansen.

Lensregnskaber og lensjordebøger

SILKEBORG LENS JORDEBOG 1586. Udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved POUL RASMUSSEN. 1964. 168 s. Pris: 18,- kr.

Det flittigt arbejdende »Udvalg for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie« har med denne udgave, der slutter sig nøje til samme udgivers »Århusgård og Åkær lens Jordebog 1544« startet endnu en række, »Lensregnskaber og Lensjordebøger«. Rent bortset fra det betimelige i disse talrige »rækker«, er selve titlen vildledende, da det jo først og fremmest vil være de til rentekammerrevisionen indsendte eksemplarer, som kan komme på tale. Rent umiddelbart må dette materiale i øvrigt siges at være så let tilgængeligt, at en udgivelse heraf næppe bør have større prioritet. Her fylder dog jordebogens tekst langt under halvdelen af udgavens sidetal, idet det først og fremmest er forfatterens indledning, noter m. fl. kommentarer, der bærer værket og i allerhøjeste grad gør bogens fremkomst berettiget.

Men her er der til gengæld også meget at hente for benytteren, ikke blot for lokal-, men måske netop for rigshistorikeren. Den korte indledning indeholder bl. a. nyttige oplysninger om lenets »bogføringsprincipper«, og lige efter teksten følger en række tekstkritiske noter, fortrinsvis om differencer mellem 1586/87 og 1596/97 jordebøgerne, dvs. især en analyse af evt. skrivefejl. Dertil kommer en kommentar, som yder langt mere, end hvad man normalt kunne forvente, idet vor fornemste kender af det gamle Århus stifts landboforhold her gennemgår bl. a. mål og vægt, herredsinddeling og lenets omfang, godshistorien fra reformationstiden samt de specielt for dette stift særdeles indviklede kirkelige herlighedsafgifter.

Også i dette arbejde fremkommer udgiveren med sin fortløbende tolkning og korrigering af De Ældre danske Arkivregistraturer (in casu den silkeborgske registratur, udg. i Bd. II, 1860), en banebrydende indsats, der forhåbentlig ad åre vil resultere i en komplet nyudgave af dette stof, idet kommentarens knappe form let leder til dubiøse påstande eller i bedste fald »halve sandheder« som denne: »Biskop Niels Clausen tilhørte ikke Slægten Skade«! Med hensyn til udgivelsesprincipperne, der divergerer betydeligt fra Jacob Ulfeld-udgaven, bør udvalget før eller siden gøre sig sin stilling til anvendelsen af β klar, ligesom indførelsen af I og J, hvor teksten ikke tillader skelnen, er disputabel, ikke mindst da overskrifter i jordebogen her gengives i Versaler.

Troels Dahlerup.

Adelige jordebøger

JACOB ULFELDS JORDEBOG 1588. Udgivet af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved SVEND GISSEL. 1964. 30+50 s. Pris: 15 kr.

Rigråden Jacob Ulfeld til Selsø, Bavelse og Ulfeldsholm er vel først og fremmest kendt for ledelsen af den tragikomiske sendelse til Moskva 1578, som endte hans politiske karriere. Derefter måtte den uheldige diplomat koncentrere sig om sine godser, hvilket som synligt resultat har afsat nærværende jordebog, af hvis indhold en videre kreds forlængst er bekendt med illustrationerne, såvel af de tre hovedgårde som af en pløjnings- og såningsscene, hvilke her for første gang gengives i farveplancher.

En lærd indledning ikke blot indfører læseren i de interessante problemer vedrø-

rende jordebogens tilblivelse og dermed dens formentlige formål (rostjenestetaksation, siden overarbejdet som skiftejordbog), men går videre, for eksempel over i arkitekturhistoriske spørgsmål, bl. a. vedrørende opførelsen af hovedbygningen på Ulfeldsholm, det gamle Kogsbølle (nuværende Holckenhavn, hvor jordebogen endnu befinder sig).

Til slut følger særdeles grundige noter om de enkelte jordbrugs ejendoms historie m. m., og af agrarhistorisk betydning er her ikke mindst afsnittet om Selsø, da dette gamle bispegods allerede udførligt omtales i Roskildebispens jordebog, hvorfor vi her undtagelsesvis kan føre et større gods kompleks' historie langt ned i middelalderen, et tema, som udgiveren i seneste hefte af udvalgets skrift *By og Bol* (nr. 5, 1964) indgående har behandlet.

Troels Dahlerup.

Landsbytyper og bebyggelse

FRITS HASTRUP: DANSKE LANDSBYTYPER. En geografisk analyse. Studier fra Geografisk Institut ved Århus Universitet, nr. 14. Århus 1964. 297 s. ill. + 10 kortbilag i farver. Pris: 32,- kr. net.

VIGGO HANSEN: LANDSKAB OG BEBYGGELSE I VENDSYSSEL. Studier over landbebyggelses udvikling indtil slutningen af 1600-tallet. Særtryk af Kulturgeografiske skrifter, bd. 7. Kbh. 1964. 232 s. ill. + 1 kortbilag. Pris: 32,25 kr.

De to geografiske doktorafhandlinger, som blev offentliggjort i 1964, har en betydelig interesse for dem, der arbejder med topografi, lokalhistorie og landbrugshistorie.

Frits Hastrup indleder sin undersøgelse med en analyse af de regulerede landsbyer på Falster og Fehmern. Derefter følger tre kapitler om bebyggelsen i det nordtyske kolonisationsområde samt regulerede landsbyer i Sverige og England, en forklarende ekskurs der ikke gør krav på at fremsætte selvstændige synspunkter. Så vender forfatteren tilbage til Danmark og tager fat på regulerede landsbyer på Møn og Sjælland. Ottende kapitel handler om skovrækkebyerne. Derefter følger afsnit om polygonale fortebyer, sylgede vejbyer, vejklyngebyer, uregelmæssige vejfortebyer og forteklyngebyer, en broget mængde, hvis typer går over i hverandre og delvis antages at være udviklingsprodukter af hinanden. Til sidst følger et afsnit om landsbyer med randbeliggenhed i Nørrejylland og i marsken. Et register omfatter alle navne, der omtales i teksten, således at læserne let kan finde lokaliteter, der nævnes flere steder. Bogen er tilegnet mindet om Svend Aakjær.

Når fortebyerne og vejbyerne er inddelt i så mange undergrupper, skyldes det til en vis grad, at forfatteren med hensyn til typologien støtter sig til tyske forskere, som navnlig efter krigen har været førende på området. Men da Danmark både geografisk og kulturhistorisk slutter sig nær til det nordeuropæiske lavland, lader den tyske typologi sig uden vanskelighed overføre, selv om man måske kunne have ønsket en vis forenkling. Hovedskillelinjen går – som det også tydeligt fremgår af afhandlingen – mellem de regulerede og de ikke-regulerede landsbyer. Den analytiske fremgangsmåde har forfatteren lært af svenske geografer som David Hannerberg og Sölve Göransson. Og denne såkaldte metrologisk-genetiske metode går ud på at måle enheder på kortet og klassificere dem samt drage slutninger om den forud-

gående udvikling på grundlag af målingerne. Det er derfor naturligt, at forfatteren, hvad det historiske angår, støtter sig til Svend Aakjærs studier over kong Valdemars jordebog og dertil knyttede undersøgelser over danske måle- og vurderingsenheder i middelalderen.

Udgangspunktet, øen Falster, kunne næppe være heldigere valgt, når formålet var at påvise, hvilke landsbyer der vidner om regulering og hvilke ikke. Thi kongen ejede i 1200-årene godt en fjerdedel af øens jord, og adelen en anden fjerdedel, medens kirken og selvejende bønder rådede over resten. Det store omfang af kronens, adelens og kirkens gods mener forfatteren giver forklaringen på, at Falster er det område i Danmark, hvor landsbyerne bærer stærkest præg af reguleringer.

I overensstemmelse med sine »metrologiske« forbilleder har forfatteren målt de gamle bols toftbredder, som de er aftegnet på de ældste eksisterende landsbykort, og beregnet, hvor mange tdr. land der i 1682 gik på hvert bol i landsbyerne. Metoden er ikke ganske uden fejlkilder: Kortene krymper ikke lige stærkt i begge retninger, målestoksforholdet 1:4000 er lovlige lille, og med de erfaringer man har angående ryttergodskortenes nøjagtighed, netop hvad landsbyplanen angår, kan man ikke være sikker på, at materialet er eksakt nok. Man havde også for et par byers vedkommende gerne set prøver på, hvordan det forholder sig med *de enkelte gårdes* toftbredder. Forfatteren har blot regnet gennemsnitstallet ud for hver landsby, velsagtens også for så vidt muligt at borteliminere eventuelle fejl i detaljerne. Men når han så på grundlag af disse gennemsnitsmål har inddelt de undersøgte byer i grupper og heraf udtaget gennemsnitstal, der nogenlunde svarer til Svend Aakjærs betegnelser »gammelbol«, »havnebol« og »fuldbol«, begynder anmelderen at blive betænkelig. Toftbredderne er i den første gruppe gennemsnitlig 126 sjællandske alen (forf. har naturligvis omsat alle mål fra den på kortene anvendte rhinske alen til den på den store matrikels tid anvendte sjællandske, selv om én af opponenterne betvivlede dette. Det står for øvrigt at læse i afh.). I den anden gruppe er gennemsnitstoftebredden 222 sj. alen og i den tredje 344 sj. alen, medens gennemsnittet for den fjerde gruppe er helt oppe på 812 sj. alen (tabel II, s. 250 f.). I gruppe I falder 9, i grupper II 22, i gruppe III 4 og i gruppe IV 16 landsbyer. De første tre grupper forholder sig som 1:2:3, hvilket ikke overrasker anmelderen slet så meget, som det forbavser forfatteren; thi det ligger i den anvendte inddeling, hvor springet fra den største bredde i én gruppe til den mindste i den næstfølgende ikke er ret meget større end mellem nogle af toftbredderne inden for gruppen.

Det volder også undertiden besvær at få landsbyer på Møn og Sjælland til at følge skemaet. Bolagrene i Borre på Møn svarer i areal til »gamlebolet«, medens boltoftbredden svarer til »havnebolet« (s. 96). I Tommestrup på Stevns, en rektangulær by af falstersk type, var boltoftbredderne 250 sj. alen og falder derfor inden for gruppe II, »havnebolet«, medens bolagerens areal i 1682 var 127 tdr. land, svarende til gruppe III, »fuldbolet«. Vanskeligheden ved at få boltallet til at stemme med »metrologien« klares ved at underkende boltallenes pålidelighed i markbøgerne fra 1681–82 og i præsteindberetningerne fra 1651 (s. 153 og 138). Forf. hævder, at de bol, der her omtales, intet har at gøre med de middelalderlige bol. De er, hvad P. Lauridsen kaldte »landgildebol«, hvorved forstås kvotadele af de pågældende byers landgilde målt i pund korn. Værdien kunne derfor veksle fra by til by. Det forudsættes altså, at landgildebolene var af en anden karakter end de oprindelige middelalderlige bol. Dette har været meget bekvemt for forfatteren, der derved bliver i

stand til at jonglere med boltallene, hvor opgivelser fra ældre tid end 1600 årene savnes.

Imidlertid var det kvotadelingssystem, som forfatteren anser for sekundært, dog i brug i 1400 årene. Thi i en landstingserklæring fra 1484 om det middelalderlige matrikelsystem hedder det (Eline Gøyes jordebog s. 430), at der hos almuen på Falster var forskel mellem ørtug landgilde og ørtug skyld. En ørtug skyld-jord kunne nemlig være bredere eller smallere, alt eftersom ydelsen var i landgilde. Bolet var på den tid, ligesom senere, en kvotadel af landsbyens agerjord, uanset om denne blev udvidet eller skrumpede ind under skiftende konjunkturer. Bolets størrelse var ikke noget fast begreb, der kunne sammenlignes fra landsby til landsby.

Også på et andet område viser det sig, at metrolog-forbilledernes metode ikke rigtig passer på danske forhold. Der er sket så meget i de fleste danske landsbyer gennem århundrederne, at det ikke er så ligetil at skrælle lag for lag af udviklingen og finde tilbage til den inddeling, der gjaldt i den ældre middelalder. Middelalderlandsbyen ligger kun sjældent som et »fossil« i nutiden – undtagen hvor det drejer sig om forladte bymarker i skov og hede.

Frits Hastrup går ud fra, at de fleste reguleringer på Falster er sket i forbindelse med flytning af landsbyer (s. 34), og at i alle tilfælde nogle af de regulerede landsbyer, der kendes fra de ældste kort o. 1800, som byanlæg er væsentlig ældre end Falsterlisten i kong Valdemars jordebog. Når man betænker, i hvor høj grad de falsterske kirker synes bygget efter forud lagte faste planer, forekommer tanken bestikkende. Men sammenligner man med Lolland, hvor kirkerne også er »arkitektbyggede«, viser det sig, at her var landsbyerne alt andet end regelrette (jfr. Ole Widings disputats om »Markfællesskab og Landskifte«, 1949).

Det er imidlertid vigtigt, at Frits Hastrup har påvist, i hvor høj grad de falsterske landsbyer endnu den dag i dag præges af tidligere tiders planlægning. Han har tillige forsøgt at finde, hvor de flyttede landsbyers forgængere kan have ligget i bymarken; og han mener – støttet af stednavneforskningen – at de skjuler sig under benævnelser som »gamle bys agre«, »gamle bys stykker«, »gammelby tofte«, »gammeltoft ås« og lignende. Han foreslår også, at man kunne anvende luftfotografering eller en undersøgelse af jordens fosforsyreindhold (s. 239). Og han refererer tyskeren G. Oberbecks identificering af bebyggelse ved hjælp af kortlægning af fossile, højryggede agre, analysering af gamle landsbykort, undersøgelse af overfladens finrelief (der kan være påvirket af murrester o. l.), iagttagelse af ændringer i jordbundens farve som følge af ophobning af trækul fra ildsteder eller ler fra husvægge, samt endelig påvisning af lerkarskår og andre keramik-fragmenter (s. 45).

Den sidstnævnte metode har anmelderen sammen med Sv. Dyhre Rasmussen og J. L. Østergaard Christensen anvendt i Borupris skov på Sjælland – og han har lejlighedsvis foreslået, at metoden toges i brug af svenske metrologer, når de postulerede beliggenheden af ældre bytomter. Derfor var det nærliggende for anmelderen at foretage en kort reognosceringsrejse til Falster for at se, om der kunne findes lerkarskår og trækul på de steder, hvor Frits Hastrup har antaget, at der lå bytomter fra middelalderen. Chr. Lisse opstillede en liste over byer, hvor der skulle være særlig gode chancer for at finde spor. Det er ikke her stedet at gøre rede for resultaterne af denne foreløbige undersøgelse. Så meget kan dog siges, at kun i ét tilfælde fandtes lerkarskår udelukkende af tidligt middelalderlig karakter, nemlig vest for Moseby på Nordøstfalster, hvor der i herredsbogen fra 1572 omtales en »Gamleby«. De øvrige

steder fandtes enten ingenting eller også skår, som utvivlsomt tydede på bebyggelse helt fremme i renæssancetiden. Muligvis har middelalderlandsbyerne i højere grad bestået af spredt liggende gårde end senere? Og reguleringerne kunne undertiden synes at være af yngre dato, end Frits Hastrup har forestillet sig. Man må imidlertid være ham taknemmelig for, at han med sin tese har sat problemet under debat. Og man må håbe, at han i den kommende tid selv vil fortsætte undersøgelserne i marken i forbindelse med lokalhistorikere, navnlig i Jylland.

Afsnittene om landsbyer i områder øst, vest og syd for Danmark er som nævnt refererende. Men det er nyttigt, at forfatteren har taget dem med til orientering for læserne. Det er slående at se, i hvor høj grad Fehmerns landsbyer ligner Falsters. Det postuleres, at den danske konge og hans mænd har genopbygget Fehmerns landsbyer i sidste halvdel af 1100 årene og første halvdel af 1200 årene, og byerne bærer i endnu højere grad end Falsters præg af at være regulerede. Det havde været ønskeligt, om beretningen kunne være foretaget på ældre kortmateriale end målebordsbladene fra 1905, og navnlig kort i en større målestok. Usædvanligt mange af landsbyerne ender på -torp (37 af 43 i Fehmernlisten i kong Valdemars jordebog), men måske fik en del gamle landsbyer nye navne under koloniseringen? Peter Wiepert har for øvrigt hævdet, at man endnu i mands minde anvendte delvis dansk ordstilling på øens vestlige del. Den danske indflydelse har i hvert fald været stærk. Man bør også mærke sig, at der fra gammel tid er bevaret adskillige landsbyvedtægter fra øen, medens der næsten ingen findes fra det egentlige Holstens landsbyer og slet ingen fra Mecklenburg. Dette hænger muligvis sammen med kolonisationens karakter.

Der kunne måske have været grund til, at forfatteren havde uddybet denne kulturhistoriske baggrund noget mere, ikke mindst af hensyn til kapitel 3 om det nordtyske kolonisationsområde. Det danske indslag i denne kolonisation blev vel ikke særlig stærkt – ellers havde man måske også kunnet finde landsbyvedtægter her som på Fehmern. Men efter et krigstog i 1171 anlagde munke fra Esrom et datterkloster i *Dargun* 50 km syd for Stralsund og Rügen, og *Colbaz* 20 km øst for Stettin, altså i Bagpommern. Det sidste kloster blev senere flyttet til *Eldena* ved Greifswald ved en bugt 15 km syd for Rügen (på fyrst Jarimars område). Da det var cisterciensere, danske agrarer og stormandssønner, der anlagde klosterne, kan man næppe tvivle om formålet: kolonisation. Henrik Løve var ude efter det samme. Og med ham måtte Valdemar slutte overenskomst efter sejren på Rügen og tage hans datter til svigerdatter. Begge klosterstiftelser var i høj grad fællesforetagender, thi bispem af Schwerin indviede Dargun på St. Knuds helgendag 25. juni 1171, og munkene fik ret til at indkalde folk fra alle lande, bl. a. tyske, danske og vender. Fra Colbaz indstiftedes et datterkloster *Oliva* ved Danzig. Og klosteret *Belbuk* ved Treptow, 10 km fra Østersøkysten og godt 30 km fra Cammin, d. v. s. ret sydpå fra Bornholm, husede i den første tid danske præmonstratensermunke fra Lund, altså også et herrekloster. Landsbyerne i Mecklenburg-Pommern fik ikke en så selvstændig stilling som i Danmark og på Fehmern. Thi kolonisterne blev arvefæstere. Og de slaviske landsbyer styredes af en »starost«, der efterhånden tiltog sig et herredømme over dem i tilslutning til feudalsystemet, der i kolonisationsområdet fik gode udviklingsmuligheder.

Desværre findes ingen landsbyplaner fra middelalderen i disse egne. Man ved derfor ikke med sikkerhed, hvordan landsbyerne så ud; og trediveårskrigen ødelæggelser kan have ændret meget. Det er således dristigt at postulere, at en gruppe

store fortebyer 50 km syd for Rostock anlagdes kort efter 1216 (s. 67). Forfatteren giver selv et eksempel på nedlæggelse af tre landsbyer o. 1350 i Forpommern. Når han derefter (s. 70 ff.) bevæger sig op i Holsten og Sønderjylland, burde det bemærkes, at Rüde, der har en vis lighed med en falstersk vejforteby, ligger ved det i middelalderen så berømte Rydkloster (senere Lyksborg). Uheldigt er det, at stednavne i Nr. Hostrup tolkes efter F. Mager, der var tilflytter og ikke stednavneforsker, i stedet for efter »Sønderjyske stednavne«. De anførte »skovnavne« ville med benyttelse af denne kilde blive reduceret til en lille ubetydelighed på 3 af 118 marknavne.

I bogens hovedafsnit, kap. 7 om de regulerede landsbyer på Sjælland og Amager, bringer forfatteren en oplysende beskrivelse af 195 landsbyer – et helt lille topografisk leksikon. Alle de pågældende byers ældste kort er analyseret. Det har naturligvis ikke været muligt at foretage en udtømmende analyse; men historikerne vil være forfatteren taknemmelig for at få så mange landsbyer geografisk karakteriseret; og afsnittet er illustreret med 17 byplaner reproduceret på fortrinlig måde efter de originale kort. Kapitlet udvider vor viden om Sjællands landsbyer ganske betydeligt i forhold til, hvad vi vidste fra Henrik Larsen og andre agrarhistoriske forfattere. Det vil føre for vidt at gå ind på en detailkritik; man forstår dog ikke (s. 150), hvorfor en planlagt, men ikke realiseret by skulle komme til at hedde Gamleby og Gamlebyholm? Og hvorfor er der ikke et »gamle«-navn ½ km sydvest for Gudum ved Slagelse? Thi her stødte anmelderen o. 1950 i en pløjemark på en middelalderlig byggetomt. Frits Hastrups oversigt vil sikkert give anledning til, at mange vil tage deres nærmeste landsbyers udvikling op til fornyet prøvelse, ikke mindst på øerne øst for Store Bælt. Navnlig må det være fristende at undersøge den af C. A. Christensen påviste skrumpning af bebyggelsen i Horns herred.

Afhandlingen vidner om stor lærdom og flid – alene kortlægningen af alle Danmarks landsbyer med signaturer, der giver en arealtro fremstilling af deres hartkornstørrelse, er en stor bedrift. Denne opgave kunne nok forekomme nærliggende; men ingen har før turdet give sig i lag dermed. Man har hidtil i høj grad beskæftiget sig med eksempler uden at kende den store sammenhæng. Frits Hastrup har haft den fordel, at han kunne arbejde i bredden. Måske havde det dog været ønskeligt, om han havde gennemarbejdet enkelte landsbyer helt til bunds – men så var der næppe blevet tid til at udarbejde de mange kortbilag. Nu har vi fået det totale udsyn, vi hidtil i høj grad har savnet – netop på baggrund heraf kan forfatteren s. 199 kritisere Weymann-Muncks antagelser.

Frits Hastrup støtter sig med hensyn til byernes placering ved en udløber af græsningsarealerne til englænderen M. Beresford. Men Hastrups formulering, at »byen lægges på grænsen mellem ager og græsning«, er fortrinlig i sin klarhed. Selv ved en by, der som Hejninge allerede for flere hundrede år siden havde inddraget al sin overdrevsjord til ager, viser forfatteren, at man kan henføre beliggenheden til randen af det oprindelige overdrev, og gadejorden er en »tarm« af fædriften. – Kortet s. 204 over husprocenten i østdanske (burde vel være ø-danske?) amter i slutningen af 1600 årene viser, at det procentvise antal af huse i landsbyerne tilsyneladende var uafhængig af landbebyggelsens karakter i øvrigt. Forklaringen kan muligvis ligge bl. a. i antallet af herregårde? En vigtig iagttagelse er det også, at fortene i reglen fulgte terrænets hulformer, medens gårdene anbragtes lands hulningens rand.

Forfatterens evne til skarp iagttagelse i terrænet er åbenbar. Havde han i højere

grad stolet på sin egen iagttagelsesevne og mindre på førende udenlandske og danske forskeres teorier og regnemestermetoder, ville afhandlingen sikkert have vundet der- ved. Men den vil uden tvivl ved sin rigdom af kendsgerninger – de fleste hidtil uænsede – og ved sin skelnen mellem regulerede og ikke regulerede landsbyer vække en frugtbar debat. Ingen vil bestride, at de fleste af de landsbyer, Frits Hastrup har påvist som regulerede, virkelig er regulerede. Spørgsmålet er kun *hvornår?* Diskussionen herom vil sikkert give anledning til fornyede undersøgelser, og bogen vil der- ved få blivende værdi.

Medens Frits Hastrup har udsat sig for angreb på mange punkter, fordi han har ompspændt hele landet, har *Viggo Hansen* holdt sig til et naturligt afgrænset geografisk område, Vendsyssel. Efter en oversigt over kildematerialet og landsdelens geografi skildrer han i kap. II bebyggelsen og landsbyernes karakter på den store matrikels tid; i kap. III kaster han blikket bagud i tiden til den forhistoriske bebyggelse, hvor han støtter sig dels til arkæologien, dels til stednavnene; og i kap. IV opsummerer han bebyggelsesudviklingen indtil den store matrikel, medens han i kap. V afrunder skildringen med en ekskurs om ødegårdene og sandflugten.

De følgende kapitler VI–IX er afhandlingens geografiske hovedpart. Først skildres herregårdene som bebyggelsesgeografisk element; dernæst tages mål af forholdet mellem enkeltgård og landsby; så følger en analyse af enkeltgårdsbebyggelsen i for- hold til forskellige geografiske miljøer; dernæst landsbyerne på samme måde; og til slut behandles landsbyer, der ligger langs terrænformernes rande.

I formel hensende er afhandlingen fasttømt, overskuelig, leddet i en logisk rækkefølge og desuden vel illustreret. Der gives knappe og gennemgående gode defi- nitioner på de forskellige begreber, forfatteren har arbejdet med, afsnittene slutter med sammenfatning af, hvad han mener at kunne fastslå som undersøgelsesresultat, og bogen er derfor let at læse.

Disse gode sider ved *Viggo Hansens* arbejde udelukker ikke, at der kan rejses en række indvendinger med hensyn til det historiske, som regel gående ud på, at der ikke er gravet dybt nok på visse punkter. Man sidder under læsningen af og til med en usikkerhedsfornemmelse, og man ville ønske, at én eller nogle få af landsbyerne var blevet undersøgt helt til bunds, hvad det historiske angår. Undertiden slutes der for raskt på grundlag af et alt for spinkelt materiale. Men som helhed må det frem- hæves, at arbejdet er solidt; det åbner mange nye perspektiver, og det geografiske grundlag er, så vidt anmelderen kan dømme, mønstergyldigt udnyttet.

Med hensyn til kilderne er det en svaghed, at der ligger hundrede år mellem de to vigtigste grupper: Den store matrikel og det kortmateriale, der anvendes i afhand- lingen. Det havde været interessant blot et enkelt sted at få en analyse af, i hvor høj grad der er sket afgørende ændringer i løbet af denne periode. Dernæst er det – som forfatteren indrømmer – ikke fuldt så godt at anvende *Henrik Pedersens* tabelværk som at benytte selve matriklens markbøger. Nogle steder slipper ejendomme, der ganske åbenbart har fungeret som gårde, ud af gruppen, fordi hartkornet er for lille (d. v. s. under 1 td.). Det gælder navnlig *Kær herred*, som det bemærkes s. 59, men også nogle enkeltgårdsegne (s. 27). For øvrigt fandtes der flere landbrug, end der er angivet i tabelværket, hvilket ikke blot kan påvises ved sammenligning med mark- bøgerne, men også ved jævnføring med *Henrik Pedersens* optegnelser, der har været grundlag for tabellerne. En anden usikkerhed, der berøres s. 22, ligger i, at *H. P.* har udeladt en del af udmarkerne, der kun besåedes engang imellem. Forfatteren mener

ikke divergensen bliver så stor, at man behøver at regne med den. Deri tror anm. ikke, han har ganske ret, og en analyse af nogle få bebyggelser efter markbogen kunne måske have givet sikrere grundlag for bedømmelsen. Enhver, der har vandret i de jyske heder, før de blev opdyrket, har lagt mærke til renerne af lejlighedsvis dyrkede agre; og at det drejede sig om betydelige arealer fremgår af, at man ellers ville kunne finde »digevoldingsagre« næsten overalt (for øvrigt forekommer forfatterens betegnelse for tilbagegang i bebyggelse, »afbygning«, konstrueret). Forfatteren sammenligner (s. 128) uden forbehold antal læs hø i de to matrikler 1662 og 1688 og mener deraf at kunne slutte, at der i Jerup må være sket en fordobling af antallet af brug. At drage en sådan slutning er ikke forsvarligt, når det betænkes, at matriklen 1662 var lavet på grundlag af landgildeopgivelser, medens landmålingsmatriklen 1688 byggede på opmåling og taksering. Grunden til, at matriklen 1662, der blev til i hast på grund af finansernes slette stilling efter svenskekrigene, så hurtigt blev kasseret, var jo dens åbenbare mangler og alt for tilfældige grundlag.

Dertil kommer, at en anden kildegruppe – præsteindberetningerne – ikke er udnyttet fuldt ud af forfatteren. Det giver sig (s. 180) det udslag, at han mener, præstegården i Vidstrup er blevet fraflyttet i tiden mellem 1553 og 1571. Men ifølge præsteindberetningen 1599 var den endnu på den tid beboet og svarede tiende. Det fik endda være, at forfatteren ikke har benyttet alle præsteindberetningerne. Værre er, at han ikke har været opmærksom på F. Skrubbeltrangs skarpsindige kritik af Gunnar Olsens afhandling fra 1940 om opgivelser af antal kvæg i præstemandtallene (Historisk Tidsskrift 1945). Gunnar Olsens studier var et ungdomsarbejde, som han senere sikkert ville have givet en forsigtigere konklusion. I hvert fald påviser Skrubbeltrang, at opgivelserne af antal kvæg formindskedes i takt med de øgede kvægskatter. Og han sandsynliggør, at kvægbesætningerne bevidst er opgivet alt for små. Allerede i 1570 skrev landsdommer Axel Juul i en indberetning, at mange bønder der i stiftet (Vendsyssel), både kronens og adelens, hemmeligt havde »underslået« en stor del af deres kvæg for at slippe for den påbudte kvægskat af 1566; og han påviser, at den dobbelte kvægskat ikke engang indbragte så meget som den tidligere enkelte (Hist. Tidskr. 11,1, s. 255). Dermed falder grundlaget for forfatterens bemærkninger om indskrænkningen i det dyrkede areal på grund af mindsket kvægbestand og mindre gødning (s. 68), og hvad han udleder deraf. Skrubbeltrang sandsynliggør, at kvægbesætningerne i virkeligheden ikke reduceredes nævneværdigt i den periode, hvorfra præsteindberetningerne stammer; men derimod forsvandt vistnok et betydeligt antal småbrug, i hvert fald på Sjælland (Hist. T. s. 251).

Der er også visse bemærkninger at gøre med hensyn til forholdet kvægvavl-kornavl. Det er rigtigt, at man i områderne med de store græsningsarealer som helhed lagde vægt på kvægbruget, f. eks. det sydlige Vendsyssel (s. 24). Men der var desuden nogle sogne ved vestkysten NV for den store Vildmose, hvis landsbyer var temmelig store, hvor det dyrkede areal ligeledes lå mellem 10 og 19 pct. For sogne som Tise, Ingstrup, Vrensted passer forklaringen vistnok, idet der her strækker sig en lavning ud fra Vildmosen mod Løkken. Og for Rubjergs vedkommende må forklaringen vel søges i de store klitarealer. Derimod ligger Børglum og Emb sogne på Yoldiafladen eller endog på morænen. Emb ligger dog ud mod en mose- og engstrækning, der måske delvis kan forklare sognets ringe opdykningsprocent. For Børglums vedkommende er den vanskeligere at forklare; i hvert fald klassificeres »Børglumkloster« som en kornproducerende gård (s. 87). En dyberegående analyse ville formodentlig have klaret

sagen. Klassificeringen af hovedgårdene i korngårde og kvæggårde lider for øvrigt af det usikkerhedsmoment, at boniteringen kan være afhængig af flere faktorer, som forfatteren ikke nærmere gør rede for. Den er bl. a. afhængig af, hvor intensivt jorden dyrkes (jfr. s. 96. – Som eksempel herpå kan fra Sjælland nævnes Grøftes forholdsvis høje bonitet i forhold til Hejninges, skønt Hejninges jord væsentlig var lermoræne, medens Grøftes jord var meget mager sandmuld; se Rise Hansen og Steensberg: Jordfordeling og Udskiftning, Kbh. 1951). Både gødningstilførsel og omdriftsform måtte få betydning. Men dertil kommer, at man vistnok kun har lov til at sammenligne bonitetstallene fra adskilte lokaliteter i meget grove træk. Og det er et spørgsmål, om man tør sammenligne herregårdenes bonitet med bøndergårdenes uden nærmere undersøgelse? I tabel 7 (s. 87) savnes »Skovgaard«, der nævnes på s. 88 på grund af sit store studehold. Der er for øvrigt en uklarhed på s. 84 med hensyn til »Skovgaard«: Den oprettedes ganske rigtigt af 3 »Nygårde«, 2 andre gårde og jord fra Bolle by; men langt den største part kom fra Bolle, hvis ca. 15 gårde alle blev nedlagt, således at brugerne kun fik nogle småparceller ude i syd i hederanden, parceller som senere ved opdyrkning blev til det nuværende Bolle. Bolle hed oprindelig Bolling, og landsbyen savnes på kortet over primærbebyggelsen fig. 6, s. 44 (jfr. Steensberg: Bondehuse og Vandmøller, Kbh. 1952).

Der savnes også en redegørelse, evt. med et ledsagende oversigtskort, over omdriftsformerne (rotationen). Det er ikke ganske klart, hvordan man skal opfatte en bemærkning s. 14 om, at den ene mark undertiden brugtes af gårdene i landsbyen, den anden af de mindre bol. Thi i så fald skulle der ikke være tale om tovangsbrug, men om en slags alsædebrug? Vrå i Torslev sogn havde 20 tdr. ld. liggende som alsædejord, og det havde været interessant at se, hvor denne jord lå i bymarken; thi alsædejorden må have været den jord, der var i bedst gødekraft – muligvis var den også ofte den, der havde været længst under plov? Forfatteren regner ligesom Frits Hastrup med, at betegnelser som gammelby tofte (s. 119), gamle agre (s. 148 og 160), gammelager (s. 166), gammeljord (s. 165), gammelvang (s. 170 og 172) samt gammeltoft (s. 193) er primærbebyggelser, og at landsbyerne er flyttet herfra til de nuværende pladser. Men dels kunne der måske være tale om krumpning, og dels kunne »gammel« måske hentyde til jord, der enten lå længere tid inde eller modsat lå længere tid for fædod? Ingen ville vel påstå, at de mange åse på Sjælland, der bærer betegnelsen »byagre«, skulle rumme gamle landsbyer; ejheller, at en betegnelse som »Borup kirke« for et gammelt egetræ skulle hentyde til, at der her engang har stået en kirke. Der kan tænkes mange forklaringer på navnes opståen. Det sikreste ville være at undersøge jordbunden på stedet for at se, om der findes kulturlevninger.

I nogle tilfælde omtales rækkefølgen af lodder, og det konstateres (f. eks. ved Jelstrup s. 170), at rækkefølgen i gammelvang i realiteten er den samme som i tofteagrene, men at man ikke har overholdt solskiftets regler. Det forekommer anm., at der kan være tale om grupper af gårde = bol, hvis placering naturligvis skyldes lodtrækning, medens der vel har været solskifte inden for hvert af bolene. Grupperne kunne f. eks. være nr. 1–2–3, 4–5–6, men undertiden forekommer kun dele af et bol; rækkefølgen i gruppen afhænger af beliggenheden. Det samme gælder vel Hundeleve, Sønderleve og andre?

Anmelderen finder ikke forfatterens definition af begrebet enkeltgård helt tilfredsstillende. Der skrives s. 89: Den ægte enkeltgårdsbebyggelse må defineres som den bebyggelsestype, hvis enkelte habitationer ligger midt i det af habitationen udnyttede

areal (d. v. s. ager + eng + overdrev), og som er skilt fra nabohabitationerne ved udmærk, overdrev eller fælled (habitation betyder på dansk bebyggelse). Man plejer ikke at regne dobbeltgårde til landsbyerne, men disse må nu ifølge Viggo Hansens definition høre herhen. Hvorfor ikke simpelt hen sige, at enkeltgårde er gårde, der ligger for sig selv, og hvis marker ligger uden for landsbyfællesskabet, og hvis agre altså ikke er blandet med naboernes? Der vil naturligvis altid forekomme tvivlstilfælde; men det må være temmelig afgørende for den tids vedkommende, der ligger forud for landboreformerne, at gårdens jord er uden for fællesskabet. Præstegårdene, der efterhånden fik deres jorder separerede, må dog stadig regnes med til landsbyerne, fordi bygningerne lå sammen med landsbyens øvrige gårde og huse. Spørgsmålet er, om man skal klassificere efter anvendelsen alene eller både efter anvendelse og beliggenhed. – Det er i øvrigt mærkeligt, at forfatteren går uden om hegningsproblemet, der var så afgørende for landsbyernes fællesskab.

Det kapitel, anm. har mest at indvende imod, er det tredje om den forhistoriske bebyggelse. Men forfatteren kan her dække sig bag delvis modstridende eller forældede arkæologiske teorier. F. eks. at vestkysten var fattig på havnepladser, idet bådtyperne ikke var velegnede til at gå ud på Nordsøen. Hertil kan man for det første bemærke, at den oprindelige kyst er forsvundet for længe siden. For det andet slæber man endnu i vor tid små fiskerbåde op på stranden, f. eks. i Ty, så nogen havn behøves ikke. Og for det tredje har arkæologer undertiden opereret med, at højkræken ved Trans-Ferring går ud til Vesterhavet, og at der som følge heraf må have været en havn eller landingsplads på dette sted. Forfatteren tager dog afstand fra Sophus Müllers teori, at rækker af høje skulle kunne opfattes som primære vejlinier. Alligevel lægger han måske mere vægt på højkortet og stednavnene end de kan bære. Hvor højene i nyere tid var forsvundet, har man muligvis undertiden fjernet dem p. gr. af intensiv dyrkning. Oldtidens agerbrugere er ikke gået helt uden om den svære jord; men dels er agrene her i reglen forsvundet p. gr. af senere tiders dyrkning, og dels er agervoldingerne fra jernalderens dyrkning på fed jord så svage, at de vanskeligt opdages (jfr. agervoldinger på den svære lerjord vest for Karise. Bondehuse og vandmøller s. 241 ff.) Når forf. antager, at højskoven i særlig grad fristede svedjeburgen i oldtiden (s. 34), skulle man tro, at der var størst højtythed på Yoldiafladerne. Men højene findes fortrinsvis på de kuperede arealer, hvor den nyere tids dyrkning vel har været mindre omfattende? S. 35 antager forf., at bronzealderens bopladser har ligget nær foden af bakkerne. Hvorfor lå den ældre jernalders landsbyer mon så iflg. Hatt oppe på det lidt højere land, hvor man skulle synes, det var svært at skaffe vand til husholdning og husdyr? Hatt hævdede som bekendt, at det først var henimod middelalderen, at bebyggelsen trak ned mod vandløbene. Det er ikke rigtigt (s. 38), at materialebevægelsen ned ad skråninger nødvendigvis hurtigt udsletter spor af tidligere agerbrug; thi ved Skørsø plantage nord for Vinderup fandtes på den temmelig stejle skrænt, der vender ud mod nord mod lavningen, der skiller Salling fra Ringkøbing amt, agervolde, der gik på tværs af højdekurverne. Men i reglen stabiliserer man jorden på stejle skråninger v. hj. af agerterrasser, der gøres desto kraftigere, jo stærkere hældningsvinklen er. De indvendinger, anm. har fremført mod kap. III, gælder detaljer i fremstillingen. De må ikke overskygge mange rigtige betragtninger som f. eks., at oldtidsagrenes opgivelse kan skyldes udvaskning og afblæsning, evt. sandflugt. At sandflugt mange steder ødelagde agrene er notorisk. At det romerske landbrug på flere måder har øvet sin indflydelse er også sikkert nok. Arden kunne dog

udmærket anvendes på svær jord til visse formål, thi endnu for godt 100 år siden kørte man med den såkaldte »sjællandske krog« øst for Store Bælt.

Pladshensyn kræver ofte, at en anmeldelse kommer til at dreje sig om punkter, der kan rejses indvendinger imod. Således også her. Men det må fremhæves, at Viggo Hansens disputats som helhed er en nøgtern, veldisponeret og velovervejede redegørelse for landbebyggelsens udvikling i Vendsyssel indtil slutningen af 1600 årene. Skønt bogens hovedformål er en geografisk analyse og begrundelse for landsdelens bebyggelse, må man fra historisk side hilse den velkommen som et vægtigt bidrag til den landbrugshistoriske diskussion, der netop i årene efter krigen er inde i en frugtbar udvikling.

Axel Steensberg.

Danske voldsteder

VILH. LA COUR og HANS STIESDAL: DANSKE VOLDSTEDER FRA OLDTID OG MIDDELALDER. Hjørring amt. Nationalmuseets Forlag. 286 s. og 14 tvlr. Kr. 106,00.

Det timedes anmelderen en dag i december 1964 at stå på en borgtomt fra Himmerlands middelalder, som ikke tidligere var erkendt. Ikke nogen nedpløjet eller på anden måde mishandlet tomt, men et regulært anlæg, som lod sig tyde led for led, og beliggende i udkanten af en gammel landsby. Det var sjette gang inden for en embedstid på et godt kvart århundrede, jeg havde lykke til at gøre en sådan opdagelse.

Der var netop nu god årsag til at tænke nærmere over dette fund. For just i de samme dage udkom det bind af »Danske Voldsteder«, som omhandler nabolandet Vendsyssel.

I årene omkring 1905 berejste museumsinspektør P. Hauberg og stud. mag. Vilh. la Cour Nordjylland for at finde og beskrive middelalderens borgtomter. Nu – et par menneskealdre senere – har samme la Cour påtaget sig at gense disse voldsteder, opmåle dem og beskrive dem eksakt. Han har til dette job allieret sig med den meget yngre mag. art. Hans Stiesdal, som tillige er flyver og luftfotograf, hvilke to praktiske færdigheder supplerer lærdom ganske fortrinligt med henblik på just denne opgave, hvilket fremgik af bindet om Tisted amts voldsteder.

Men de to samarbejdende forfattere har ikke siden 1905 fundet én eneste tomt, som ikke var kendt allerede efter første berejsning. Kan det have sin rigtighed? Var la Cour allerede i 1905 så sikker i sin metode og så topografisk orienteret, at ingen tomt har kunnet gemme sig for ham? Eller er Himmerland så meget rigere på middelalderlige levn, at det altid vil have endnu et voldsted i overskud, når arkæologen mener at have høsten i hus, mens de nordenfjords egne forlængst har røbet sine. Gåden er foreløbig uløst, men måske kan et nærliggende forhold drages ind i drøftelsen.

Ja, for det var ikke mig, der fandt den ovenfor omtalte borgtomt, men en kyndig og opmærksom amatørarkæolog, som ganske vist ikke kunne tyde dens tid eller brug, men straks lod fagfolk få del i sin opdagelse, fordi han ønskede en tydning af et projekt, hvis karakter af menneskeværk var ham evident.

Er det derfor, ingen nyopdagelser er gjort i Ty eller Vendsyssel? Har ingen stedkendt amatør strejft landskaberne igennem for at notere sig enhver mærkelig terræformation? Eller har der ikke været tilstrækkelig nær forbindelse mellem tyboer og

vendelboer på den ene side og deres museumsfolk på den anden side? Det skulle i hvert fald ikke gælde i Vendsyssel.

Da Nationalmuseets videnskabelige stab var en brøkdæl af den nuværende, da jernbane- og hestevogn var eneste trafikmuligheder, da bevillingerne manglede et par nuller i at være acceptable – da kunne der blive tid og råd til berejsninger. Hvad fattes i dag? Havde det ikke været rimeligt at sende et par skarpøjede studenter, skolede af la Cour, Tage Christiansen og Hans Stiesdal, ud på en herredsrejse i de egne, som næst skulle beskrives? Eller burde eftersøgninger af den art være fredningsafdelingens sagområde? Nyttter ikke at spørge; vi må indtil videre gå ud fra, at de to forskere har fået alle voldsteder med.

I tal er det ikke mange, kun 13 mod Tisted amts 25. Men mellem dem nogle af de virkelig imponerende som Asdal og Kokkedal med deres samhørende historie forbilledligt udredet. Endnu engang glæder læseren sig over det skema, forfatterne lagde allerede for første bind. Det tillader at springe mellem beskrivelserne uden besvær, for hvert afsnit har sit romertal og samme afsnit omhandler altid samme emne inden for enhver beskrivelse. Systemet er lige ved at overflødiggøre registre.

Sejlstруп er nævnt i historien som Børglum-bispenses gård og adskillige historiske personer kan fæstes til dens navn. I dag så totalt udslettet, at kun det skarpsynede luftbårne kamera kan påvise borgens sted i den dyrkede mark. Modsat »Voldene« i Allerup bakker, som er næsten bevaret, men til den grad uden fund eller historie, at det eneste sikre synes at være dateringen til oldtid – engang i jernalderen. Og er den datering nu så sikker igen. For 30 år siden lærte Johannes Brøndsted sine studenter, at negative slutninger ikke har beviskraft.

En grum historie om uforstand og hærværk er beretningen om Rugtved. Denne vældige ruin, en af Jyllands største, var allerede før 1880 så ødelagt af ejerens søgen efter byggematerialer, at Poul Nørlunds udgravning i 1931 ikke kunne opklare nær alle forhold, ligesom la Cours supplerende undersøgelse i 1959 også lod mange spørgsmål ubesvaret. Selv det store firsidede kærnetårn er det lykkedes ejeren at splitte ad til ukendelighed, og det er dog en præstation. I Vendsysselske Årbøger har Peter Christensen Try, som deltog i Nørlunds udgravning, kritiseret la Cours metode og slutninger, så vi skal nok høre mere fra Rugtved.

Størst opmærksomhed vil dog nok Aggersborgs beskrivelse vække. Denne den største af alle vikingetidens ringborge blev undersøgt af arkitekt C. G. Schultz i årene efter anden verdenskrig, og denne geniale arkæolog kunne gennem sine beregninger og sin intuition klargøre en stor del af borgens plan på grundlag af delvise udgravninger. Men Schultz blev kun 52 år og nåede aldrig at få publiceret Aggersborg. Nu har la Cour med hjælp af mag. art. Olaf Olsen, der var Schultz's højre hånd på Aggersborg, beskrevet borgen så godt, som nu notater og opmålinger plus en afhandling fra 1949 gør det muligt. For den arkæologiske dels vedkommende er der sikkert ikke mere at hente uden nye udgravninger, og borgens historie er så fuld af gåder, at heller ikke den kan forklares fyldestgørende. Bogen om Aggersborg kan næppe skrives så udførligt som Poul Nørlunds store bog om Trelleborg.

Det har la Cour set, og derfor giver han som tillæg til den foreliggende bog en excurs over alle lejrborge fra vikingetid – Trelleborg, Aggersborg, Fyrkat og Nonnebakken. Han ser disse samtidige borge som led i en samlet plan, skabt af en enkelt mand, kong Svend af Danmark, kaldet Svend Tveskæg: »Disse lejre har været afgørende kraftcentre i 30–40 spændingsfyldte år – ikke længere. Det motiverer,

hvorfor glemselen så hurtigt sænkede sig over dem«. Men inden forfatteren når til denne konklusion, har han beskrevet og forklaret en lang række borge i hele Europa. Denne gennemgang af et kontrært stof gør det nødvendigt for enhver, som sysler med middelalderens arkæologi, at eje denne bog. Og så det svar fra den norske filolog H. P. l'Orange, som må følge.

Er det stadig Vilh. la Cours part af arbejdet, anmelderen taler om? I så fald ikke ganske retfærdigt, for Hans Stiesdals opmålinger, og ikke mindre hans luftfotos, er den sikre grafiske basis for læsning og forståelse. Fortsættelsen ind i en fjern fremtid må lægges i hans trænede hænder. Men at en mere end firsårig forsker tværs igennem tredsindstyve års syslen med mange andre gøremål har kunnet holde sin ungdoms hovedopgave fast, det er vist uden fortilfælde.

Ak nej – bindet om Himmerland kommer ikke i vor levetid. Nu springer forfatterne til helt andre egne af landet. Men der skal ligge en stak nye opgaver til deres efterfølgere.

Peter Riismøller.

Dagliglivets Danmark

AXEL STEENBERG (red.): DAGLIGLIV I DANMARK i det nittende og tyvende århundrede. II (1870–1963). Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck, Kbh. 1964. 720 sider. 11 farvebilleder og talrige sort-hvide billeder. Kr. 98,50 hft.

Med prisværdig hurtighed er værket om dagliglivets Danmark blevet afsluttet med bind 2, der i form og udstyr ligger helt på linie med bind 1 (se Fort Nut XXII, 37 ff.). Af de oprindelige 25 forfattere er 10 med i det nye bind, mens 5 nye har overtaget sliddet efter de 15 øvrige. Medarbejderkredsen er altså blevet mindre, ligesom også underafsnittenes antal er formindsket (23 mod 30). Kan det sidstnævnte forhold tages som udtryk for, at tilværelsen er blevet mere uniformeret end i perioden fra 1790–1870, således at dispositionsplanen i værket afspejler et væsentligt træk i dagliglivets kulturhistorie? Det er utvivlsomt opfattet sådan af redaktøren, når f. eks. 1. binds fire afsnit: Højtider i slægtens liv, året og dagen, ungdom på landet og ungdom i byerne nu dækkes af to: Folk fester og folk underholdes, ja, man kan endog sige, at afsnittet om folkedigtning også er opsuget i de to nævnte. Et udtryk for det samme er det, når et par afsnit som folkekunst og husflid ikke har nogen modsvarighed i det nye bind. Helt er fænomenerne vel ikke forsvundet, heller ikke af behandlingen, men de må via sagregistret opledes i et par linier i et eller andet afsnit.

Der kan altså være tale om en bevidst disponering fra redaktørens side, men udskiftningen af medarbejderstaben kan vel også have påvirket anlægsplan og behandling, selv om det skal fastslås, at de nye medarbejdere falder smukt ind i værkets tone og behandlingsform. Alle har i øvrigt været vidende om, at udarbejdelsen af bind 2 ville volde store vanskeligheder, når det gjaldt om at få det karakteristiske frem. Redaktøren har i indledningen på dramatisk måde skildret disse vanskeligheder, når man af et uendeligt antal detaljer skal udvælge de få, der skal illustrere det typiske. Det gælder vel især ved den valgte fremgangsmåde, hvor man vil »lade tidens mennesker selv få ordet«, som det blev fastslået i 1. binds programmerklæring. Steensberg har i sin indledning taget højde for eventuelle indvendinger ved at sige, at »værket ved at præsentere omfattende nyt stof kan give anledning til så nyttige overvejelser,

at vi trods store betænkeligheder har vovet at føre skildringen frem til tiden efter den sidste verdenskrig«. Værkets redaktør har hermed tænkt på den enkelte læsers refleksioner over emnerne. Man kan vel også tænke på deres evt. benyttelse i studiekredse. På et specielt område tror jeg værket får sin særlige værdi, nemlig i den fortsatte kulturhistoriske forskning, hvor overvejelser og evt. modsigelseslyst vil sætte folk igang.

Det vil i en anmeldelse være svært at tage stilling til, om de enkelte afsnit har opfyldt det, som i indledningen opstilles som det eftertragtede: at gøre kulturinterferensen – kulturens brydningsforløb – »forståelig gennem udvalgte typiske eksempler«, mens man lettere kan pege på unøjagtigheder eller skævheder i enkelttilfælde. Jeg skal belyse det med et par eksempler. På s. 63 siger Iørn Piø, at »sølvbryllupsfesten er en af de nye fester på livets festkalender inden for de sidste 100 år«. Alt er jo relativt, men hvor meget ved vi egentlig om dette forhold? Piøs eksempler er alle fra dette århundrede, og Holbek omtaler ikke festen i 1. bind, hvor han derimod nævner paralleforeteelsen guldbryllup fra 1861 og senere. Jubelfester med tilknytning til ægteskab er dog mere end hundrede år gamle. I Bornholms Avis fra maj 1846 findes en beskrivelse af en guldbryllupsfest i Åkirkeby, og ingen kan på forhånd vide, om den ikke kan følges længere tilbage i tiden. I Sverige er det lykkedes Jan-Övind Swahn at følge skikken tilbage til begyndelsen af 1700-årene, og i Tyskland kendes den fra første halvdel af 1500-årene.

Ved et sådant punkt ville det være fristende at knytte til med videregående undersøgelser, også hvad angår selve festens nedslag i form af særlig dragtskik for ikke at tale om sølvbryllupsgaverne og det præg, de kunne sætte på det pågældende hjem i årene efter festen. På samme måde kunne man gøre holdt ved Yde-Andersens afsnit om fiskeren, når han på side 630 omtaler fordelingen af fangstudbyttet ved partsfiskeri og hævder, at med kutterfiskeriet gik fiskerne over til pengeøkonomi og delte det pengebeløb, der indkom ved salget af fangsten. Det er utvivlsomt rigtigt, at på dette tidspunkt var pengeøkonomien slået igennem indenfor fiskeriet. Deltagerne var ikke længere interesseret i at få deres fangst in natura, men forholdet kendes udmærket fra det mere traditionsbundne fiskeri. I et af de gamle landdragningsvådlav i Limfjorden havde man i sidste halvdel af forrige århundrede pengeøkonomi på den enkle måde, at alle indtægter kom i »skipperpungen«, og alle udgifter blev betalt deraf, mens de overskydende penge blev delt mellem deltagerne. Da lavet fik en regnskabskyndig vådskipper, førte han regnskab for hele sæsonen og »gjorde ligning« et par gange eller tre. Men de gamle fiskere gjorde ophævelser over, at skipperen efter afregningen havde penge tilovers i pungen og ville også have dem, for de var vant til, at alle penge i skipperpungen blev fordelt.

Det nævnte viser blot, at værket kan tjene som inspirationskilde. At der også kan være misforståelser eller fejl at rette, omend få, skal nævnes. Når Sandfeld s. 284 omtaler landarbejdernes og husmændenes boligforhold sådan: »Lavt og fugtigt lå de altid, disse grundmurede huse uden hulmur, med grønskimlede ydermure . . .«, så er det *grundmurede* vel ikke det mest karakteristiske. Lige så hyppigt eller oftere var de vel dårligt opførte eller slet vedligeholdte bindingsværksbygninger. Når Erna Lorenzen s. 362 hævder, at ammerne, »hvad enten de var fra Hedeboegnen eller ej«, skulle bære »gyldenstykkeshue, forklæde med hedebosøm og skørt med røde borter«, så kan det dog kun gælde hovedstaden eller dens nærmeste omegn. I dette tilfælde som i en række andre kan det være vanskeligt at lokalisere området, der behandles.

Endelig skal nævnes, at når Lille Friis s. 479 omtaler brugen af en visk *rusthalm* til skuring af umalede møbler, så kan det ikke være forståeligt for ret mange. Jeg formoder, der menes *rosthalm*, primært brugt som filter i bunden af rostkarret, når der bryggedes øl.

Et hovedindtryk efter læsningen er, at samfundet som helhed og dets enkelte individer er blevet mere modtagende i forhold til tilstandene i den foregående periode. Et synligt udtryk herfor er afsnittet: Folk underholdes, At folk imidlertid ikke er lige modtagelige for alt, har Rindalismen netop vist os, og at fænomenet ikke er nyt bl. a. netop på dette område, fremgår klart af Ulla Haastrups behandling af: Kunst i hverdagen. Hendes mere principielle betragtninger over folks forhold til kunst på s. 243 f. er nyttige til vurdering af den øjeblikkelige situation.

Her er altså et direkte vidnesbyrd om bogens betydning for forståelsen af det danske samfund. Der kunne nævne mange andre tilfælde, hvor den på en levende måde anskueliggør forhold, som er lidet kendt eller svært tilgængelige. Når det fremhæves i Bannings afsnit om de troende og de vantro, at der er en forbindelse mellem de »vakte« og praktisk initiativ og foretagsomhed, hvad enten så de vakte tilhørte Indre Mission eller Grundtvigianismen, så er det tankevækkende, ligesom Yde-Andersens behandling af arbejderens leveforhold gennem ugeregnskaber ligeledes er gode at få forståelse af. I sin gennemgang af fiskeriets udvikling fra kystbundet småfiskeri til det nuværende storfiskeri, men med bibeholdelse i alt væsentligt af den gamle organisationsform ved partsfiskeri, er utvivlsomt skildret et forløb, som vil være nyt for mange, og det er dog lige så betydningsfuldt og spændende som landbrugets og industrien omlægning.

For illustrationsmateriale, litteraturhenvisninger og noteapparat gælder, hvad der blev sagt ved omtalen af bind 1. Det er glædeligt, at bind 2 indeholder det sagregister, der gør det muligt at få det fulde udbytte af den samlede beskrivelse. Der er grund til at ønske redaktør og forfattere til lykke med fuldført arbejde.

Holger Rasmussen.

Dragtsølv som folkekunst

SIGFRID SVENSSON: GAMMALT DRÄKTSILVER. Ur Kulturens samlingar. ICA-Förlaget. Motala 1964. 100 pp ill. Sv. kr. 12,75.

Hvad er folkekunst? Det defineres af professor Sigfrid Svensson som produkterne af et kunsthåndværk, som er traditionsbundet og lokalpræget i modsætning til den stadig vekslende internationale mode- og stilkunst. Omend definitionen er relativ, kan den udmærket komme til anvendelse, når det gælder landbefolkningens dragtsølv.

Man skulle vente, at folkekunsten blev til på stedet. Dette er imidlertid ikke altid tilfældet. Det dragtsølv, der kendes fra landdistrikterne og som var en pryd for bondens dragt, er som oftest lavet af guldsmede i købstæderne. Og de lavede de smykke typer, der var foretrukne i det enkelte område igennem mange generationer. For nogle typers vedkommende går de tilbage til gotikken.

I Sydsverige findes der arkivalisk belæg for, at guldsmedene foruden værkstederne i byerne havde boder på de forskellige markeder, hvorfra de også forhandlede deres varer for landbefolkningen. På værkstedet tilvirkede de imidlertid samtidig arbejder,

der var i overensstemmelse med tidens stil og som solgtes til borgerskabet og adelen. Vi har i Danmark et ganske tilsvarende fænomen. Således er de fleste Amagersmykker forfærdiget i København og Vendelbosmykkerne i Ålborg, hvor guldsmede ligeledes samtidigt lavede moderne arbejder. Sigfrid Svensson giver en omhyggelig beskrivelse af de enkelte smykketyper, der findes i Skåne og deres brug på dragten. Dertil gør han på fortræffelig vis rede for særskilte typers udbredelse i det nordvestnordiske kulturområde fra Lapmarken i nord til Friesland og Lübeck i syd, fra Island i vest til Sverige i øst, idet han anfører, at det fælles udgangspunkt for disse typer især må søges i Lübeck. Det er interessant at notere sig, at det meste sølv hos lapperne er udført i Bergen og bragt nordover af købmænd.

Det er en sjældent velskrevet og grundig bog, bygget på solid førstehåndsviden om det skånske dragtsølv, og man lægger bogen til side en god del klogere. For studiet af det danske dragtsølv byder bogen på talrige paralleller.

ICA-förlagets serie *Ur Kulturens Samlingar* burde være et incitament for danske museer til at gøre noget lignende. Der er et stort behov for sådanne bøger.

Inge Mejer Antonsen.

Dansk sølv

ERIK LASSEN: *DANSK SØLV*. Thaning & Appel. København 1964. 296 s. ill. Indb. kr. 184, hf. kr. 148.

I Thaning & Appels store kunstindustrielle serie er nu som bind nummer fire udkommet bogen om dansk sølv, skrevet af museumsinspektør Erik Lassen, Kunstindustrimuseet.

Bogen er et oversigtsværk, der behandler en periode på omkr. 900 år, begyndende med det lille bæger eller kalk, der i 1820 blev fundet i den nordlige Jellingehøj, det pragtfulde guldfiligranspænde fra Hornelund fra næsten samme tid og den støbte sølvbroche fra Lindholm Høje. Bogen afsluttes med den glatte funktionalistiske sølvmadkasse med tilhørende sølvflaske, der var del af et greveligt jagtudstyr i slutningen af forrige århundrede.

Det er i sandhed et langt åremål at dække på ca. 125 tekstsider, og det er fornuftigt af forfatteren at have koncentreret sig om relativt få genstandstyper og udelade andre, som han enten tidligere har behandlet eller har til hensigt engang at behandle. Forfatterens store fortjeneste er at have givet en sammenfattende fremstilling af guldsmedekunstens historie i Danmark ud fra en formhistorisk analyse. En sådan er aldrig tidligere foretaget, i alle tilfælde ikke i så stor en målestok. Nyrops ellers forbilledlige arbejde om dansk guldsmedekunst fra 1885 giver således først og fremmest en dybtgående skildring af laugets historie på grundlag af arkivalske undersøgelser, men lader ganske formhistorien ude af betragtning. Erik Lassens beskrivelser og analyser er så indgående, at læseren føler det, som har han selv holdt genstandene i sine hænder.

Teksten er ledsaget af et righoldigt billedstof, ialt 222 sort-hvide billeder, gennemgående af høj kvalitet, og fire i farver. En stor del af de gengivne arbejder vistes på den store udstilling af dansk sølv 1550–1950, som forfatteren arrangerede på Kunstindustrimuseet for 12 år siden. Til denne lejlighed blev mange hidtil ukendte sølvgenstande fremdraget fra privateje, og det er dejligt at forny bekendtskabet med

dem her. Ved gennembladning af bogen får man umiddelbart det indtryk, at udvalget af billedstoffet er præget af vore dages forkærlighed for det enkle og glatte sølvtøj med lidt eller ingen dekoration. Eller er det blot det, man lægger mærke til, fordi det har ens særlige sympati?

For middelalderens vedkommende er det naturligt, at de kirkelige accessoarer er næsten enerådende i skildringen. De gyldne altre, som med rette anses for guldsmedearbejder, gennemgås tillige med de genstande der hører hjemme på alterbordet, især kalkene, som er bevaret i størst mængde. Periodens betydeligste verdslige stykke, det oldenborgske horn, drøftes ligeledes indgående. Erik Lassen sammenstiller det med det såkaldte »Konung Karl Knutsson's silfkar« på Ångsö herregård i Sverige og påpeger ligheden mellem den ciselerede båndornamentik på denne pokals låg og den tilsvarende udsmykning af hornets krumning mellem de støbte ringbeslag. Erik Lassen mener, hvad der synes troværdigt, at det fælles forbillede for disse ciseleringer er ornamentale træsnit af den sydtyske monogrammist E. S. Forfatteren foreslår yderligere det sandsynlige, at de mange støbte dele på det oldenborgske horn er central-europæisk fællesgods, som går tilbage til blymodeller og henviser til den betydelige samling af modeller fra sengotisk tid fra det Amerbach'ske værksted, nu i Historisk Museum i Basel.

Forfatteren benytter mangan lejlighed til at lade blikket glide ud over landets grænser. Således er det velgørende at se Meliolis medaille af Christian I indlede kapitlet om renæssancen sammen med en skildring af kongens italienske rejse i 1474. Der er ikke bevaret mange guldsmedearbejder fra denne periode, men til gengæld en del værker af andet materiale, hvis kunstneriske form er præget af nu forsvundne guldarbejder. Således er de enkelte billedfelter på Claus Bergs altertavle i Odense indrammet af udskåret, forgyldt bladværk, der minder om det fligede, krusede løvværk på den Mariakrone, der sammen med et brudgomskors blev fundet i et hus i Middelfart i 1933. I den Amerbach'ske samling findes blymodeller til sådant løvværk og Erik Lassen henviser også til Martin Schongauers ornamentforlæg. Med hensyn til Mariakronen vil jeg dog mene, at det næppe er denne mesters ornamentstik så meget som hans kobberstukne madonnaafremstillinger, der ligger til grund herfor. Bladet med Madonna kronet af to engle (Lehr's katalog no. 40) viser en krone, der svarer næsten nøjagtigt til Middelfartkronen. Det samme er tilfældet med Mariakronen på samme kunstners altertavle med Maria i Rosenhaven i Kolmar. I det hele taget må man forestille sig, at Middelfartkronen har været del af en lignende fremstilling, dog i skulptur, som de to nævnte Schongauer-arbejder. Mackeprang, der publicerede fundet, nævner, at der i Middelfart kirke fandtes et Mariabillede på et alter »neder i Kirken«, som værgerne 1588 lovede bispen at fjerne!

Renæssancen kommer mest til udtryk i smykkerne. Christian IV's krone er periodens betydeligste værk og bliver derfor genstand for en omhyggelig beskrivelse. Forfatteren lader også samtiden tale gennem sekretæren i tyske cancelli, August Erich, der har beskrevet kronen i sin beretning om kroningen. Det er livlig og interessant læsning.

Afsnittet om barokken indledes med omtale af den såkaldte bruskarok, en stil, der kun gav sig sparsomt udslag i den danske sølvmedekunst. Blandt de kendte eksempler er alterkanden fra 1653 i Garnisons Kirke og skrædderlaugets velkomst fra 1656. De er begge arbejder, der i forhold til de hollandske forbilleder er beherskede i formen. Ornamentikken er dels drevet, dels indgraveret. Disse mærkelige

ornamenter, der karakteriserer dette afsnit af barokken, kaldes af hollænderne for »dolfyn en kwab ornament«, og man antyder dermed, som Erik Lassen malende udtrykker det, sammenhængen med en fugtig verden. Delfinen indgår som en væsentlig del af bruskornamentet og kwab defineres i en ordbog som »bævrende, svuppende bevægelse af blød, lasket masse«, intet kan vel være mere betegnende for denne stil.

Det gengivne glatte kirkesølv fra baroktiden er et udvalg af sjælden skønhed og renhed, hvor formen og ikke dekorationen er det primære. Dekorationen er næsten udelukkende indskrænket til giverens våben med initialer. Det er kunsthåndværk, når det er allerbedst.

Erik Lassen kommer i flere tilfælde ind på fænomenet lysets spil i sølvstøjet. Han vil således hævde, at det, at den barokke drikkekande hæves op på kugle- eller løvefødder, kan hænge sammen med den hyppigere brug af hvide, damaskvævede duge. På grund af fødderne kan dugens mønster spejle sig i genstandenes bundflader. Derved virker genstandens form lettere og dugenes mønstre skjules ikke. Også selve dugen forhøjede lysvirkningen fra kroner og stager, ligesom de senere lyseduge. Fra slutningen af det 17. århundrede bliver sølvstager almindeligere og op i det 18. århundrede bliver mange forsynet med arme. Det er sikkert rigtigt, at også ønsket om lysets spil i metallet kan have medvirket til den knækkede sølvstils fremkomst og store popularitet. Den knækkede sølvstil fremkom i samme periode, hvor husene fik større vinduer, hvor spejlglas vandt indpas, og hvor glaslysekroner med prizmer begyndte at blive almindelige. Forfatteren benytter også lejligheden til yderligere at underbygge den teori, som tidligere er fremsat (C. L. Davids Samling I, 1948, p. 138) om elfenbensdrejningens betydning for skabelsen af den ligeknækkede sølvstil, idet han betoner, at kunstdrejningens hjemland er Tyskland og at den ligeknækkede sølvstil også er opstået i dette land. Erik Lassen gør indgående rede for de knækpassige elfenbenspokalers fremstillingsmåde og viser, at kunstdrejning ikke alene kan skabe cirkulære former, men også ovale. Robert Kloster har i Vestlandske Kunstindustrimuseums Årbok 1949–50, p. 63 ff. imødegået Lassens hypotese. Hans væsentligste indsigelse er tidsforskellen mellem de knækpassige elfenbenspokalers opståen og den ligeknækkede sølvstils gennembrud. Dertil fremsætter han det forslag, at stilen kan have sit udgangspunkt i den knækkede båndornamentik, hvis rytme overføres til plastisk form. Klosters sidstnævnte teori forekommer mig meget tungtvejende, men man kan stadig ikke anse problemet for løst.

I afsnittet om filigran, hvori Kunstindustrimuseets nyerhvervede dåse af Villads Frandsen fra 1696 afbildes, fremføres denne som det eneste sikre danske arbejde i filigran fra denne tid. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at gøre opmærksom på et sjældent stykke i Dansk Folkemuseum, et salmebogsbeslag, der bærer monogram og årstal 1687. Beslagene er, så vidt det har kunnet konstateres uden at tage dem af, ikke stemplet, men da bogen kommer fra fynsk landmilieu, er der grund til at tro, at den er dansk arbejde. Monogrammet har ikke kunnet bestemmes.

Allerede Zimmermann, der har skrevet bogen om det tidlige Meissen porcelain, har nævnt den tyrkiske kaffekande som det naturlige forbillede for formen på Bødtgers røde stentøjskander, og Erik Lassen overfører med rette teorien på de tidlige danske sølvkaffekander. Mærkeligt at denne iagttagelse ikke er gjort før.

Vi skal ikke gå i petitesseer med uvæsentlige trykfejl, men blot lige notere side 116, hvor der står om Kirsten Munks drikkekande, at den har en *dekoreret* lågdekoration, der må menes en *graveret* lågdekoration.

Der er stadig mange problemer i dansk sølv, der trænger til at komme under debat og mange undersøgelser, der bør foretages. Således ville det sikkert være nyttigt at grave i engelske arkiver for at finde belæg for, om det skyldes danske guldsmedes tilstedeværelse, at der i slutningen af 17. årh. er fremstillet drikkekander af dansk type og med indvendige pælemærker i egnen omkring Newcastle og Hull. Det er den engelse forsker Charles Oman, der en passant har fremsat formodningen. Erik Lassen nøjes forsigtigt med at konstatere kanderens tilstedeværelse i området.

Med udsøgt beskedenhed trækker forfatteren sig tilbage med en efterskrift, hvori han forsikrer, at han for en stor del står i gæld til andres arbejder. Dertil kan indvendes, at det udelukkende er hans fortjeneste at have fremdraget det rige fond af ikke før publicerede genstande. Det er en meget fængslende bog, Erik Lassen har skrevet, let læselig og med mange friske og utraditionelle synspunkter, dog fremsat med videnskabsmandens forsigtighed. Fra første til sidste side formår han at holde læserens interesse fangen ved sin levende fremstillingsform, og anmelderen tillader sig med en let omskrivning af forfatterens egne ord om Abildgaards sukkerskål at karakterisere bogen således: Den er præget af en udsøgt smag, en forfinelse og en i alle detaljer gennemarbejdet form, en helt personlig tilegnelse af . . . Dansk Sølv.

Inge Mejer Antonsen.

Sønderjyllands historie i billeder

SØNDERJYLLAND. HISTORISK BILLEDBOG. Tiden indtil 1864. Billedsider: JØRGEN PAULSEN. Tekstsider: POUL KÜRSTEIN. Udstyr og tilrettelægning: ERIK ELLEGAARD FREDERIKSEN. Udgiven af Historisk Samfund for Sønderjylland, 1964. 260 s. Bogladepris kr. 30,-.

I 1964 fejrede det initiativrige Historisk Samfund for Sønderjylland en hel række jubilæer og markerede året med særpublikationer i samfundets forskellige skrift-rækker. Som den egentlige jubilæumsbog står dog nok denne pragtfulde historiske billedbog, som medlemmer af historiske og nationale foreninger har kunnet erhverve for den yderst beskedne sum af 15 kroner.

Derved er det blevet muligt for samfundet at nå ud til en meget bred kreds med en folkelig fremstilling af Sønderjyllands historie. Det er et privilegium at få stillet midler til rådighed til et så storstilet projekt, men hverken samfundet eller bogens ophavsmænd har gjort tilliden til skamme.

Der er kommet et smukt og i bedste forstand folkeligt værk ud af anstrengelserne. Billederne, som museumsdirektør Jørgen Paulsen har ansvaret for, er fremragende både i motivvalg og gengivelse. Langt de fleste er nye eller i hvert fald kun sjældent set, og de er valgt, så de virkelig giver et indtryk af landsdelens politiske og folkelige udvikling. Bl. a. er skiftet mellem samtidige billeder og kort og nutidige optagelser af de historiske monumenter særdeles vellykket.

Bibliotekar Poul Kürsteins tekst er karsk og klart skrevet i nær tilknytning til billederne, så hver side er et sluttet afsnit med sin egen underskrift. Men samtidig indeholder disse knappe kapitler et væld af enkeltheder, så læseren trods opdelingen vil få en sammenhængende opfattelse af Sønderjyllands historie frem til 1864. Det er dygtigt gjort.

En og anden pedant ville vel her og der nok drøfte en detalje i de raske rids med

Poul Kürstein. Men det er i sin orden. En folkelig historisk fremstilling skal skrives af en mand med meninger og evne til at give dem en personlig form. Begge disse dyder ejer Kürstein.

Disse linier om bogen kan måske mere ligne en forlagsreklame end en anmeldelse. Undskyldningen herfor må være, at det er den eneste måde, hvorpå man kan yde bogens kvaliteter retfærdighed. Ingen bør heller føle sig brøstholden over det, eftersom bogen aldeles ingen brug har for reklame. Den kan sælge sig selv.

Historisk Samfund for Sønderjylland omgås med planer om en fortsættelse af billedværket frem til 1920 og senere måske endnu længere frem. Det her foreliggende bind kan kun opfordre til at søge en sådan fortsættelse fremmet mest muligt.

H. P. Clausen.

Det stockholmske blodbad

NIELS SKYUM-NIELSEN: BLODBADET I STOCKHOLM OG DETS JURIDISKE MASKERING.
Munksgaard, Kbh. 1964. 251 s. + 6 tvlr. 30,25 kr.

I de sidste hundrede år har den videnskabelige debat omkring Blodbadet i Stockholm været meget levende, og en hel litteratur om emnet er vokset frem. Man kan for så vidt spørge, om dramaets historiske betydning står i rimeligt forhold til det store arbejde, der er sat ind på dets udredning. Den nordiske union var vel dødsdømt allerede længe forinden. Men en sådan »nyttebetragtning« kan historikeren ikke godtage. Tværtimod, har man én gang nemmet Blodbadets problematik, hvis mønster er en sammenfiltrering af metodiske, juridiske, psykologiske og politiske tråde, vil interessen altid blive holdt fangen. Hvad var det i virkeligheden, der skete i Stockholm i de mørke novemberdage i 1520?

Det er derfor også med forventning, ja spænding, man åbner dr. Skyum-Nielsens nye bog; der er ingen fare for, at man fra hans hånd skal blive spist af med et opkog af traditionelle opfattelser.

Forfatterens hovedtese er i grunden ganske ligetil: vi har oplagt at gøre med en proces – altså har man vel fulgt spillets regler (så langt som det har været gørligt). Med lige stor energi og lærdom forfølger han denne tanke, og resultaterne er ikke udeblevet, dels har han haft held til at løse en af kildekritikkens næsten klassiske gordiske knuder, dels at vise, hvorledes processen så langt fra at være en kluntet juridisk manøvre tværtimod er gennemført efter alle kunstens regler og styret med overlegen dygtighed.

Debatten omkring Blodbadet har for en stor del samlet sig i et kildekritisk problem, vurderingen af de to hovedkilder, »Sentensen« af 8. november 1520, et originalbrev (i Rigsarkivet i København) udstedt af 14 prælater med ærkebiskop Gustav Trolle i spidsen og konkluderende i, at de af ærkebispens anklagede personer er at anse for åbenbare kættere, og »Relationen« af 1523, hvori tre af de 14 prælater efter Gustav Vasas krav redegør for deres andel i begivenhederne i 1520 og fralægger sig ethvert ansvar for henrettelserne. De to kilder synes modstridende, og flertallet blandt den sidste generations historikere (og historiebøger) har – på grundlag af Lauritz Weibulls banebrydende afhandling i første bind af Scandia (1928) – helt forkastet Relationen (»beretningen«) og alene bygget deres opfattelse på Sentensen (»levnin-

gen«). Vurderingen af kilderne synes afgørende, følger man Relationen, bliver Blodbadet til et retsløst myrderi, lægges derimod alene Sentensen til grund, kan sagsforløbet ses som en regelret gennemført kætterproces, hvor de skyldiges straf kun kunne blive døden. Manden bag Blodbadet bliver da Gustav Trolle.

Forfatteren hævder nu, at en ortodoks kildekritisk synsmåde ikke slår til her. Ud fra sit indgående kendskab til kanonisk og i det hele taget middelalderlig retspleje sandsynliggør han, at Sentensen i virkeligheden intet har med en dom at gøre, men alene er nogle særligt sagkyndiges svar på spørgsmål stillet til dem af en domstol. En sådan »ekspertise« var kun vejledende, og eksperterne uden juridisk ansvar. Dermed falder modsætningen mellem Sentens og Relation bort, og vi er inde i det spor, som forfatteren forfølger så langt, det blot lader sig skimte: den lovformelige procesgang.

At et grundigt kendskab til international kirkeret er en forudsætning for at trænge ind i blodbadshistorien har længe stået klart. Man kan bare minde om Weibulls påvisning af, hvilke dybtgående følger anklagen for åbenbart (notorisk) kætteri førte med sig. Forfatteren er her på hjemmebane og kan underbygge sin fremstilling med et væld af lærerige analogier. Ny og i høj grad bemærkelsesværdig er imidlertid hans inddragning også af den nationale kirkeret i undersøgelsen. Betydningen heraf synes ingen tidligere at have haft blik for, men det er netop ved kombinationen af svensk og international kirkeretspraksis, at forfatteren når frem til sin opfattelse af processen som et elegant juridisk spil. Tyngdepunktet ligger i svensk kirkerets bestemmelser om bandsmanden, d. v. s. den, som i et år har været under kirkens band uden at ville søge absolution. Han skal som bandsmand dømmes under kongens sværd. Og mens Christian II således løses fra sin store amnesti, som jo ikke kunne have nogen gyldighed i en kættersag, bliver det også hans naturlige opgave at påtage sig selve eksekutionsforretningen.

Således falder brikkerne til i et regelmæssigt juridisk mønster, helt frem til den hurtige eksekution, opbrændingen af de henrettede m. v. Ud fra forfatterens grundsynspunkt – at Sentensen ikke er en dom, men et responsum – bliver f. eks. også Gustav Trolles rolle mere forståelig, han står da ikke mere i den processuelt umulige stilling på én gang som anklager og dommer i sin egen sag. Alligevel – kan det virkelig være aldeles regelret, at den samme mand som frembærer kætteranklagen bliver medlem af ekspertnævnet, ja vel formand for det, så han efter sin rang først skal udtale sig og derfor må blive normgivende? Det er jo i det hele nok værd at erindre sig, at en sådan ekspertise i *praksis* var lig med en dom. Det drejede sig om et trosspørgsmål, og her var den kirkelige afgørelse naturligvis absolut. En anden sag er det, at en regulær dom må være afsagt, men den har næppe foreligget i andet end mundtlig form. Men hvem er det for øvrigt, der må antages at have afsagt dommen? Det savner man svar på.

Forfatteren har været i stand til at nå et langt stykke vej i sine bestræbelser på at få begivenhederne dækket ind under lovmæssige former. Men på den anden side erkender han fuldt ud, at der også kommer uorden i brikkerne. Det, at henrettelserne kommer til at omfatte adskilligt flere end de i anklageskriftet nævnte, forklares vel ved, at man har ligestillet disse, da deres skyld var oplagt, men må alligevel betegnes som et retsbrud. Specielt gælder dette halshugningen af de to bisper, Matthias af Strängnäs og Vincent af Skara, som under ingen omstændigheder kunne dømmes af andre end paven i Rom. At det så kan påpeges, at denne grundregel ofte er blevet

tilsidesat af statsmagten middelalderen igennem, ændrer jo intet i det absolut retsstridige.

Den udførligste beretning om selve eksekutionerne m. m. findes i Olaus Petris Svenske Krønike fra 1540'erne. Det er naturligvis helt i sin orden, at Skyum-Nielsen fralægger krøniken al værdi, hvor det drejer sig om begivenhederne på den indre front, det der foregik bag slottets mure. Derimod forekommer det mig at man trods alt nok kunne argumentere for at tillægge hans skildring af de blodige begivenheder på torv og gade værdi, på samme måde som hans navnelister er uomgængelige.

Også på flere underordnede punkter betyder Skyum-Nielsens værk en revision af tilvante synsmåder. Således må beretningen om, hvordan et tragisk-ironisk vendepunkt i processen fremkaldes ved Kristinas fremlæggelse af sammensværgelsesbrevet fra 1517, falde; brevet har været almindelig kendt i forvejen. Heller ikke den gode historie om Linköpingbispen Hans Brasks protestlap gemt inde i seglet kan stå for en nærmere prøvelse. Det er næsten synd for historielærerne!

Forfatterens konklusion kommer til at ligge ret nær op ad Weibulls. Blodbadet indgår som et led i en (måske måneder forud) vel tilrettelagt plan fra kongens og hans rådgiveres side til sikring af det politiske magtgreb om Sverige. Men den svenske højgejstligheds hårde kerne med Gustav Trolle i centrum har været dybt engageret i det blodige spil. Bisperne har handlet grumt og velberegnet, siges det, da de rakte bøddelsværdet til kongen dengang han viste sig villig til at bruge det, men noget juridisk ansvar har de ikke kunnet pådrage sig. Samtidig betones det, at de sigtede ikke var uskyldige, men tværtimod storforbrydere efter endnu gældende strafferet, men at der blev begået et retsbrud, da flere blev bragt under sværdet end de i anklageskriftet nævnte.

Skyum-Nielsens fremstilling virker overbevisende og den belæsthed og indsigt i middelalderlig retsplejes irgange, som noteapparatet vidner om, er næsten frygtindgydende. Han bliver ikke let at bide skeer med! Alligevel vover jeg et par spørgsmål.

Hvis det virkelig har været kongens og hans rådgiveres plan i så vid udstrækning som muligt at kaste et lovligheds skær over begivenhederne, hvorfor vælter kongen da selv hele den fint konstruerede juridiske bygning omkuld ved i sin proklamation den 9. november at betegne de fjortens erklæring som en dom? Skyum-Nielsen siger, at kongen vil have ansvaret skudt over på de gejstlige, men har han den ene dag søgt at skaffe sig et alibi ved at følge spillets regler, er det da meningsløst den næste dag at forplumre det hele ved fuldstændig at skifte taktik.

Eller taget på en lidt anden måde. Hvis det hele var så vel tilrettelagt og længe forud planlagt, som forfatteren synes at mene, hvorfor havde man da ikke i tide overvejet, hvem man ønskede at få ram på og taget dem med under navns nævnelser i anklageskriftet? Intet havde været lettere. Som det nu tager sig ud har man spillet den juridiske komedie et langt stykke vej, men kaster så alligevel maskerne (jfr. særlig bispehenrettelserne). Men dermed er hele komedien jo spoleret, og selve formålet med den såkaldte juridiske maskering kommer til at stå uklart.

Var der da alligevel mere simpel terror i Blodbadet, end Skyum-Nielsen vil medgive.

Paul G. Ørberg.

Køllerpolitikken og den tyske presse

KAI DETLEV SIEVERS: DIE KÖLLERPOLITIK UND IHR ECHO IN DER DEUTSCHEN PRESSE 1897–1901. Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, Bd. 47. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster 1964. 184 s.

Ernst Matthias v. Köllers navn har ikke nogen god klang i danske øren. Hans tid som overpræsident i Slesvig-Holsten – årene 1897–1901 – dannede højdepunktet i de preussiske forsøg på at pacificere den fra et tysk nationalstatsligt synspunkt urolige danskhed i Sønderjylland. Masseudvisninger af kongerigske tjenestefolk, øgede chikanerier mod dansksindede, statsstøtte til ofte tvivlsomme tyske foretagender karakteriserer den politik, der fik navn efter ham, og som i øvrigt forfejlede sit mål.

Kai Detlev Sievers, søn af en tidligere flensborgsk borgmester, en ung tysk historiker, elev af den kielske professor Oswald Hauser, har påtaget sig at skildre Køllerpolitikken og den genlyd, den vakte i den tyske presse. Resultaterne turde være mere overraskende for tyske læsere – der hidtil har måttet savne en udførligere skildring af dette tidsrum – end for danske, men også disse vil kunne få udbytte af Sievers' klare og sympatiske fremstilling.

Sievers indleder med et overblik over v. Köllers udvikling og virksomhed, inden han i sommeren 1897 overtog overpræsidentembedet i Slesvig-Holsten. Vi præsenteres for en særdeles kejsertro og konservativ preussisk junker, der tjener sin sporer ved en skrap anti-socialdemokratisk politik. Fra 1894–95 var han preussisk indenrigsminister og havde i denne stilling en stærk støtte i kejseren. Men da v. Köller gav denne oplysninger om et internt ministermøde, gennemtvang ministerkollegerne hans afgang. Wilhelm II ville ganske vist nødig give slip på den brugbare mand, men bøjede sig, da kabinettet truede med at træde tilbage. Halvandet år senere kunne kejseren atter placere v. Köller i forreste række. Nu var det ikke socialisterne, men de danske sønderjyder, der blev genstand for hans ganske anselige administrative talent.

Vi præsenteres endvidere for v. Köllers medarbejdere, herunder de preussiske landråder i Nordslesvig, hvis navne heller ikke lyder godt i danske øren. Sievers er klar over dette og beklager, at de på én nær ikke var født i Slesvig-Holsten. Efter hans mening ville indfødte embedsmænd bedre kunne have modvirket »de danske løsrivelsesbestrebelse«, en omskrivning af sønderjydernes genforeningshåb, der skurrer lidt i den i øvrigt sobre tekst.

Med særlig spænding kaster man sig over et kapitel, der bærer overskriften »Køllerpolitikens forudsætninger«. Skuffelsen indfinder sig snart. Sievers bliver stikkende i de ganske vist vigtige, men langt fra afgørende lokale forudsætninger. Når vi nærmer os brændpunktet i Sievers' undersøgelse af Wilhelm II's indflydelse på Køllerpolitikken – hvis ophavsmand han var, hvad der allerede tidligt var kendt – bliver det klart, at Sievers' viden ikke slår til for at afdække kejserens motiver. De havde nemlig ingenlunde deres udspring i de muligvis uvenlige følelser, hans kone nærrede over for Danmark, men stod i samklang med kejserens udenrigspolitik, der følte sig generet af den indflydelse, kejseren troede Danmark via kongefamilien udøvede på Ruslands holdning. Herom kunne – og burde – Sievers have læst i Troels Finks »Ustabil balance«, som han ikke nævner i sin litteraturoversigt, skønt den indeholder enkelte danske bogtitler.

I de følgende afsnit af sin bog bringer Sievers en række interessante detaljer til

torvs, bl. a. om mødet i Gråsten sidst i september 1898, hvor overpræsidenten mødte de nordslesvigske landråder og Køllerpolitikken udformedes. Også den offentlige menings reaktion i Tyskland er af interesse. Enkelte behjertede liberale tog afstand fra forfølgelserne, men den fandt også sin støtte, bl. a. i vide tyske kredse i Nordslesvig, der gebærdede sig som om de hidtil havde været forfulgt fra dansk side. I januar 1899 blev v. Køller stormende hyldet af flere tusinde mennesker i Haderslev, endda et fakkeltog foranstaltedes til ære for ham.

Køllerpolitikken hovedvåben, udvisninger af kongerigske tjenestefolk, viste sig snart at være et tveægget sværd. Det ramte ikke blot – som det var meningen – tjenestefolkenes »fanatiske principaler«, men drev i hele Sønderjylland folkelønningerne i vejret til gene også for tyske gårdejere. Udvisningerne tog derfor af, til gengæld søgte den preussiske administration at fremme visse skoler, en tysk udstykningsbevægelse og tyske foreninger og aviser. I denne forbindelse genopfrisker den danske læser bekendtskabet med en så berygtet person som K. E. Strackerjan, der af statskassen modtog en anselig løn for sin usømmelige danskerhetz og med fru v. Wildenrath-Krabbe, usalig ihukommelse, der ligeledes drev en ildeberytet bladvirksomhed for tyske penge.

Disse interessante detaljer kan imidlertid lige så lidt som bogens tiltalende tendens, der skarpt tager afstand fra undertrykkelsespolitikken, afsvække det hovedindtryk, at forfatteren er kommet lidt vel hurtigt til sine resultater. Man glæder sig over, at en så forholdsvis uhildet bedømmelse af v. Køllers politik fremkommer fra tysk side og med understøttelse af kultusministeriet i Kiel, men glæden ville have været større, hvis man kunne have lagt bogen fra sig med en fornemmelse af, at dens forfatter havde været tilstrækkeligt orienteret om den danske litteratur om emnet.

Lorenz Rerup.

Institutionernes virksomhed i 1964

Nationalmuseets 1. afdeling

Undersøgelser. Stenalder. Stendyngegrave fra yngre stenalder i Vroue og Sevel sogne, ved prof. C. J. Becker. – Udrømningslag ved jættestuen Rævehøj, Slotsbjergby sogn, ved mag. art. Ebbe Lomborg. *Bronzealder.* Yngre bronzealder boplads ved Jyderup skov i Ods hrd., ved museumsinspektør Henrik Thrane. *Jernalder.* Fortsatte undersøgelser af romersk jernalder boplads ved Vestervig kirke i Thy, ved museumsinspektør C. L. Vebæk. Fortsatte undersøgelser i landsby fra keltisk jernalder ved Grøntoft, Torsted sogn, ved prof. C. J. Becker. Boplads fra romersk jernalder ved Nissehøj i Næstved sogn, ved stud. mag. J. Street-Jensen og lærer Axel Johansson. Jordfæstegravplads fra romersk jernalder ved Lille Vasby, Sengeløse sogn, ved museumsinspektør G. D. Liversage. Vikingetidsgrave i Dråby sogn, ved museumsinspektør Thorkild Ramskou. Fortsatte undersøgelser på boplads fra germansk jernalder ved Drenghed, Døstrup sogn, ved amanuensis Olfert Voss. Undersøgelser ved og på Jelling kirkegård, ved amanuensis Olfert Voss.

Nyerhvervelser. Danefæ. Jernalder. 1 gravfund fra ældre romersk jernalder med bl. a. en guldfingerring og en glasperle med guldbelægning, fra Fredbjerg, Farsø sogn. – 1 tredobbelt spiralfingerring af guld, fra romersk jernalder, formodentlig fra egnen omkring Herning. – 1 glat guldfingerring fra Barmer i Sebber sogn. – 4 sammensnoede spirallinger af sølv fra vikingetid, fra Duesminde, Vejleby sogn. – 1 C-brakteat af guld fra Snesere sogn. – 1 rektangulært, forgyldt bronzespænde med runeindskrift fra yngre jernalder, fra Scheelsminde, Ålborg. – 1 rundt bronzespænde, forgyldt, fra vikingetid, fra Svendstrup sogn ved Ålborg. *Bronzealder.* 1 randøkse fra ældre bronzealder fra Vrold, Skanderup sogn. – 1 sværd fra ældre bronzealder, fra Bindsiggård, Sebber sogn. – 1 edsring af guld fra Løvel, Løvel sogn. – 1 pålstav af bronze fra Donneruplund, Give sogn. *Andet:* 1 vikingetids stridsøkse fra Fejø.

Nationalmuseets 2. afdeling

I kalenderåret 1964 har Nationalmuseets 2. afdeling foruden rutinemæssige ekspeditioner varetaget nedenstående større arbejder:

Sikringsarbejder på historiske ruiner, deriblandt Antvorskov og Trøjborg. Vikingeskibene fra Skuldelev er fortsat under konservering i Brede. Udgravninger er fortsat på Brattahlid i Grønland, i Trans, Hviding og Jørlunde kirker. Voldstedsundersøgelserne er fortsat i samarbejde med dr. Vilh. la Cour. Herregårdsundersøgelserne har været drevet bl. a. på Krastrup, Moesgaard og Willestrup. Kalkmalerier er blevet istandsat bl. a. i Marie Magdalene, Jørlunde og Århus Vor Frue kirker. Historisk kirkeinventar er blevet konserveret bl. a. i Hørning kirke og Århus domkirke.

Dansk Folkemuseum, Nationalmuseets 3. afdeling

De løbende undersøgelser er fortsat (Etnologiske undersøgelser, herregårdsundersøgelser, købstadsundersøgelser, industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser). Af særlige opgaver, der indenfor disse undersøgelser er taget op, skal nævnes følgende:

Nationalmuseets etnologiske undersøgelser har udsendt to nye spørgelister: »Fiskeri I. Lyster, pig og harke« og »Reb og bånd«. Derudover er punktundersøgelsen i Vestjylland (området mellem Blåvand og Fiil sø) fortsat. Yderligere er der indledet en undersøgelse af de indvandrede polske landarbejderes tilpasning i det danske samfund.

Købstadsundersøgelserne har taget den opgave op, intensivt at studere et mindre københavnsk beboelseskvarter. Denne undersøgelse, der foretages sammen med Institutet for europæisk folkelivsforskning, omfatter såvel opmålinger og fotografering som arkivundersøgelser og optegnelser om livet i det pågældende kvarter og beskrivelser af boligindretning.

Herregårdsundersøgelserne har i 1964 fortsat inventarundersøgelserne på Egeskov, ligesom der er foretaget inventarundersøgelser i Christian VII's Palæ på Amalienborg.

Af andre undersøgelser skal nævnes, at Michael og Anna Anchers hus i Skagen er blevet indgående undersøgt med henblik på dets indretning til museum.

På den grund i Fredericiagade i København, hvorpå St. Kongensgade fajancefabriken i sin tid lå, er der foretaget omfattende udgravninger, der har tilvejebragt et stort materiale til belysning af fabrikkens produktion, deriblandt en del typer, der hidtil ikke har været kendt.

Omkring nytår 1964 indledtes ved en pressekampagne en systematisk indsamling af bryllupsdragter, der har givet gode resultater. Af større nyerhvervelser skal nævnes en fuldt monteret københavnsk lejlighed fra 1890'erne, der er modtaget som testamentarisk gave fra frøknerne Gerda og Ellen Christensen. Håndværks-samlingen er blevet forøget med et stukkatørværksted fra Horsens samt karetmagerværksteder fra Nørrebro i København og St. Magleby, for blot at nævne de hele værksteder.

Den kgl. Mønt- og Medaillesamling

I året 1964 er behandlet 37 *fund* med i alt 347 mønter etc. Heraf har undersøgelser i danske kirker, foretaget af Nationalmuseets 2. afdeling, indbragt 160 stykker fra følgende kirker: *Maarup* kirke, Hjørring amt (18 mønter, alle danske fra Christopher II til Frederik VI), *Vraa* kirke, Hjørring amt (16 mønter, alle danske fra Christian IV til Christian VII), *Jørlunde* kirke, Frederiksborg amt (44 mønter, heraf 33 danske fra kong Niels til Frederik VII), *Hyllested* kirke, Randers amt (39 mønter, heraf 29 danske fra Valdemarstiden (ubestemt) til Frederik VI. Blandt de udenlandske mønter kan nævnes en tilsyneladende upubliceret variant af de hamborgske hulpenninge fra begyndelsen af 15. århundrede), *Hatting* kirke, Vejle amt (4 mønter, alle danske, fra kong Hans til Christian VII), *Ørslev* kirke, Holbæk amt (10 mønter, hvoraf 7 danske fra Christopher II til Frederik VI), *Gurreby* kirke, Maribo amt (24 mønter, heraf 18 danske fra Erik Menved til

Frederik VII), *Hjarnø kirke*, Vejle amt (5 mønter, alle danske, fra Erik Klipping til Frederik VI).

Endvidere er bestemt 11 mønter fra Thorshavns Museums undersøgelse af Kirkebø-ruinen på Færøerne. Den ældste mønt var en engelsk short cross-penny fra perioden 1223–25. De øvrige 10 mønter var alle danske, fra Rigsrådet 1448 til Frederik IX 1955.

Fra *Lønne Møllegaard*, Vester Horne herred, Ribe amt, er indkommet et skattefund på 135 mønter, heraf 132 danske specie- og rigsbankdalere fra årene 1791 til 1863 samt to norske speciedalere 1844 og en preussisk taler fra 1792. Se *NNUM* 1964, s. 200 ff.

Af de enkeltfundne mønter kan fremhæves et brudstykke af en arabisk dirhem fra ca. 900 fundet af dyrlæge B. Fugl ved Dybsø Fjord, Præstø amt, på et sted, hvor der muligvis har været en vikingetidsboplads. Endvidere en velbevaret taler fra 1616, slået af ærkehertug Maximilian af Tyrol og fundet i en have ved Riberhus slotsbanke, Ribe.

Udstillingen har i årets løb haft 17.211 besøgende.

En mere udførlig årsberetning vil fremkomme i Nordisk Numismatisk Årsskrift 1965.

Frilandsmuseet, Nationalmuseets 7. afdeling

Inden for kalenderåret 1964 er to bygninger blevet åbnet for publikum. Den fynske vandmølle, som oprindeligt under navnet Nymølle var beliggende i Ellested sogn tæt ved herregården Lykkesholm, blev indviet ved en højtidelighed den 11. juni. Resten af sæsonen har museets gæster, lige til vinteren satte ind, hver dag kunnet se mølleværket i arbejde, drevet af de to overfaldshjul, som får vand fra en kunstig mølledam, hvori vandet pumpes ind fra den nærliggende Mølleå. Stuehusets interiører hører til i de sidste årtier af 1800-årene og giver et detaljerigt billede af møllerfamiliens hjem.

Den anden bygning, som er blevet færdig i årets løb, er en østjysk herregårdsplade kommende fra Fjellerup i det nordlige Djursland. Denne store bindingsværksbygning, som formentlig går tilbage til omkring 1600, er den først færdiggjorte del af det samlede herregårdsanlæg, der engang vil genopstå på Frilandsmuseet.

Samtidig er arbejdet med genopførelsen af de færøske bygninger samt gården fra Vem i Vestjylland blevet fortsat.

Genopførelsen af husmandshuset fra Ødis Bramdrup ved Kolding er blevet påbegyndt. Dette hus bliver placeret i museets østjyske bebyggelse, som i forvejen består af gården fra True og pottemagerværkstedet fra Sorring.

I sommerens løb er der i Lønne Stak, Ribe amt, blevet nedtaget en firlænget, i hovedsagen grundmuret gård, opført 1803. Genopførelsen af denne gård er blevet påbegyndt umiddelbart efter hjemførelsen af byggematerialerne. Gården bliver placeret i den nordlige del af museets terræn, hvor der anbringes bygninger fra egne med store afstande mellem gårdene.

I tilknytning til arbejdet med genopførelsen af de nævnte bygninger er der i begrænset omfang foretaget undersøgelser i de pågældende egne. Herved og på anden måde er der i årets løb, delvis som gaver fra museets mange venner, indgået talrige museumsgenstande, der skal anvendes til udstyr af disse bygninger og andre gamle huse, som agtes genopført.

Efter at der er blevet ansat en museumsinspektør med museumsundervisning som en af sine hovedopgaver, er Frilandsmuseet begyndt systematisk at yde vejledning til lærere, skoler og andre undervisningsinstitutioner, der ønsker at udnytte Frilandsmuseet i undervisningen.

Frilandsmuseet har i kalenderåret 1964 haft 138.595 besøgende.

Nationalmuseets 8. afdeling, Naturvidenskabelig afdeling

Afdelingens udgravningsarbejde har været koncentreret om den vestsjællandske Åmose, hvor udgravningerne på Ertebølle-bopladsen »Mul. I« samt på det fredede areal ved Øgaarde er fortsat. På sidstnævnte fandtes en offerplade fra yngre stenalder.

På Samsø er en række enkeltfund undersøgt, og udgravningen af Ertebølle-køkkenmøddingen »HH I« på Hjortholm i Stavnsfjord er fortsat.

På Qatar i den persiske gulf er foretaget indsamlinger på stenalderbopladsler.

På laboratoriet er dels foretaget en lang række kulstof-14 dateringer med tilhørende vedanatommiske bestemmelser, dels pollenanalytiske dateringer og undersøgelser. Sidstnævnte har været koncentreret om Egelsee i Schweiz og Grønland. Desuden er en række mosefundne knogler, hovedsagelig af urokse og tamokse, blevet pollenanalytisk daterede.

Landbrugsmuseet

Året har været præget af museets 75-års jubilæum, der markeredes ved en særudstilling, opbygget efter gamle fotos fra det første år, og med genstande indgået 1888/89. Til de besøgendes orientering blev fremstillet et mindre katalog, med dansk og engelsk tekst, dels med museets historie, dels med oplysninger om de enkelte dele. Forsiden er en gengivelse af tegning fra »Illustreret Tidende« 1888 med flere af de på udstillingen fremviste redskaber. Udstillingen har vakt ret stor interesse og fortsætter formentlig i året fremover.

Besøget er i sammenligning med tidligere år steget med knap 20 pct.

68 genstande af forskellig art er dels skænkede, dels købt. Ud over et par længe eftersøgte tidselbollekarer, intet ud over det almindelige. Landbrugsmuseet lider under udpræget pladsmangel, og har af samme grund måttet undlade at samle redskaber, der med den ændrede driftsform i landbruget er udgået af den daglige drift.

Kunstindustrimuseet

Om Kunstindustrimuseets virksomhed i 1964 kan følgende meddeles:

Årets vigtigste *erhvervelser* var et gobelinvævet bordtæppe med en fremstilling af Kristus i Emaus, udført i Holland i 17. årh.'s første halvdel, gave fra selskabet Kunstindustrimuseets Venner. På en auktion i London erhvervedes som gave fra Helge Jacobsens Legat en dåse af sølvfiligran, udført i København 1696 af Villads Frandsen. Et andet stykke dansk baroksølv, en lågskål med højt opdrevne blomster

og blade, udført i København ca. 1680 af Jørgen Guldsmed, erhvervedes som gave fra Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond. I forbindelse med udstillingen »Tradition i japanske Nutidsvarer«, som professor Gunnar Biilman Petersen arrangerede i Kunstindustrimuseet i 1963 fik museet ved gave fra Tuborg-fondet mulighed for at overtage en række karakteristiske arbejder i bambus, lak, træ, porcelæn, støbejern og aluminium. For museets legater til indkøb af moderne kunsthåndværk erhvervedes arbejder af danske kunsthåndværkere på årets udstillinger.

Af årets *udstillinger* kan fremhæves: Anker Kyster 1864 15/3 1964; Danske Kunsthåndværkere VII (Mogens & Ea Koch og Christian Poulsen); Danmark og USSR i 500 År; Engelsk Møbelkunst i det 18. årh. i samarbejde med Victoria & Albert museet; Snedkerlaugets Møbeludstilling; 35 År – en fotografisk Skildring (Eisenstaedt-fotografier); Toulouse-Lautrec – plakater og bogomslag samt 5 Års Nyerhvervelser i forbindelse med udgivelsen af museets tredje 5-årsberetning VIRKSOMHED.

Af *publikationer* udkom i december ovennævnte VIRKSOMHED under redaktion af Merete Bodelsen, dækkende perioden 1959–1964. 238 sider tekst, 111 sort-hvide illustrationer og 4 farvetavler.

Følgende *foredrag* har været holdt i selskabet Kunstindustrimuseets Venner: Billedhuggeren Eigil Knuth om Sydøstasiens Templer; Mr. Francis Watson fra Wallace Collection om The Choiseul Gold-Box; Mr. Harold P. Stern, Freer Gallery of Art i Washington om Hokusai og endelig har Mr. H. D. Molesworth givet en introduktion til udstillingen af engelsk møbelkunst i det 18. århundrede. Desuden har Kunstindustrimuseets Venner fået forevist Christian VII's palæ på Amalienborg. Af offentlige foredrag har der været holdt tre om Gamle Kirkeskatte: Erik Lassen om »Skatte i Italiens Kirker«, Vibeke Woldbye »En kongelig spansk Gravskat fra det 13. Århundrede« og dr. Sigrid Müller Christensen »Domkirkeskatten i Bamberg«.

Museets møbelkonservering, der varetages af vagtmester K. Werner Andersen, er fortsat i det forløbne år.

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg

De danske Kongers kronologiske Samling på Rosenborg holdt i påsken 1964 en særudstilling i anledning af elefantordenens 500 års jubilæum. Desuden deltog samlingen med udlån af enkeltgenstande i en udstilling i Beauvais i anledning af tapetværeriets 300 års jubilæum – og i en udstilling i Kristianstad i 350 året for Christian IV's grundlæggelse af byen.

Tekstilkonserveringsværkstedet har foruden med egne tekstiler bl. a. arbejdet med istandsættelse af silketapeter fra Fredensborg og gobeliner fra Clausholm. Møbler er istandsat i Nationalmuseets konserveringsanstalt i Brede, og malerier på Frederiksborgmuseets konserveringsatelier.

Rosenborg har i 1964 været besøgt af 116.624 personer, et rekordbesøg, der giver anledning til bekymrede overvejelser om mulighederne for slottets og inventarets uskadte bevaring.

Tøjhusmuseet

Almindeligt museumsarbejde. Tøjhusmuseet har fortsat sit arbejde efter samme retningslinjer som i tidligere år. Dette gælder også den rådgivende virksomhed overfor provinsmuseerne. I Tøjhusmuseets særudstillingslokale har været arrangeret museets 27. særudstilling »1864«, der var særdeles vel besøgt.

Nyerhvervelser. Blandt de mange nyerhvervelser kan fremhæves følgende: *Skydevåben og tilbehør:* Dansk luftbøsse sign. C. W. Kyhl, Kiøbenhavn; ca. 1815. Genstande fra en krigergrav fra 1864. Forskellige maskinpistoler fra Besættelsestiden. Engelsk luftbøsse i stokkeform, ca. 1870. *Blanke våben:* Fransk Epée d'officier d'état-major M.1816 med skede. Sardinsk officerskærde, dat. 1856. Dansk kårdestok, ca. 1800. Engelsk søofficerskærde, 1780–90. Dansk officersdragtkærde, ca. 1690. Kort sabel med jernskæring, ca. 1675. Engelsk dragonofficerspallask M.1742. Svensk bjergmandsøksehoved, 1763. *Artilleri:* En middelalderlig bagladekanon af smedejern, skæftet i træstok fra ca. 1400; bjærget ved Anholt i 1963. *Uniformer:* 2 argentinske uniformer med fuldt tilbehør. 29 uden- og indenlandske kampdragter. Departementschef-uniform.

Videnskabeligt arbejde: Museumsinspektør, dr. phil. Arne Hoff har fortsat arbejdet på en almindelig fremstilling af håndskydevåbnenes historie. Har desuden arbejdet med hærens ældre revolvere. Museumsinspektør, cand. mag. Finn Asksgaard har arbejdet med det gottorpske rustkammers historie, med henblik på en udstilling i Kiel i anledning af Kieleruniversitetets 300-års jubilæum. Desuden har museumsinspektøren foretaget en 7-ugers studierejse i U.S.A. Museumsinspektør, cand. mag. Egon Eriksen har udarbejdet en fremstilling af konserveringsforsøg overfor jern, foretaget på Tøjhusmuseet, og herigennem anvist en brugbar metode for konservering af havopfiskede jerngenstande. Konservator Preben Kannik har fortsat sine fanestudier.

Konservering: Museets konservering af egne genstande er fortsat som hidtil, og hjælpen til provinsmuseerne er fortsat så vidt lejlighed gives.

Konsulentvirksomhed: Museet har i årets løb besvaret talrige skriftlige og mundtlige forespørgsler om genstande, indenfor museets samleområde. Undersøgelsernes resultater opbevares dels i de skriftlige besvarelser, dels på de kartotekskort, alle modtagne genstande tildeles.

Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg

Blandt årets nyerhvervelser skal nævnes forskellige skibsfremstillinger: Briggen »Fisherames« tages 11/7 1810 af dansk kaper »Maria«, briggen »Thyra« af Nyborg, skonnertbriggen »Dana« af Næstved o. 1890, fregatten »Fortuna« af Sønderborg o. 1840, 3 m bramsejlskonnert »Carolina Smith« af Aalborg, 1879. Desuden blokkedrejerværktøj fra blokkedrejermester Jens Jørgen Jensen, Mosestræde, Thurø, en samling bådebyggerredskaber fra givere på Fejø, en samling skibmandsarbejde, værktøjspose med indhold af prene, merlespir, klædekølle, sejl-magerhandske, sejl-krog m.m. Sager fra skibsbygmester N. F. Hansens tegnestue, Odense, et middelalderligt fund fra Skånemarkedet, omfattende rester af en sildetønne samt forskellig keramik, alt fra Falsterbo. Til den grønlandske afdeling er ved gave indgået

en meget værdifuld samling grønlandske frimærker, til den vestindiske afdeling Gerard van Keulens kort over 't Eyland St. Thomas, 1719.

Årets vigtigste erhvervelse, er et miniaturechatol af elfenben med indridsede tegninger i sort forestillende prospekter og blomsterornamenter, det såkaldte »Lykkeske Chatol« udført i sidste halvdel af 1700-tallet på Trankebar på bestilling af faktor Lykke som morgengave til dennes hustru. Chatollet er en gave fra Konsul George Jorcks og Hustru Emma Jorcks Fond og fra selskabet »Handels- og Søfartsmuseets Venner«.

Museet har udlånt materiale til forskellige skoleudstillinger og til andre udstillinger, af hvilke skal nævnes »Dansk Guldålder«, Stockholm, udstillingen »Trafik i 100 år« afholdt i Helsingør i anledning af nordbanens 100-års jubilæum samt verdensudstillingen i New York, hvor museet har bistået med genstande til udsmykning af »Denmark Pavilion«.

Museet har i sommeren 1964 i samarbejde med Statens sjøhistoriska Museum i Stockholm indledet en etnologisk undersøgelse af bådebyggeriets og træskibsbyggeriets traditioner og arbejdsformer, som man håber senere at kunne fortsætte. Et spørgeskema vedrørende sømandslivet i sejlskibstiden er udsendt til et større antal personer af søens folk og er i stor udstrækning blevet besvaret. Museets konservator har i årets løb opmålt en limfjordskåv ved det gamle udskibningssted i Attrup, Torslev Sogn, Øster Han Herred, bygget ca. 1900, samt en bergensjolle i Gilleleje Museums besiddelse. Instruktionskursus er afholdt på museet for folkeskolelærere fra Frederiksborg amt. Museet har fortsat sit arbejde med udskrivning af søhistorisk oplysningsstof fra arkivalier udlånt fra Rigsarkivet og Stadsarkivet i København. Udover de faste medarbejdere har i dette arbejde været beskæftiget et vekslende antal personer på revalideringsloven eller militærnægtene fra lejren i Gribskov, der ligeledes har udført biblioteksarbejde, almindeligt kontorarbejde, fotografering samt indsamling af traditionsstof.

I årets løb er desuden udsendt Handels- og Søfartsmuseets årbog 1964 samt en engelsk udgave af museets vejleder. Der er katalogiseret 436 museumsgenstande og 775 fotografier. Biblioteket er vokset med 580 numre, museumsbesøget androg 98.400 personer, det hidtil største besøgstal.

Dansk Pressemuseum og Arkiv

Udstillingen fik i 1964 tilført bl. a. nogle klichéer med avishoveder og er i øvrigt ajourført i detaljer. Der holdes åbent alle hverdage fra kl. 13–16, idet der dog udenfor de normale åbningstider var arrangeret en række gruppebesøg med grundig gennemgang og forklaringer. Besøgstallet var i alt 2061 mod 1154 i 1963.

Arkiv og bibliotek modtog i alt 56 numre, deriblandt forskellige tegninger og karikaturer af kendte personligheder, af Ejgil Petersen, Axel Nygaard, Carl Jensen og Johs. Holbæk (gave fra forfatteren Anders W. Holms bo), manuskripter, avisudklip og billeder, der har tilhørt journalist Albert E. Rønne (Landsarkivet for Sjælland), 6 grammofonplader med optagelser fra serien »By og Blad« 1944, (Danmarks Radio). Endvidere modtog arkivet og biblioteket forskellige bøger, ældre aviser, fotos m.m. Indsamling af trykt materiale om presseforhold er videreført.

Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg

Året 1964 har som de to foregående hovedsagelig stået i indsamlingens tegn. Seks indsamlere har berejst kysterne, især i Sønderjylland, på Fyn og Bornholm. Sammen med tilsendte gaver er høsten på 623 numre, hvoraf enkelte, som skønnedes ikke at henhøre under vort arbejdsområde, er tilsendt de respektive lokale museer. Af væsentlige nyindkomne ting kan nævnes: et bindebord (til at binde garn ved), en »abekat« (skibsbygningsværktøj) og en bornholmsk åletang. Museets modelsamling er blevet forøget med to bornholmske fiskerbådstyper.

Museets årsskrift for 1964 indeholdt artikler om fiskerboderne ved Nymindegab, Lambert Sørensen (fiskeripioner fra forr. årh.), Rudbøl-både og deres anvendelse, samt Ho-Oksby-præstens madfisk (præstetiende i form af fisk).

Københavns Bymuseum

I året 1964 har Københavns Bymuseum haft en række meget besøgte udstillinger. Juleudstillingen: »Dukkespil« med Mester Jakelforestillinger forlængedes på grund af publikums store interesse for den til ind i februar. I marts afholdtes en meget vellykket og interessant udstilling: »500 års københavnske jordfund«, som var arrangeret af museets arkæologiske medarbejder greve Jørgen Ahlefeldt-Laurvig, og i oktober-november i anledning af Vesterbros 350 års jubilæum en retrospektiv udstilling om denne bydels historie og udvikling. Juleudstillingen i december var formet som en illustration til Krohns bekendte børnevers: »Peters Jul«. Desuden har der i en del af året – søndag eftermiddag og tirsdag aften – skiftevis været vist de to film: »København, en by i forvandling« og »København, en storby i støbeskeen«.

Til museets Søren Kierkegaard Samling er i år blevet erhvervet en sofa, der iflg. traditionen skal have tilhørt Søren Kierkegaard, samt hans berømte skrivepult. Endvidere er en permanent jordfundsafdeling blevet indrettet.

Museet har i år været besøgt af 92.500 gæster.

Helsingør Bymuseum

Af nyerhvervelser fremhæves 6 mahogny empirestole, et nyklassisk spejl med konsol, et empire piedestalskab, to sølvstager samt malede portrætter af kammerråd Andreas Claessen og hustru Charlotte Sophie født van Deurs, Antoinette Claessen og sidstnævntes søn kaptajn Niels A. L. Claessen samt dennes hustru Johanne Marie født Rosted, alt stammende fra kaptajn Claessen og hustrus hjem. Endvidere 6 Chippendale stole, et ovalt mahognybord og et sybord fra konsul Kaas' hjem i Sofiegade i Helsingør. En jernkiste, der efter traditionen har tilhørt skomagerlauget i Helsingør. Den helsingørske færgemandsslægt Lunds slægtetog. Maleri af J. F. Møller: Perspekt af Kronborg og Helsingør set fra Marienlysts slots terrasse, 1856. Fund af flintflækker, skiveskrabere og tværpile, fundet under grundudgravning i Stjernegade 23–25.

Museet har deltaget i en udstilling afholdt i venskabsbyen Umeå 7.–16. aug. 1964. Besøgstallet var 11.053.

Frederiksværk og Omegns Museum

Museet har til Det kongelige Bibliotek udlånt forskellige breve og andre papirer vedrørende krigen 1864, og i påskedagene arrangeredes på museet en 1864-udstilling, udlånt fra samme institution. Museet havde suppleret udstillingen med sidevåben og kanonammunition, brugt på den tid, ligesom der var udstillet fotokopier af soldaterbreve.

På museets foranledning er forskellige af byens ældre bygninger, der er dømt til nedrivning, blevet fotograferet. Til museets dragtsamling er anskaffet 5 nye dragtstativer.

Hørsholm Egns Museum

Museet indledte sæsonen 1964 med en særudstilling vedrørende krigen 1864. Den omfattede fotografier, udlånt fra Det kgl. Bibliotek, genstande indsamlet på egnen og en mængde interessante soldaterbreve. Da der i disse år finder en voldsom byggevirksomhed sted, og den ene gård efter den anden sælges til udstykning, har museet i de senere år påbegyndt et arbejde med at fotografere de bestående gårde samt naturskønne partier, der står i fare for at blive ødelagt ved byggeriet. I Hørsholm, hvor den ene gamle bygning efter den anden rives ned for at give plads for nybygninger, har museet ladet husene fotografere før nedrivningen. En gammel historisk ejendom, det såkaldte »Fuglsanghus«, har man taget initiativet til at få flyttet hen til Stolbergspladsen ved siden af museet, hvor bygningen vil passe ind i milieuet. Indsamlingen af genstande har i årets løb været koncentreret om gamle fiskeredskaber fra Rungsted. Man har fået en gammel ålegård med alle tilhørende garn samt kuber, desuden rødspættegarn m.v. Desuden har man fået optaget en film, der viser såvel ålefiskeri som rødspætte-fiskeri i gamle dage under medvirken af Rungstedfiskere, en film af kulturhistorisk værdi.

Museet har udgivet sin årbog for 1964: Ebberødgård, skrevet af H. C. Rosted.

Gilleleje Museum

Til museets samlinger af genstande fra fiskerhjemmene samt havdyr fra det sydøstlige Kattegat er anskaffet 6 nye skabsmontrer. Dr. phil. Johs. Benisch, Essen, har forøget museets alge-samling, og også for de øvrige samlinger (oldsager fra Nord-sjællandskystens bopladser, fiskeredskaber, arkiv og billedsamling) kan noteres en betydelig fremgang.

Besøgstal: 1100. Museet har fast åbningstid i 3 sommermåneder.

Roskilde Museum

Samlingerne har i året 1964 haft flere gode forøgelsers, især af malerier og tegninger fra det gamle Roskilde, legetøj og keramik, ligesom der er indkøbt en samling af gamle jule- og gratulationskort. Blandt nyerhvervelserne kan nævnes det hidtil ældste kendte stykke Roskildesølv, et bæger af Jacob Sørensen Berg fra 1701, og endvidere er Roskildemesteren Jul. Chr. Buffa blevet repræsenteret; af indkøbene

fra Roskilde Bys Kunstfond er tilført museet 8 topografisk værdifulde malerier og akvareller, således fire af Jacob Kornerup og et af Heinrich Hansen, og med tilskud fra statens ekstraordinære bevilling er indkøbt et standur. Ved udgravningen til Roskilde Sparekasse og ved enkelte andre udgravninger har der været lejlighed til at forøge museets samlinger af grundfund og gøre interessante iagttagelser. Tilslutningen til museumsundervisningen har været særdeles god (skoleåret 1963–64 127 klasser med 2515 elever); besøgstallet har været ca. 4800. Der har været afholdt årlig juleudstilling, og på Roskilde bibliotek har museet arrangeret en udstilling af glas og af erindringer om Gustav Wied, ligesom museet har bidraget til Nationalmuseets kaffeudstilling. Ordningen af museets billedsamling er fortsat i forbindelse med overføring til det nystiftede byarkiv af arkivalier og næsten alle museets fotografier af personer og Roskildebegivenheder. Der er stiftet en arkæologisk klub i samarbejde med museet, og der har i forbindelse med Historisk samfund og kunstforeningen været afholdt flere foredragsaftener. Takket være kommunens bevilling til istandsættelse af museets lokaler er arbejdet hermed fortsat med lejlighed til fornyelser og ændringer i enkelte opstillinger.

Køge Museum

Køge Museum har i løbet af 1964 afholdt to udstillinger i museets lokaler, begge i nært samarbejde med Køges byhistoriske arkiv. Den første udstilling, der blev åbnet i påsken, omfattede en serie forstørrelser af fotografier fra krigen 1864, udlånt af det kgl. bibliotek. Denne billedsamling blev suppleret af byarkivets righoldige samling af originalfotografier af veteraner fra Køge og omegn. Endvidere var på en dekorativ måde udfærdiget lister over ca. 100 veteraner, og en særlig væg var forbeholdt navnene på de faldne.

I efterårsferien etableredes en udstilling af byarkivets omfattende samling af gamle fotografier, der illustrerede de talrige beværtninger og gæstgiverier, der gennem tiderne har været i Køge, også her suppleret med museets materiale. På et bykort (ca. 2 × 2 m) var indtegnet navnene på alle de gennem ca. 300 år opsporede beværtninger. Billedmaterialet var så righoldigt, at det var muligt i mange tilfælde at vise, hvorledes gæstgiverierne så ud helt tilbage til firserne og halvfemserne, suppleret med fotografier af de skiftende ejere. Begge udstillinger vakte megen interesse blandt publikum.

Besøgsantallet i 1964 androg ca. 7500.

Museet for Holbæk og Omegn

Undersøgelser og besigtigelser. Museet har på det allernærmeste tilendebragt den i 1963 påbegyndte udgravning af gruber i en grusgrav i Føllenslev. Der er foruden et stort materiale af lerkarskår fundet enkelte bronzefragmenter, hvorved fundet dateres til sen bronzealder eller tidlig jernalder. Konservering af fundmaterialet er påbegyndt. I Veddinge har museet genoptaget sin undersøgelse af kulturlag fra tidlig jernalder. Egentlige hustomter er ikke lokaliseret, men i udgravningsområdet er fundet en stensætning med en velbevaret gravurne fra yngre bronzealder. Ved Bognæs er påbegyndt en undersøgelse af en skaldyngge med stenlægninger og med

indhold af lerkarskår fra tidlig middelalder. Begge disse undersøgelser fortsættes i 1965. Ved alle udgravningerne har mandskab fra Holbæk Arkæologiklub medvirket. Herudover har museet foretaget en række besigtigelser i forbindelse med oldsagsfund og fredninger, og der er aflagt konsulentbesøg ved museerne i Tranebjerg og Stenstrup samt på Orø.

Arbejdet på museet. I den ene af museets fire bygninger påbegyndtes i oktober en gennemgribende istandsættelse, der bl. a. medfører, at bygningen får en ny tagbeklædning og får installeret centralvarme. I loftsetagen indrettes et nyt magasinrum til møbler og andre større genstande, hvilket betyder en værdifuld aflastning af museets andre magasiner. Istandsættelsen udføres på grundlag af en ekstraordinær kommunal bevilling. Ligeledes fra Holbæk kommune har museet fået overladt en stor træbarak, der efter genopstilling vil blive indrettet til konserveringsrum. Museets samling af barnedragter og legetøj er blevet nyopstillet i en særlig montre, og der er foretaget enkelte mindre omordninger i samlingerne i øvrigt. Tilvæksten til samlingerne har udgjort 191 protokolnumre, hvortil kommer en samling på ca. 15.000 negativer fra et nedlagt fotografisk atelier i Holbæk. Kartotekisering af samlingerne i Samsø Museum i Tranebjerg er påbegyndt.

Udstillinger og foredrag. I april 1964 arrangeredes på museet en militærhistorisk udstilling for at markere 50 året for Holbæk garnison. Udstillingen blev til i samarbejde med Sjællandske Artilleriregiment og omfattede bl. a. lån fra Tøjhusmuseet og Frihedsmuseet. Ved årets slutning præsenteredes udvalgte nyerhvervelser fra årene 1962–64 ved en særudstilling. Desuden har lokale kunstmalere holdt en salgsudstilling på museet. En foredragsrække over emnet den dansk-tyske krig i 1864 afsluttedes i foråret 1964, og desuden har museumsinspektøren holdt adskillige foredrag om museale og historiske emner på skoler, i foreninger o. lign.

Besøgstallet udgjorde i 1964: 3451.

Kalundborg og Omegns Museum

Den i sidste årsberetning omtalte hovedistandsættelse af Nationalmuseets ejendom »Lindegården«, der skulle have været fortsat i 1964, har desværre måttet udsættes. Fjernvarmeanlægget i nordfløjet blev taget i brug i august 1964, og resten af installationen bliver forhåbentlig fuldført i løbet af 1965. Museets store dragtsamling er blevet omordnet, og modellen af Kalundborg by omkr. 1650 er nu genopstillet indendørs.

Udover almindelig tilgang af gaver til samlingerne (bl. a. en del køretøjer) har museet som gave fra Ny Carlsbergfondet modtaget 5 danske stole ca. 1750 til opstilling i museets rokokosal. Med tilskud fra dispositionsbevillingen har museet ladet Nationalmuseets konserveringsanstalt afdække et antal træ-apotekerbøsser, der nu indgår i museets fine opstilling af Kalundborg apoteks inventar.

Undersøgelserne af resterne af det gamle Gråbrødre kloster er fortsat ved Kaalund Klosters hovedbygning, delvis med støtte af Kalundborg kommune, ligesom andre byhistoriske undersøgelser er foretaget.

Der har i påsken 1964 været udstilling i rokokosalen af maleren Hans Sonnes arbejder, ligesom Det kgl. Biblioteks vandrestilling i anledning af 100-året for krigen 1864 har været vist, suppleret med en del arkivalier fra krigsåret.

Samsø Museum

Museet har i 1964 fået indlagt lys og varme, ligesom der er blevet indrettet lokaler til studiebrug og til magasin. Oldsagssamlingen er blevet omordnet under overinspektør Troels-Smiths ledelse, og en ny katalogisering er påbegyndt under ledelse af museumsinspektør Østergaard Christensen. Besøgstal: ca. 5000.

Næstved Museum

I sommeren og efteråret foretoges udgravninger i tomten Farvergade 5, Næstved. Da man 1927 i nabogrunden var stødt på keramikrester, som viste, at der ca. 1580–90 på dette sted var gjort forsøg på at fremstille tinemalje (fajance) af en Næstved-pottemager (af Kai Uldall identificeret som Laurits), kunne det formodes, at mere af det værdifulde materiale ville dukke op. Forventningerne blev fuldtud indfrie. Såvel kvalitativt som kvantitativt overgik de nye fund det, der var fremdraget i 1927. Noget helt nyt var et krukkeskår af primitiv fajance, måske en rest af pottemagerens udenlandske forbillede. Ud over fajanceskårene fandtes en mængde eksempler på glaseret og uglaseret pottemagerarbejde af høj kvalitet, endvidere trykforme, en sten, der var revet farver på, og endelig to bunde af pottemagerovne. Alt i alt et meget betydningsfuldt fund.

Sydsjællands Museum, Vordingborg

Museet har i 1964 haft 7811 besøgende, der fordeler sig med 6155 almindelige besøgende og 45 skoler med 1656 elever.

Arbejdet med nyopstilling har været fortsat og forventes tilendebragt i maj 1965, når museet kan fejre sit 50 års jubilæum. Endvidere er forberedt indretning af studiesamling.

Den betydningsfuldeste nyerhvervelse har været en aquamanile, formet som en kentaur, fra første halvdel af 1200-tallet. Den er fundet ved grundudgravning på en af herregården Iselingens marker, og er formentlig dansk arbejde. Indsamlingen af materiale til belysning af Køng væveris frembringelser har været fortsat.

Lolland-Falsters Stiftsmuseum

Den arkæologiske virksomhed har i det forløbne år været begrænset til det mest nødvendige, til gengæld blev alle kræfter sat ind på det interne museumsarbejde. På Frilandsmuseet fortsattes istandsættelsen af bygningerne, og i det forløbne år er Christiansminde-skolen blevet så godt som færdig, Vesterby mølle har fået ny fod og vinger, og en tidligere modtaget reberbane er blevet opstillet. På hovedmuseet har arbejdet især omfattet en nyordning af magasinerne, konservering og sidst, men ikke mindst registrering af såvel genstands- som billedsamlingen.

I efteråret indledtes en historisk-topografisk undersøgelse, hvis mål var en kortlægning af landsbyskolens historie på Lolland-Falster. Undersøgelsen faldt i tre afdelinger: en registrering og fotografering af samtlige bevarede landsbyskolebygninger fra tiden før centralskolerne, en arkivalsk kortlægning af skolestrukturen og en indsamling af ældre skoleinventar og undervisningsmateriel. Bygningsregi-

streringen omfatter foreløbig små 200 huse, og billedregistranten giver i forbindelse med de arkivalske dateringer og oplysninger et righoldigt materiale ikke blot til belysning af skolens historie, men også til afklaring af byggeskikkene på landet. Den arkivalske undersøgelses vigtigste resultat er, at mens udviklingen på Falster næsten står stille i tiden mellem opførelsen af rytterskolerne i 1720'erne og frem til anden halvdel af 1800-tallet, så er Lollands skolestruktur stort set udbygget allerede o. 1790 som en følge af skoleloven 1738. (I vejledning til udstillingen »Landsbyskolen« på Stiftsmuseet 1964 er givet en mere udførlig redegørelse for udstillingens resultater).

Stiftsmuseet har fra gammel tid en skolehistorisk samling, og den blev gennem den foretagne indsamling væsentligt forøget, ikke mindst på inventarets område, hvor det bl. a. lykkedes at skabe en typesamling af skoleborde.

Stiftsmuseet har i det forløbne år modtaget talrige gaver, en nærmere redegørelse vil fremkomme i museets årsskrift 1965.

Udstillinger: 12.–18. maj polsk folkekunst og plakater, arrangeret af den polske ambassade og de polske foreninger. 16. november–31. december »Landsbyskolen«, arrangeret af Stiftsmuseet i samarbejde med Maribo amts Skolecentral og museet »Falsters Minder«. Udstillingen viste landsbyskolens udvikling på Lolland-Falster fra 1700-tallets begyndelse og frem til i dag.

Stiftsmuseet har i det forløbne år udgivet nye kortfattede vejledninger på dansk og tysk til såvel hovedmuseet som frilandsmuseet. Årsskriftet 1964 indeholder en afhandling af Anker Nørregaard om Lertøj og Pottemagere på Lolland-Falster.

Museet »Falsters Minder«

Arbejdet på museet har særlig været koncentreret om to opgaver, nemlig indretning af foredrags- og undervisningslokale og omordning af magasinforholdene. I foredragssalen, der ventes færdig til sommer, er der plads til ca. 60–70 personer, og her er langs den ene væg opstillet montre til udstilling. Magasinindretningen i kælderens er en flerårsplan. Der opsættes brandhæmmende plader og stålreoler, og der indrettes konserveringsrum og værkstedsplads. Det første magasinrum er taget i brug.

Tilgangen af museumsgenstande har været god, og af nyerehvervelser kan nævnes en form til presning af hornskeer. Formen er af træ og udformet som en tang (ca. 60 cm lang) med form til laf og skaft, hvori det opvarmede hornstykke presseses i form før endelig slibning og polering. Skeformen stammer fra Taaderup, Thingsted sogn. Museet har til opstilling i en planlagt købstadsstue fået en smuk og velbevaret kakkelovn eller rettere fliseovn af tysk fabrikat fra omkring århundredskiftet. Endelig skal nævnes et skriveskrin af træ i kuffertform, der i oplukket stand danner en skrivepult med plads til bøger og skrivetøj. Skrivepulten har tilhørt Aastrup sparekasse, der er oprettet ca. 1857 og det har været anvendt rundt om i de hjem, hvor sparekassen holdt »kontordage«.

Odense Bys Museer

Fyns Stiftsmuseum, forhistorisk afdeling. Undersøgelsen af den store jernaldergravplads på Møllegårdsmarken ved Broholm er blevet fortsat. Ved årets gravninger

fremkom bl. a. et terra sigillatakar, hvis tilstedeværelse i en grav sammen med genstande fra såvel den ældre som den yngre periode af romersk jernalder kaster lys over problemet vedr. den absolutte datering af skellet mellem disse to perioder. (se »Fynske Minder« 1964). *Historisk afdeling.* Den i sidste årsberetning nævnte undersøgelse vedr. fynsk linnedvævning, spec. damaskvævning, er blevet fortsat, i 1964 koncentreret om Wedellsborg-væveren Lars Clausens frembringelser (se »Fynske Minder 1964). I forbindelse med den engelske uge i september 1964 vistes i Møntestræde-museet udstillingen »History of St. Albans«, udlånt til lejligheden af museerne i Odenses engelske venskabsby, St. Albans. Herudover har man i museets udstillingsvindue arrangeret små udstillinger af genstande fra studiesamlingerne.

Den fynske Landsby. Genrejsningen af den store præstegård fra Tommerup fortsætter. Museets undersøgelser med opmåling og fotografering af ældre fynske land- og købstadsbygninger, der står foran nedrivning eller ombygning, fortsætter.

H. C. Andersens Hus. I museets lokale for skiftende udstillinger arrangeredes en udstilling til belysning af forholdet mellem digteren og den litterære kritik, samt en udstilling af russiske eventyroversættelser.

Oplysnings- og publikationsvirksomhed. I samarbejde med folkeuniversitetet i Odense påbegyndtes en kursusrække over emnet Moderne arkæologi (ved Erling Albrechtsen). På H. C. Andersens fødselsdag den 2. april bragtes fra H. C. Andersens Hus en udsendelse, hvor skuespillerinden Ingrid Bergman læste eventyr. Udsendelsen transmitteredes i dansk radio og fjernsyn, i Nordvision og i Eurovision. Årbøgerne »Fynske Minder« og »Anderseniana« er udkommet med hver en årgang.

Besøgstal: Fyns Stiftsmuseum: 11.630, Møntestræde: 4.051, Den fynske Landsby: 53.583, H. C. Andersens Hus: 143.616, H. C. Andersens Barndomshjem: 4.497, Carl Niensens Barndomshjem: 645, i alt 218.022 personer.

Willemoesgårdens Mindestuer, Assens

Separatudstilling afholdt i anledning af 100 året for krigen 1864 med henblik på kaptajn Aarøes Strejfkorps. Nationalmuseets II afd. har foretaget udgravninger på hjørnet af Ramsherred og Toftevej. Herved fandtes (som forventet) profil af byens vold og voldgrav. Der blev opgravet nogle palisader. Af gaver er bl. a. skænket en sølv spiseske indgraveret »Assens Skiøtte Laug 1799« (Laug et oprettet 1747). Desuden malerier og tegninger af G. V. Blom (1853–1942). Den indvendige ombygning af fløjen til Kindhestegade er tilendebragt. Der er nu skabt eet stort lokale. Gulvet belagt med gule klinker. Desuden er der foretaget modernisering af garderobe, og en ny trappe er ført op til 1. sal.

Middelfart by- og egnhistoriske Museum

Museet har haft en god sæson, med godt besøg (ca. 2700). Besøget består hovedsagelig af udenbys turister, men glædeligvis har der også været et voksende antal skoleomvisninger.

Nyregistreringen er nu gennemført, og museet rummer 2159 nr., hvoraf 341 er anbragt på magasinerne. I 1964–65 er registreret 71 nye numre, hvoriblandt mange særdeles gode ting, bl. a. sølvskeer, udført af gamle Middelfartmestre.

Svendborg Amts Museum

Museet i »Anne Hvides Gaard« har været lukket hele året 1964. Arbejdet med »udtynding« af samlingerne blev afsluttet, og mange genstande er opmagasineret. Museet mangler plads som aldrig før. Den planlagte installation af fjernvarme gennemføres i 1965. Nødvendige reparationer af vægge og gulve følger efter. En del af de 50-årige utidssvarende montrer agtes udskiftet med nye. Museet påregnes genåbnet sommeren 1965.

Blandt museets nyerhvervelser i kalenderåret må fremhæves et jernsværd fra slutningen af vikingtiden. Fundet blev gjort af en ung mand, der under ålestangning stående på isen med sin lyster hentede det op fra bunden af Ollerup sø. Med nu afd. kunstdrejer Chr. Petersen, Svendborg, er der kort før hans død ført forhandlinger om erhvervelse af et komplet drejerværksted, som arvingerne nu, kort før dette skrives, har skænket museet.

Hjemstavns museet »Den gamle Gaard«, Faaborg

Ud over en pæn stigning af private besøgende har museet haft besøg med omvisning af »Historisk Samfund for Fyns Stift«. Et hårdt tiltrængt magasin er blevet indrettet, og der arbejdes på muligheden af at få udskiftet en del defekte montrer med nye tidssvarende. En mængde genstande er blevet skænket museet, hvoraf især skal fremhæves et komplet cigarmagerværksted. Ved hjælp af artikelsier med fotos i byens og omegnens største dagblad omhandlende interessante genstande på museet, er forsøgt popularisering af museet i by og opland.

Vendsyssels historiske Museum

6. marts 1964 fejrede museet sit 75 års jubilæum med en reception i den arkæologiske afd. 30. marts åbnedes en lokalhistorisk samling for offentligheden. Institutionen, som har til huse på museet, er blevet realiseret ved et samarbejde mellem centralbiblioteket og museet. Den omfatter en næsten komplet lokalhistorisk bogsamling, et historisk-arkæologisk fagbibliotek, samt diverse arkiver for billeder, aviser, personer og virksomheder. 5. juli aflagde kongeparret og de tre prinsesser besøg.

Undersøgelser: Stenalder. 2 grave ved Hvilshøj med skår og ravperler m.m. fra jættestuetid. *Bronzealder.* Rester af en sløjfjet høj ved Klæstrup, samt en lille stenkiste med brændte ben ved Hvilshøj. *Jernalder.* 2 stenbyggede grave ved »Houen« i Mygdal og 1 grav ved »Nr. Vrangbæk« fra ældre romertid, samt 2 grave fra yngre romertid og 6 grave fra ældre vikingetid ved »Horsmark« i Torslev sogn.

Årets største udgravning var undersøgelsen af en hustomt ved Grønhedens mark. I forbindelse med tomten fremkom en lang stenbygget underjordisk kælder-gang. Der er planer i gang for en flytning af hele dette anlæg til museumskomplekset ved Moesgård ved Århus.

Af den mængde genstande, museet har modtaget i årets løb, skal her nævnes et lille sølvskrin forfærdiget af sølvsmed Eiler Holm, Hjørring omkring 1719.

Udstillinger: »Glade dage i Hjørring« og »Romansk stenhuggerkunst«. Desuden mindre udstillinger i museets butiksvindue.

I efteråret udkom »Ting på Vendsyssels historiske Museum.« En billedbog, udgivet i anledning af jubilæet, med økonomisk støtte fra brygger I. Jacobsens mindelegat.

Aalborg Historiske Museum

Af Aalborg by har museet fået villaen Haraldslund til låns, indtil anden bestemmelse om husets fremtid bliver truffet. Huset er straks taget i brug til udstilling og vil blive åbnet som museumsanneks i påsken 1965. Haraldslund er opført som landsted for brændevinsbrænder Harald Jensen i 1880, det rummer 18 værelser og en større sal. I stueetagen udstilles borgerlige samlinger fra 1800-årene – møbler og møbelgrupper, kunsthåndværk og billeder. På første sal udstilles fotografier. Museets fotografisamling nærmer sig 300.000 numre, idet visse fotografer stadig forøger deres arkiver i museet. Ud af denne samling er udvalgt ca. 7000 billeder, spændende fra daguerrotypier fra 1840-erne til aktuelle fotos fra 1964. Det er, så vidt vides, første gang en lokal fotografisamling bliver udstillet permanent.

Ved køb er erhvervet skeer af Ålborg-mestrene Gert (1655) Jens Jensen Brun (1681) og Christen Madsen (ca. 1700). Som gave ske af Hermand Jensen (1654), fuglespyd af Jens Kiildsen Sommerfeldt (ca. 1740), kagegaffel af Povl Knudsen Lund (ca. 1770), flødeske af Andreas Arfman (ca. 1850) og 3 gafler af Peter Ørsnes (ca. 1840). Som depositum er modtaget en fladknækket terrin af Jens Kiildsen Sommerfeldt, det største kendte stykke Ålborg-sølv. Terrinen har først været i slægten Gleerups eje, i 1818 købt på auktion af overkøbmand Jacob Kjellerup, i hvis efterslægt den endnu befinder sig. Den er deponeret med hjemkaldelsesret, men står indtil videre som centrum i museets rige samling af lokalt baroksølv. Et langbord i højrenæssancestil, fra en gård i Østhimmerland, er indkøbt til opstilling i panelstuen fra 1602. Glassamlingen er forøget med bl. a. en humpe fra 1600-årene, en fyldehund fra Ålborg Glasværk ca. 1880 og en række lommelærker fra nordjyske glasværker. To møblelementer, det ene i senempire, dateret Ålborg 1830, det andet gjort til udstilling i Ålborg 1904, er indgået som gaver. De er begge udstillet på Haraldslund.

Arkæologisk er undersøgt en stenlægning med grave fra bronzealder i Rostrup sogn og en gravplads fra romersk jernalder i Ottebakken, Skivum sogn, med bl.a. en olielampe af ler. Ved Scheelsminde i Ålborgs sydlige del fandtes en meget stor skålsten, som blev opstillet på en plæne på stedet. Samme sted fandtes et guldbelagt spænde fra germansk jernalder og en fingerring af sølv med de hellige tre kongers navne fra middelalder – begge som danefæ indleveret til Nationalmuseet. En lignende ring fra samme tid, men uden indskrift, blev fundet i Egense, Mou sogn, ligeledes indleveret som danefæ. For en bevilling fra Statens almindelige Videnskabsfond har Peter Riismøller udgravet tre tomter af glasværker fra 1500-årene, Glargårde, Visborg sogn (1552–75), Stenhule og Hyttekær i Glarbo, Tem sogn (1581–98) samt Hytten i Glæsborg sogn (1648).

Endelig er billedsamlingen øget med en række stik, bl. a. ornamentstik, samt endnu et par mindre pladearkiver.

Skive Museum

Ved et gennemført samarbejde mellem museet, seminariet og folkeskolen arrangeredes i april-maj en udstilling med emnet »Middelalder i Salling og Fjends«. Målet for udstillingen var at skabe en slags kulturhistorisk billedbog over livet i middelalderen med specielt henblik på museets opland. Bestræbelserne for herigenem at komme i kontakt med skolen lykkedes over forventning. Udstillingen blev set af ca. 3000 skolebørn, hvoraf de fleste arbejdede med de til udstillingen fremstillede opgaver. Udstillingen blev senere flyttet til Statens pædagogiske Studiesamling i København.

Hobro kulturhistoriske Museum

Den omordning af samlingerne, som har stået på i flere år, er i det væsentlige afsluttet, og hovedparten af samlingerne er anbragt i nye monterer. Navnlig den forhistoriske samling har herved fået en bedre placering.

Sølvsamlingen, som for størstedelen består af arbejder af gamle Hobro-mestre, er i årets løb blevet forøget med bl. a. en saucekande af Chr. Pedersen Høvring. Fra Nationalmuseets 1. afd. har man til deponering modtaget et bronzehængekar med to bronzespiralringe, fundet i Thorup mose ved Hobro, samt en bronzedolk med linieornamentering, fundet i Kielstrup ved Hobro.

Forhistorisk Museum, Århus

I det forløbne år har museet udført følgende større undersøgelser i marken: Harald Andersen har fortsat undersøgelsen af moseoffersteder fra ældre jernalder ved Foerlev Nymølle ved Skanderborg. Herunder fremkom yderligere et antal af de ejendommelige træski, der kendes fra dette findested. Harald Andersen har også fortsat den undersøgelse, som i samarbejde med Nationalmuseets 1. afdeling foretages ved Lejre. Her har arbejdet været koncentreret omkring vikingegravpladsen, og der er blevet fremdraget yderligere en halv snes grave, bl. a. smykkeførende kvindegrave og en grav med hundeeffer. Poul Kjærum har fortsat undersøgelsen af tragtbægerkulturens gravformer i yngre stenalders mellemste periode. Undersøgelserne, der har tilsigtet at fremskaffe nye oplysninger om megalitgravenes konstruktion og offerforhold, fandt sted ved Jordhøj ved Mariager, ved Nørager på Norddjursland og ved Grimstrup ved Esbjerg, sidste sted i samarbejde med Esbjerg Museum. Hellmuth Andersen, Peter Crabb og Hans Jørgen Madsen har i samarbejde fuldført undersøgelsen af findestedet på Hotel Skandinaviens tomt i Århus' centrum. Der er her fremdraget og registreret et omfattende materiale, der tillader at følge udviklingen af byen fra dens anlæggelse i den yngre vikingetid til et fremskredent stadium af middelalderen. Hellmuth Andersen har desuden deltaget i Nationalmuseets ekspedition til Luristan i Persien, og Hans Jørgen Madsen har i samarbejde med Den antikvariske Samling i Ribe udført en indledende undersøgelse af vikingetidsbopladsen ved Okholm ved Ribe. Ole Klindt-Jensen har i samarbejde med Nationalmuseets 1. afdeling fuldført undersøgelsen af Slusegårdgravpladsen på Bornholm. Der er her fremdraget i alt 1438 grave fra ældre jernalder, hvorved en otteårig kampagne har udtømt gravpladsen for dens indhold af grave. Jens Årup

Jensen har forestået undersøgelsen af en bopladsaflejring fra yngre enkeltgravskultur ved Blegind ved Århus og af en overpløjet høj fra dolktid ved Fruering ved Skanderborg. I lighed med tidligere år deltog T. G. Bibby i ledelsen af den ekspedition, der udsendtes til Den persiske Golf.

Museet arrangerede i året 1964 den etnografisk-arkæologiske særudstilling Fangstfolk. Hans Jørgen Madsen var kursusleder for en forelæsningsrække ved Folkeuniversitetet i efterårssemestret. Rækken omhandlede vikingetidens kultur.

I det forløbne år påbegyndtes 1. etape af Moesgårdplanen, hvortil staten har bevilget 1.533.000 kr. Hovedbygningen er ved at blive restaureret og påregnes færdig i begyndelsen af 1966.

Forhistorisk Museums samlede besøgstal i 1964 var: 34.583.

Silkeborg Museum

Hovedbegivenheden i året 1964 var den retrospektive Asger Jorn udstilling, der åbnedes den 15. marts 1964 og i hvilken anledning der blev udgivet en katalog over samtlige Jorn malerier i Silkeborg Museum, med indledning af doktor dent. Hans Kjærholm og professor Guy Atkins, London. Teksten både på dansk og engelsk.

Odder Museum

Udstillingen i efterårsferien omfattede denne gang hængeskabe og stole, hvor der foruden museets egne ting vistest genstande fra købstadmuseet »Den gamle By« i Århus og Horsens Museum samt fra byens og egnens befolkning, i alt 80 numre. I tilslutning til udstillingen udsendtes en bog om »Hængeskabe og stole i Odder Museum« ved arkitekt S. Fritz.

Horsens Museum

Nyindretninger. Forhallens udseende er blevet væsentligt forandret, efter at en serie gipsafstøbninger af klassiske kunstværker, der hidtil havde fyldt den, er blevet afhændet til Århus Universitet. Rummet er blevet malet i lyse farver og danner nu ramme om samlingen af kirkelige genstande; et hjørne er indrettet som hvileplads med spanskrosmøbler og grønne planter. – Ved denne omordning er det lykkedes at indvinde ca. 70 m² hidtil ikke udnyttet areal, hvortil kommer den rent æstetiske gevinst ved forhallens smukkere fremtræden. Stueetagens østrum er blevet færdig-indrettet, således at bondesamlingen udstilles i to stuer og et stegers, medens et hjørne er skilt fra som studierum. Sølvsamlingen er helt omordnet og nu fordelt på 5 montrer mod tidl. een.

Udstillinger. »Horsens i 1864« (marts-juni); »Romansk stenkunst fra jyske kirker« (juli-august). – Desuden har genstande været udlånt til udstillinger i Odder, Viborg og Skanderborg museer.

Erhvervelser. 2 saltkar m. sølvstel af Gorm Bisgaard, sølvspiseskeer af A. P. Bærentzen, sølvtheskeer og potageske af Nicolaj Brandt.

Undersøgelser. Udgravning af højtømter i Vinding og Sdr. Vissing sogne og af brandgrube på Endelave. I samarbejde med Nationalmuseet registreret og nedpakket A. O. Holms stukkatørværksted.

Vejle Museum

En omfattende vandskade, som ramte museet ved juletid 1963, har bevirket, at samlingerne har været lukket i ca. 8 måneder. Ved genåbningen den 27. august kunne man præsentere det færdigkonserverede skeletaftryk fra Balle, »Ballemanden«, som nu danner midtpunktet i oldtidssamlingen. Endvidere er den store silkebroderede lærredsdug fra Engelsholm (1651) blevet indrammet og ophængt.

Blandt museets undersøgelser kan nævnes en udgravning af en bronzealder grav i Gjødding plantage, hvorfra var indkommet en bronzearmring, og i Sellerup skov undersøgtes en stendyngegrav, som formentlig stammer fra yngre stenalders dolktid.

Fredericia Museum

Museet har i 1964 modtaget 140 gaver, blandt hvilke kan fremhæves et udvalg af firmaet C. M. Cohrs frembringelser fra dets 100-årige virke, udstillet i museets sølvmedestand. Fra en fredericiansk skomagermester har man modtaget en større samling skomagerværktøj, således at museet med tiden kan opstille et komplet gammelt skomagerværksted. Med det mosaiske Trossamfund i København har man ført forhandlinger om 3 på den jødiske kirkegård stående gravplader af træ med jødisk inskription, stammende fra årene 1814, 1832 og 1846. Efter endt konservering vil Trossamfundet deponere pladerne på Fredericia Museum. Fra Fredericia har man modtaget jordfund, blandt hvilke skal fremhæves 2 bronzesværd, deraf det ene et grebtungesværd fra ældre bronzealder, samt 16 stk. 24 punds og 59 stk. 84 punds granater, antagelig stammende fra krigen 1864.

Museet har været besøgt af 2603 gæster, hvoraf de 450 var skoleelever fra by og omegn, der som led i undervisningen fik gennemgået museets samlinger. I slutningen af marts arrangeredes en udstilling af billeder til minde om byens bombardement i dagene 20.–21. marts 1864. Udstillingen besøgtes af 400 personer.

Museet på Koldinghus Slot

Af kunstindustrielle erhvervelser kan nævnes franske bronzekandelabre, en russisk sølvkovse, flere stykker ældre og et enkelt stykke moderne hollandsk fajance samt et antal romerske lamper i brændt ler og en syrisk vase. Billedsamlingerne er forøget med Gurlitts prospekt af Kolding ca. 1840, Ingrid Hansens portræt af overlæge Kjølbye, Haelweghs kobberstik af Christian IV, tegninger af Ib Andersen og Vilh. Wanscher og nogle silhouetter fra omkring 1800. I krigsmindesamlingerne er indgået flere ældre uniformer, enkelte våben, en polsk fane og Fr. Heningssens pastel af Niels Kjeldsens kamp 28. febr. 1864. I museets skriftserie er udsendt »Johs. Kjølbye 1887–1963« samt nye udgaver af den danske og tyske vejledning. Den 29. april 1964 nedsatte Boligministeriet en kommission til overvejelse af Koldinghus slots fremtid og dets mulige restaurering.

Glud Museum

Museet har i 1964 været besøgt af 7737 betalende gæster. Museet kan glæde sig over et stadig større antal foreninger og selskaber, der lægger deres udflugt hertil.

Museet har færdiggjort sit nye og store magasin med værksted og konserveringsrum. For bedst muligt at bevare den gode store samling af kjoler og andre beklædningsgenstande og tekstiler, som museet råder over, er man i gang med indretning af et specielt lokale til tekstiler.

Ringkjøbing Museum

Museumsudstillinger. Museet har bl. a. haft særudstilling af de 47 bronzegenstande fra fundet på Bondesgaards jorder i Thorsted sogn og af fundsager fra stendyngegrave i Thorsted. Disse udstillinger er nu taget ned, idet de påny er til videnskabelig behandling i København. *Forbedring af museets inventar og apparatur.* Museet har i 1964 fået væsentlige forbedringer af teknisk materiel til brug ved markarbejdet, således bl. a. et nivelleringsapparat med kreds, stadie, stokke, 50 m målebånd m.v. – Indendørs har museet udvidet montrestanden og har fået indlagt lys i nogle montror, et arbejde der fortsættes. *Arbejde i marken* har bl. a. angået hustomter fra ældre jernalder i Brejning, Rindum, Velling m.v. og andre oldtidsforekomster i Højmark, No og Nr. Omme. *Tilgang af genstande til museet.* Der har været stor tilgang, flere hundrede ting, herunder bl. a. stor værktøjs-samling. *Museumsbesøget* har været stigende år for år, så hvert år i forhold til det foregående har været rekordår, og det har 1964 også. Vel omkring 7000 besøgende.

Den Antikvariske Samling, Ribe

Restaureringen af Quedens' Gaard er blevet færdig fra håndværkerside. Udstillingsrummene har været anvendt til skiftende udstillinger. Bindingsværkssamlingen er blevet opstillet og Renaissancesalen indrettet. Samtidig foregår der i Hans Tavsens Hus en restaurering af det indre, og indretningen af dette til forhistorisk afdeling er påbegyndt. Af udgravninger kan nævnes en undersøgelse af et formodet middelaldervoldsted i Plougstrup, Jernved sogn. Voldstedet, som af traditionen var tilknyttet kongemorderen Sorte Plov, viste sig at være en naturlig formation med få spor af en forhistorisk bebyggelse. Med støtte fra Videnskabsfonden og i samarbejde med Århus universitet er der i Okholm, Vester Vedsted sogn, blottet 600 m² af en bebyggelse, som efter skårmaterialiet må dateres til tiden ca. 700 til ca. 1200. Der blev lokaliseret stolpehuller, som på grund af manglende tilhørende gulvlag (som følge af vinderosion) ikke kunne hænges sammen; 3 grubehuse, samt et større hus med sulestolpekonstruktion. Desuden en brønd samt klare indicier for, at bebyggelsen har været meget omfattende. På Dankirke, V. Vedsted sogn, er der i samarbejde med Ungdomsskolen ved Ribe ved en prøvegravning fremdraget et fundmateriale, som dateres til germansk jernalder. Det drejer sig om keramik, ca. 2000 glas- og ravperler, bronze, jern, glasskår fra drikkekar, kværnsten og glittesten. De fleste af disse ting kommer fra et ca. 65 cm tykt bopladslag, resten fra fylden i en tilkastet brønd under dette. For Nationalmuseet har samlingen assisteret ved en udgravning i Hviding kirke.

Af udstillinger har samlingen etableret følgende: fotoudstillingen »Romansk Granitskulptur«, en mindeudstilling for Wienerfreden i 1864, Nationalmuseets vandreudstilling »Tegl i 800 år«. På jernbanestationen en særudstilling af middelalderlig keramik. I et butikslokale, tilhørende »Sydjydske Landmandsbank«, udstillingen »Fra Samlingens magasiner«.

Desuden har der i Quedens' Gaard været en udstilling af moderne kunsthåndværk (Lars Thirslund, Marianne Herlufsdatter, Carlo Haahr Berntsen, Cis Fink og Hanne Buch), samt udstillingen »Fotografiet som kunst« (Keld Helmer Petersen).

For Antikvarisk Selskab har samlingen arrangeret 11 foredrag.

Esbjerg Museum

Forhistorisk tid. Der er i årets løb foretaget en række undersøgelser og udgravninger, væsentlig hastesager i forbindelse med Esbjergs voldsomme ekspansion. Særligt kan nævnes 3 overpløjede høje fra stenalder og bronzealder i Jerne og Veldbæk, samt foreløbige undersøgelser af 2 bopladsforekomster fra ældre germansk jernalder i Veldbæk og Måde, den sidste i samarbejde med Forhistorisk-arkæologisk Institut i Århus. I samarbejde med Forhistorisk Museum er i Roust (Grimstrup sogn) udgravet en tildels sløjfet jættestue.

Historisk tid. I Vrøgum (Ål sogn) fortsattes undersøgelsen af en bopladsforekomst med spor af huse og højryggede agre fra tidlig middelalder. Ved at følge nedrivningen af bondegårde fra 1800-tallet bl. a. i Grimstrup og Skast sogne er en del døre, vinduer og inventar tilgået museet.

Museet har arrangeret 2 særudstillinger. »Mål og vægt« (i påsken), samt »Belysning« (efterårsferien).

Haderslev Amts Museum

Fra Ejsbølfronten kan det nu meddeles, at denne store og vigtige udgravning er endelig afsluttet. I sommeren 1964 blev undersøgt et mindre areal (41 m²) ved den sydlige side af udgravningen for at skabe sikkerhed for, at findestedet virkelig var udtømt. Det lykkedes, vi fandt næsten intet, og på udgravningsplanen ses fundet nu anbragt i et udgravningsfelt med en næsten fundtom rand til alle sider. Ejsbøl er det eneste større mosefund – 2422 genstande –, hvor undersøgelsen er ført til ende på denne måde.

Efter Ejsbøl toges fat på museets næste store opgave, Olmersvold. Sammen med dr. Vilh. la Cour, som har beskæftiget sig med dette mindesmærke i mere end en menneskealder, vil denne undersøgelse blive gennemført efter en fælles plan, som i detaljer udarbejdes, efterhånden som arbejdet skrider frem. Olmersvold er et forsvarsværk, som strækker sig fra Urnehoved i nordøst til Gårdeby ved Tinglev i sydvest. Det spiller en ikke ringe rolle i den historiske litteratur, men er aldrig blevet arkæologisk undersøgt. Efter et par tidligere indledende undersøgelser fra dr. la Cours side blev der i år gravet to steder, ved Almstrupgårde af dr. la Cour og ved Gårdeby af Haderslev Amts Museum. Selv om man fik et indblik i verkets konstruktion, var der også forhold, der ikke blev klarlagt, og det er nok for tidligt at udtale sig om resultaterne, før undersøgelsen ad åre er nået videre.

Udgravningssæsonen sluttede med en ældre bronzealders gravhøj ved Jels og en fortsættelse af undersøgelsen af den store gravplads ved Hørløk.

Paul Reuter Lorenz, Punta Garda i Florida, og hans søster Anna Lisa Reuter Lorenzen, Karleby, indfandt sig i sommer på museet med en del tegninger og litografier fra deres bedstefaders, Peter Lorenzens hånd. Peter Lorenzen (1831–1916) havde i en årrække omkring 1860 boet i Haderslev, inden han blev »Wegebau-meister« i Flensborg. Fra hans Haderslev-tid stammer nogle blyanttegninger, akvareller og reproduktioner af bygninger og personer: Stiftamtet, Gammelting, Sølyst, ligesom det kendte billede af Hansborg (fra 1859) viser sig at være tegnet af Peter Lorenzen. Tegningerne kom ved arv til Paul Reuter Lorenz i Florida og bragtes nu hjem til det stedlige museum, for hvis billedsamling de betyder en værdifuld forøgelse.

I vinteren 1963/64 holdtes på museet en arkæologisk studiekreds, hvor i løbet af 14 aftener og med forevisning af over 500 lysbilleder den hjemlige oldtidshistorie blev gennemgået. Studiekredsen fik god tilslutning og blev gentaget vinteren 1964/65.

Aabenraa Museum

I kalenderåret 1964 har besøget atter været stigende, hvilket nok kan tilskrives de afholdte udstillinger. Museet har i alt været besøgt af 4364 gæsher.

Udstillinger. Aabenraa kunstforening har i museets billedsal afholdt følgende udstillinger: Olivia Holm Møller, Arne L. Hansen, Bodil Kaalund og Nikolaj Nielsen; og Aabenraa byhistoriske forening afholdt udstillingen »Aabenraa i litteraturen«.

Køb. Et skibsbillede, barken »Canton« af Sønderborg, malet af L. Petersen og P. Holm, et hovedvandsæg (mester Peter Johannsen Petersen), sølvkaffekande (mester Hans Petersen Halck), to spiseskeer (mester Christopher Waidløv Møller), seks spiseskeer (mester Johan Heinrich Schou), en spiseske (mester Friedrich Christopher Hansen) og endnu en spiseske (mester Carl Christopher Hoffmeister). *Gaver.* Museet har i årets løb modtaget mange gaver til folkemindesamlingen (husgeråd m.m.) og et farlithografi af barken »Johanne Marie«, bygget i Aabenraa 1862. Med Aabenraa skyttelaug har museet truffet den overenskomst, at laugets sølvpokaler m.m. opbevares på museet.

Nyindretninger. Museet har også i 1964 forsynet en del af udstillingslokalerne med ny gulvbelægning.

Museet på Sønderborg Slot

1963–64 var præget af omordningen af museets samling for 1864, der åbnedes i ny skikkelse den 2. april 1964. De to store og fire mindre rum blev helt nyordnede med en enklere og strengere kronologisk præget opstilling, hvor det første af det store rum koncentreredes om en indledende gennemgang af våbentyper og uniformer og det andet domineredes af museets store Dybbøl-montre. Som en gave fra Sønderborg garnison modtoges til udstillingen 3 forskellige smukt gennemskårne geværlåse, der illustrerer forskellen mellem dansk og tysk i 1864. Udstillingen var fra begyndelsen stærkt besøgt, ligesom besøgstallet for 1963/64 nåede op på ca. 60.000 som sidste år.

Samlingerne er blevet forøget ved både gaver og køb. Flere af gaverne vedrørte 1864-samlingen, men også folkemindesamlingen er blevet forøget, bl. a. med værdifulde tekstiler. Blandt købene er en såkaldt »gotisk« kiste med den sene date-ring 1706, to portrætter, købmand A. L. Schmidt og hustru, malede af C. W. Eckersberg og et lille mandspor-træt af C. A. Jensen.

Museets arbejde er i øvrigt stærkt præget af den påbegyndte restaurering af slottet. I vestfløjen er indsat nogle prøvevinduer og det nordvestre tårns ydermure er prøve-reparerede. Den egentlige restaurering er startet i østfløjen, hvor Teknisk skole og Røde Kors har rømmet deres lokaler, ligesom museet har fjernet håndværksafdelingen på 2. sal. En del heraf er pakket ned, mens de vigtigste ting er udstillede i den resterende folkemindesamling, der derved er blevet yderligere sammenpresset. I østfløjen er al puds hugget af væggene, alle lofter og gulve fjernede og taget brudt ned, hvorpå en fornyelse med genanvendelse af de gamle bjælker og genskabelse af de gamle hovedskille-vægge er påbegyndt. I østfløjen placeres museets kontor, arkiv og bibliotek foruden to boliger, mens der kun i et par rum bliver adgang for publikum, nemlig ved slottets gamle bageovne.

Under restaureringen lukkes enkelte afdelinger fra tid til anden, men hovedparten af museet vil konstant blive holdt åbent. Samtidig foretages en revision af museets protokoller i forbindelse med indførelse af nye, mere udførlige kartoteks-kort, som er fælles for de nordslesvigske museer. Også konserveringsarbejdet søges intensiveret under restaureringen, idet både den middelalderlige figursamling, flere møbler og billeder fra søfartsafdelingen er under behandling.

Rigsarkivet

Afleveringer. Foruden de normale løbende afleveringer fra ministerialkontorerne og fortsatte afleveringer gennem Udenrigsministeriet af konsulatsarkiver har Rigsarkivet bl. a. modtaget: direktøren for ungdomsundervisningen har afleveret det tidligere tilsyn for folkehøjskoler og landbrugsskole-arskiv 1876–1942. Skattedepartementets 5. kontor har fortsat afleveringen af formueopgørelser 1945. Gennem Forsvarsministeriet er modtaget fra søværnskommandoen marinestabens, flådestabens og flådens overkommandos arkiver 1889–1932. Orlogsværftet har afleveret skibstegninger og beregninger 1893–1943. Statsanstalten for livsforsikring har afleveret egne sager 1842–92 og sager 1842–63 fra Livrente- og Forsørgelsesanstalten af 1842. Direktoratet for gymnasieskolerne har afleveret sager fra den tidligere undervisningsinspektion for gymnasieskolerne 1915–60. Socialforskningsinstituttet har afleveret arkiver fra ungdomskommissionen af 17. okt. 1945 og fra teknikerkommissionen af 28. sept. 1956. Fra den kgl. Mønt er modtaget protokoller, korrespondance og regnskaber fra mønten i København og mønten i Altona 1727–1930. Kurator ved Københavns universitet har afleveret legatansøgninger til stipendieudvalget 1955 ff. og statsskolenes hoved- og kassebøger 1921–42. Farmaceutisk læreanstalt har afleveret journaler, kopibøger og korrespondance 1892–1942. Fra Danmarks radio er modtaget korrespondance, manuskripter m.v. 1937–1956. Endelig har Rigsarkivet fortsat fra offentlige myndigheder modtaget arkivalier vedrørende besættelsestiden: Politiets efterretningstjeneste har afleveret et stort materiale vedrørende DNSAP og sager vedrørende Frøslevlejren. Gennem

Handelsministeriet er bl. a. modtaget kopibøger fra revisionsudvalget for tyske betalinger. Justitsministeriet har afleveret arkivalier fra statsadvokaturen for særlige anliggender. Endelig har Danmarks Nationalbank deponeret et meget omfattende materiale vedrørende betaling af og kontrol med danske leverancer til den tyske værnemagt under besættelsen.

Privatarkiver. Rigsarkivet har i 1964 modtaget bl. a. følgende privatarkiver: Folketingsmand, pastor Kristen Ambys arkiv, departementschef Hakon Jespersens papirer, der er af interesse for besættelsestidens historie, en korrespondance mellem direktør Peter Vedel og amtmænd Emil Vedel 1846–1907, oberst C. D. O. Luns arkiv vedrørende krigsfangelejre 1918–19, gårdejer Rasmus Nielsens arkiv, general S. W. V. Pfaffs arkiv, rester af folketingsmand Oluf Steens, trafikminister M. N. Slesbagers og ambassadør Henrik Kaufmanns i øvrigt tilintetgjorte arkiver, stiftsprovst Hans Egede Glahns arkiv, departementschef H. H. Kochs notater vedrørende departementschefestyret under besættelsen, gårdejer Chr. Hvelplunds optegnelser og breve fra 1864, familien Hages arkiv med et tillæg til Carl Plougs, generalmajor H. A. T. Kauffmanns og oberst Axel Kauffmanns arkiver, professor, dr. med. Carl Lorentzens papirer, bibliotekskonsulent Jørgen Bankes arkiv samt arkivar S. Nygårds familiearkiv og meget omfattende samlinger. Desuden er modtaget yderligere afleveringer til en række privatarkiver således professor Aage Friis', A. F. Kriegers, Orla Lehmanns og de Glahnske arkiver.

I fortsat samarbejde med DNH og på anden måde er der modtaget et betydeligt materiale til *besættelsestidens historie*, således bl. a. J. J. W. Bennetts arkiv med manuskripter til BBC's danske udsendelser, en beretning om dansk-tysk forening, overretssagfører Holger Boecks beretninger, fra fhv. minister Bertel Dahlgaard: fortrolige meddelelser udsendt af det radikale venstre under besættelsen m.m., fra fhv. landstingsmand Erik Jacobsen: fortrolige meddelelser og cirkulærer udsendt af forskellige socialdemokratiske organisationer under besættelsen og Erik Jacobsens egne notater, oberstløjtnant Carl Ove Pedersens »Oplysninger vedr. modstandsbevægelsens Viborg-distrikt«, fra Elisabeth Stavnstrup: Protokol indeholdende ekstrakter af ministrene Henning Hasles og Halfdan Hendriksens mødereferater, og lærer, MF Christian Hougaards arkiv 1940–45.

Nettotilvæksten har været 1567 hyldemeter.

Rigsarkivet har i årets løb bl. a. modtaget følgende private institutioners arkiver: Centralkomiteén af 1848, Dansk historisk Fællesforening 1910–1932, Kgl. dansk Aeroklub 1909–62.

Publikationer. Rigsarkivet har i 1964 udsendt Statsrådets forhandlinger 1848–1863 VI, 7. juni 1854–30. august 1856 ved Harald Jørgensen, Vejledende Arkivregistraturer XII, Rentekammeret I, Danske og norske afdelinger 1660–1848 ved Jens Holmgaard og Afhandlinger om arkiver. Ved Rigsarkivets 75-års jubilæum 1964. Endvidere er Nordisk Arkivnyt (9. årgang) som sædvanlig udsendt i 4 numre.

Læsesal m.m. Antallet af besøgende var i 1964: 13.998 (1963: 13.510), der har været 48.966 ekspeditioner til læsesalen mod 42.765 i 1963 og 27.053 ekspeditioner til ministerierne (1963: 28.610) Tallene indbefatter de ofte meget tidrøvende forgæves eftersøgninger. Til benyttelse på andre læsesale har der i årets løb været udlånt i alt 2.062 stk. arkivalier.

Udarbejdelse af journal- og kassationsplaner. 1. november 1963 overførtes to arkivarer til varetagelse af denne nye gren af Rigsarkivets virksomhed. I løbet af

1964 er der udarbejdet journalplaner for Ministeriet for kulturelle anliggender (trådt i kraft 1. april 1964), for Danmarks farmaceutiske højskole (trådt i kraft 1. september 1964) og for Statsministeriets udvidede sekretariat (trådt i kraft 1. januar 1965).

Konservationsafdelingen. I 1964 er der konserveret 450 segl, 105 pergamenter og 554 bind. Der er fremstillet 24 seglafstøbninger. Rigsarkivets fotografiske atelier har foretaget over 47.000 optagelser og over 4.600 forstørrelser. Desuden er der på en af Rigsarkivet lejet Xerox 914 kopieringsmaskine taget næsten 63.000 kopier.

Udstillinger. Rigsarkivet medvirkede i juni-juli ved den dansk-russiske udstilling i Kunstindustrimuseet.

Rigsarkivets historiske museum har været besøgt af 667 gæster. I januar-april holdtes i Rigsarkivet en foredragsrække på fire foredrag om kongerne af det glücksborgske kongehus 1863–1947, og der var i forbindelse hermed arrangeret en udstilling af arkivalier og billeder.

Andet. Den i 1963 påbegyndte Danicafotografering er blevet fortsat. Landsarkivar P. K. Iversen har besøgt Mersenburg og der udtaget et betydeligt antal dokumenter vedrørende Nord- og Sydslesvig i tiden 1867–1933, dr. theol. Pontoppidan Thyssen har undersøgt Brødremenighedens arkiv i Herrnhut. Overarkivar C. Rise Hansen har videreført de af overarkivar Aa. Rasch påbegyndte undersøgelser i engelske arkiver, og landsarkivar, dr. Harald Jørgensen har besøgt en række arkiver i Østtyskland. Endelig har rigsarkivar, dr. Johan Hvidtfeldt gennemgået forskellige arkiver i Vestberlin.

Rigsarkivets sikkerhedsfotografering er blevet videreført.

Erhvervsarkivet, Statens erhvervshistoriske arkiv

Afleveringerne androg 7.067 bind mod 7.984 i forrige år. Der er modtaget følgende arkiver:

Organisationsarkiver: Akademiet for de tekniske videnskaber 1955–63 (videreaflevering); Andelsudvalget, København, 1896–1960; Arbejdernes kooperative byggeförening, København, 1914–45; Brede arbejderforening, Brede, 1936–55; Brugsforeningernes organisation vedrørende arbejdsforhold B.O.V.A., København, 1938–44; Centralforeningen af »Tolvmandsforeninger« og større landbrugere i Danmark, København, 1931–59; De danske handelsforeningers fællesorganisation 1930–60; Foreningen af fabrikanter af budding- og cremepulver samt krydderipakkerier, København, 1953–62; Foreningen af kolonialgrossister i København, 1936–58; Grosserer-Societetet, København, 1949–55 (videreaflevering); Landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse, 1938–59; Nordisk andelsforbund, København, 1949–56 (videreaflevering); Private arkitekters & rådgivende ingeniørers forbund, Århus, 1927–36; De samvirkende danske husmandsforeninger, 1963 (videreaflevering); Århus omegns mejeriförening, Århus, 1959–60 (småsager). *Industriarkiver:* Fiskenetfabrikken »Danmark«, I. C. Tvede A/S, Helsingør, 1900–64; maskinfabrikken »Danmark«, Århus, 1918–28; jernstøberiet C. M. Hess' fabrikker A/S, Vejle, 1876–1961; A/S I. C. Modeweg & søn, Brede klædefabrik, Brede, 1850–1956; maskinfabrikken A/S Nielsen & Winther, København, 1867–1930; ma-

skinfabrikken A/S »Titan«, København, 1958 (videreaflevering). *Handelsarkiver*: Kolonialgrossistfirmaet Carl Bertelsen & co., Århus, 1924–63 (videreaflevering); kolonialhandler Rasmus P. R. Birkelund, Århus; købmandsfirmaet Hans F. Carøe A/S, Stege, 1889–1915; grossistfirmaet Moses & Søn G. Melchior, København, 1915–38 (videreaflevering); maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, 1939–61 (videreaflevering); smøreksporfirmaet T. & S. Plum, København, 1867–93; »Sanitas«, v/ L. Ankerstad, København, gummivarer & sygeplejeartikler en gros, 1903–58; købmandsfirmaet C. Staugaard & co., Århus; klædehandler I. C. Staun, Århus, 1830–58; købmand Th. Christensen Thomsen, Jelling, 1910–63; A/S Vesterbros Trælasthandel, Århus, 1933–58 (videreaflevering); Brdr. Vorbeck A/S, klæde en gros, Århus, 1929–64 (videreaflevering). *Andre*: Adslev-Mesing sognes spare- & lånekasse, 1872–1957; Aldrup andelsmejeri, Aldrup, 1885–1964; Blegind-Hørning sognes spare- & lånekasse, 1881–1962; Brede asyl, Brede, 1950–56; Den danske Andelsbank, København, 1915–25; Det danske forlag, A.M.B.A., København, 1940–58; Udstillingen det nye Århus i Københavns rådhus, 1933; Skanderborg Handels- og Landbrugsbank A/S, Skanderborg, 1925–55; Havearkitekt Johannes Tholle, København, 1924–63; Ørsted og omegns spare- og lånekasse, Ørsted, 1871–95; Århus universitets kantine, 1946–64; retsbehandlede arkiver fra Københavns amts søndre og Amager birk, Stege og Varde.

Der er udført ordningsarbejde i arkiverne fra Adslev-Mesings sognes spare- og lånekasse, Aldrup andelsmejeri, Aldrup, Andelsudvalget, København, Arbejdernes kooperative byggeforening, København, kolonialgrossistfirmaet Carl Bertelsen & co., Århus, kolonialhandler Rasmus P. R. Birkelund, Århus, Blegind-Hørning sognes spare- og lånekasse, sagførerfirmaet Boldsen, Bek & Manniche, Randers, Brugsforeningernes organisation vedrørende arbejdsforhold, B.O.V.A., København, Brede asyl, Brede, Brede arbejderforening, Brede, Buske spritfabrik, Buske, købmandsfirmaet Hans F. Carøe A/S, Stege, fiskerifabrikken »Danmark«, I. C. Tvede, Helsingør, maskinfabrikken »Danmark«, Århus, Fyens Disconto Kasse A/S, Odense, tekstilfirmaet A. Erichsens manufakturimport A/S, København, manufakturfirmaet A. Erichsen & søn, Kolding, sagfører Hans Chr. Dahl Hardt, Kolding, jernstøberiet C. M. Hess' fabrikker A/S, Vejle, rebslæriet Jacob Holm & Sønner, København, A/S Houce, kemisk fabrik, Vejle, Jacob Juhl & Co., tekniske artikler en gros, Kolding, De jyske Kalkværker A/S, Århus, Jysk importkompagni A/S, korn- og foderstofforretning, Kolding, forsikringselskabet »Jylland«, Århus, tømmerhandelen A/S Martin Kjeldgaard, Vejle, Landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse, I. C. Modeweg & Søn, Brede klædefabrik, maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, købmandsfirmaet N. M. & F. Plum, Assens, sagførerfirmaet V. Reinholdt Poulsen & F. Chr. Boldsen, Randers, »Sanitas«, v/ L. Ankerstad, gummivarer og sygeplejeartikler en gros, København, Skanderborg Handels- og Landbrugsbank, Skanderborg, købmandsfirmaet C. Staugård & co., Århus, klædehandler I. C. Staun, Århus, handelshuset I. P. Suhr & Søn, København, Tekstilfabrikantforeningen, København, havearkitekt Johannes Tholle, København, købmand Thomas Christensen Thomsen, Jelling, Brdr. Vorbeck, klæde en gros, Århus, Ørsted & omegns spare- og lånekasse, Ørsted, og retsbehandlede arkiver fra Fredericia, Kolding, Maribo, Roskilde, Rønne, Silkeborg, Saksøbing, Ærøskøbing og Sø- og handelsretten i København.

Fortsat er den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets

mænd, undersøgelsen over dansk-engelsk samhandel 1660–1960 og udarbejdelsen af det sammenfattende register over brevmodtagere til D. B. Adlers og Moses & Søn G. Melchior's kopibøger.

Håndbibliotekets tilvækst udgjorde 2.302 bind, hvoraf en væsentlig del vedrører udenlandsk økonomisk historie.

Af *Erhvervshistorisk årbog* er udsendt 15. bind; den indeholdt følgende afhandlinger: Af den private smørhandels historie. Firmaerne T. & S. Plum, P. & S. Plum og T. & E. Plum, Dansk papirindustri 1870–1914, En rådgivende sæbesynder i 1860'erne, Hvornår trængte det dobbelte bogholderi igennem i dansk erhvervsliv?

Hovedistandsættelsen af arkivets bygning er praktisk talt afsluttet i årets løb; tilbage står kun indrettelsen af et bombesikkert underjordisk magasin, der vil kunne rumme ca. 1000 hyldemeter.

Landsarkivet for Sjælland m.m.

Landsarkivet har i det forløbne år opretholdt to læsesale, idet kirkebøgerne som en nødforanstaltning under nybyggeriet er overflyttet til rigsarkivets udstillingsaal i Harsdorffbygningen, hvor en midlertidig læsesal er indrettet, mens læsesalen på Jagtvej, der fra februar har haft plads i den interimistiske barakbygning, hvor også landsarkivets kontorer har til huse i bygningsperioden, fortsat ekspederer landsarkivets øvrige arkivalier. Antallet af besøgende på de to læsesale var i 1964: 6.576 (1963: 5.325), og der blev til brug for dem fremtaget 35.181 bd., pk. og læg (1963: 34.630 bd., pk. og læg).

Ligesom i det foregående år har landsarkivet også i 1964 på grund af den vanskelige magasinsituation i byggeperioden været meget tilbageholdende med at modtage nye afleveringer, dog har man hjemtaget en ret stor aflevering fra Vestre fængsel, desuden ordinære afleveringer fra en mindre række embeder. Samtlige afleveringer udgjorde 2.031 bd., 995 pk. og 387 læg, eller ca. 235 hyldemeter. Kassationen i årets løb har tilsvarende udgjort 212 hyldemeter.

Som et resultat af de sidste par års registreringsvirksomhed har landsarkivet i 1964 udsendt 2 bind i rækken af Foreløbige arkivregistraturer, nemlig »Lollandske retsbetjentarkiver indtil 1919« og »Falsterske retsbetjentarkiver indtil 1919«. De to registraturer forhandles gennem landsarkivet til en pris af henholdsvis 10 og 8 kr. Registreringen af retsbetjentarkiverne på Bornholm er ført meget nær sin afslutning. Man har i årets løb endvidere nyregistreret udskrivningskredsens lægdsrullemateriale, som hidtil har været meget vanskelig tilgængeligt. Endelig har man også i 1964 ordnet og registreret en række af de ældre fængselsarkiver, deriblandt Christianshavns straffeanstalt, Tugt-, rasp- og forbedringshuset, Børnehuset og Københavns stokhus, samt påbegyndt en registrering af kommissionsdomstolenes arkiver og de kgl. bygninginspektorsarkiver. Tillige har man som indledning til de forskellige registraturer søgt at belyse den administrationshistoriske udvikling inden for de pågældende embeder eller grupper af embeder, ligesom man har udarbejdet tilhørende embedsetater. Udarbejdelsen af navneregistre til vielsesprotokollerne for de københavnske kirker er fortsat tillige med registre til obligationsprotokollerne for faste ejendomme under Københavns byting (1726–32) og Københavns skiftekommissions forhandlingsprotokoller (1743–61).

Landsarkivet for Fyn

Benyttelse: 1964: 2460 besøgende (i 1963: 2604 besøgende), der på læsesalen har benyttet 12.659 bind og pakker (i 1963: 13.277).

Afleveringer:

Af *ordinære afleveringer* mærkes: Assens dommer: Skifteprotokoller for Assens til 1900, for Baag herred til 1898, udskrift af Fynbo landstings skøde- og panteprotokol 1646–1805. Middelfart dommer: Skøde- og panteprotokoller til 1927, Middelbart skifteprotokoller til 1917, Vends herreds og Wedellsborg birks skifteprotokoller til 1913. Kerteminde dommer: Skøde- og panteprotokoller til 1927. Rudkøbing dommer: Skøde- og panteprotokoller til 1895. Odense og Assens amtsråd: Journaler, kopibøger og forhandlingsprotokoller 1856–1912. Odense skolekommissions indkomne breve 1813–66. Præsterne i Lunde, Skam, Skovby og Baag herreder har afleveret kontraminsterialbøger og andre embedssager efter de gældende regler.

Gaver: Afholdslogen Elias, Odense: Forhandlingsprotokol 1959–62. Lektor V. Dalhoff, København: Diverse sager fra Østergaard godsarkiv i Munkebo 1704–1883. Fabrikinspektør C. Jessen, Aabenraa: Agnes Benedicte Schultz, En Livsskildring 1898–1911, 6 bind. Civilingeniør H. K. Nielsen, Hjallesø: Lidt fra gamle dage fra Åsum om familien Muus (manuskript). Redaktør Lauritz Nielsen, Frederiksberg: »Arto« 1958–63 og »Udvalgte værker«. *Deposita:* Hverringe gods: Forskellige godsarkivalier. Sognepræst Chr. Rosenmand, Brøndbyvester: Samlinger vedr. slægten Smidt.

Ordnings- og registreringsarbejder: De fleste indkomne arkivalier er indordnet. – Der er udskrevet sedler til alfabetiske registre til en række kirkebøger. – På læsesalen står nu renskrevne registre over viede og døde før 1891 i alle købstæder og Marstal samt følgende landsogne: Dreslette, Køng, Lumby, Rise, Skårup, Tranterup og Vigerslev. Registre til Lunde (Lunde herred), Ejlbjby, Melby og Søby venter kun på indbinding.

Kassationer. I retsbetjent- og præstearkiver er kasseret 190 bind og 238 pakker eller 22,86 hyldemeter.

Forskelligt. En stor del af arkivets tid er gået med en stor undersøgelse af bykommunal journalisering, særligt i Odense.

Landsarkivet for Nørrejylland

Landsarkivet har i 1964 haft et besøg på 6160 (1963: 5824), og der er på læsesalen benyttet 46.230 bind og pakker (1963: 42.277). Der er afleveret 27.450 bind og pakker, hvoraf 3.011 er gaver. Størsteparten heraf er kommet fra amtmænd, dommere og politimestre, men der er desuden grund til at gøre opmærksom på følgende afleveringer: Bygningstegninger m.m. (arkitekt Vig-Nielsens dødsbo Viborg), Regnskaber fra Grauballegård (dommer Ove Kjær, Roskilde), Store Restrup godsarkiv (St. Restrup husmandsskole), Forskelligt vedrørende slægten Røhr Lauritzen (fru Røhr Lauritzen, Demstrupgård), Dokumenter vedrørende Poulsenseje (Museet i Als), Embedsbog for Tårup-Legind skole 1908–59 (Anton W. Kjølby), Clausholm godsarkiv (godsejer, civilingeniør Henrik Berner, Clausholm), Forhandlingsprotokoller for landbo- og kvægavlsforeninger 1875–1927 (Bek Petersen, Hobro), Højskole-

forstander Jens Niensens arkiv (H. K. Rösager), Forhandlingsprotokol for Viborg Amts delingsførerforening (højskoleforstander Elle Jensen, Overlund) og afdøde godsejer Aage Brasks privatarkiv (godsejer Brask, Vang).

Størsteparten af de afleverede arkivalier er blevet registreret eller indordnet, således at de er tilgængelige for besøgende. Endvidere er revisionen af godsarkiverne og samordningen Personalialia og privatarkiver fortsat, registraturen over Topografica er renskrevet, og registraturen over Forskellige Arkiver (X-arkiver) er blevet udsendt i stencilleret form. Arbejdet med at udgive Landstingets dombøger 1616 i referat og uddrag kan snart ventes afsluttet.

I et rum ved siden af læsesalen er opstillet et læseapparat, hvorved de besøgende nu kan benytte Landsarkivets mikrofilm af folketællinger. Hele håndbogsamlingen er blevet ordnet og nummereret i overensstemmelse med opstillingsskemaet, hvad der i høj grad letter benyttelsen af den. De lokalhistoriske arkiver, der har ønsket det, har fået deponeret genparter af tinglyste dokumenter ældre end 1927.

Indvielsen af den nye arkivbygning fandt sted den 6. april og der blev her talt af byggeudvalgets formand, kontorchef Th. Gimsing minister for kulturelle anliggender Julius Bomholt, rigsarkivaren og landsarkivaren. Foruden bygningen havde de indbudte gæster lejlighed til at se den permanente udstilling og en speciel bygningshistorisk udstilling. I de følgende dage var der forevisning af arkivet for alle interesserede, og ca. 500 benyttede sig af dette tilbud. Der har desuden været rundvisning af 876 personer – især skoleelever og foreningsmedlemmer. Alle arkivalier i det gamle magasin er flyttet over i den nye bygning, og ombygningen af det gamle magasin er påbegyndt i december.

Fra 19. til 28. april afholdtes på Viborg Stiftsmuseum en udstilling kaldet »1864 på Viborg-egnen«. Landsarkivet deltog i arbejdet på forskellig måde og var repræsenteret med adskilligt trykt og utrykt materiale samt med fotostatarbejde.

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele

Antallet af besøgende på læsesalen var 1964 2274 (1963: 2109); antallet af fremtagne sager var 18.064 (1963: 17.532). Udlån til andre arkiver og centralbiblioteker var 324 (1963: 214); indlån fra andre arkiver 178 (1963: 140).

Foruden de ordinære afleveringer af kontraminsterialbøger, personregistre og skødegenparter har landsarkivet modtaget sager fra Bov sognepræst, kommunearkivalier fra Øsby og Felsted sogne samt fra Christiansfeld og Nordborg flækker. Fra private er bl. a. modtaget som gaver eller deposita: Pastor Chr. Andersen, Rinkenæs: Et tilbageblik (ms.), fru Eli Bahnsen Virum: Farver Martin Bahnsens dagbøger 1864–66 og diverse Bahnsen'ske familiepapirer 1617–1856, lærer H. Bertelsen, Rebbøl: Skoleprotokoller fra Vollerup, sekretær Peter Frank, Åbenrå: Optegnelser vedrørende Stollig-sagen (ms.), fru Vibeke Gribsvad: Forskellige papirer fra landsarkivar Frode Gribsvads privatarkiv, redaktør Morten Kamphövener: Dele af hans privatarkiv, lærer L. A. Larsen, Emmerlev: Forskellige arkivalier fra Emmerlev kommune, læge Ib Ludvigsen, Hvidovre: Breve fra Marcus Lauesen til C. J. Ludvigsen, Nis Matthiesen, Smedager: Forhandlingsprotokoller fra Smedager og Rebbøl kommuner, branddirektør H. Prinds, Visby: Dele af Fred. Høybergs privatarkiv, fhv. dommer H. H. Stegmann, Tønder: Erindringer (ms.), fru Kati

Svensson, Haderslev: Redaktør A. Svenssons privatarkiv og proprietær Kr. Vyff, Vonsild: Pastor M. Mørk-Hansens erindringer. Den samlede tilvækst ved afleveringer og gaver m.v. fylder ca. 30 hyldemeter.

En del af afleveringerne er ordnet og registreret. Ordningen af Tønder amtsarkiv og Haderslev amts visitatorialsager er fortsat. Et alfabetisk seddelregister til Rise sogns kirkebøger er afsluttet.

Der afholdtes vinteren 1964/65 to af arkivar H. Worsøe ledede kursus i personalhistorisk arbejde. I årets løb er gennemført en omfattende og ret bekostelig brandsikring af arkivmagasinerne, i hvilken forbindelse hele den elektriske installation er blevet omlagt. Samtidig er der blevet indrettet et nyt mindre magasin i tagetagen. Den sidste mulighed for anbringelse af reoler er dermed udnyttet, og man omgås med udvidelsesplaner.

Københavns stadsarkiv

I 1964 havde stadsarkivets fonds en tilgang på 396 bd. og 3625 pkr. arkivalier, og der kasseredes 11,4 tons arkivalier. Den københavnhistoriske avisudklipsamling forøgedes med 1525 ud klip. Udarbejdelsen af register til samlingens gruppe »personalialia« fortsatte.

Et personregister til københavnske laugsprotokoller ældre end ca. 1700 er fremdeles under udarbejdelse. Dispatcheprotokoller 1777–1919 er omordnet og ny registratur udarbejdet. Et alfabetisk register til baron Adellers seglsamling er påbegyndt.

Udlån af arkivalier til brug uden for arkivet androg i alt 6739 stk. Arkivet havde 1173 besøgende (herunder telefoniske henvendelser), som foranledigede fremtagning af 8457 stk. arkivalier. Til besvarelse af 33 skriftlige forespørgsler benyttedes 1168 stk. arkivalier.

Stadsarkivets fotografiske atelier udførte 5524 stk. forskellige optagelser og leverede 7145 forstørrelser m.v.

Under redaktion af stadsarkivaren udsendtes Historiske Meddelelser om København årbog 1964.

Frederiksberg Stadsarkiv

I kalenderåret 1964 har der fra Stadsarkivet været foretaget 2.047 udlån, medens antallet af øvrige ekspeditioner (herunder afgivelse af oplysninger til offentlige myndigheder, undersøgelser o. lign.) har været 3.355. Tilbagegangen af arkivalier (enkelt-sager, bind og pakker) var 14.939, medens antallet af besøgende var 1.450. Arkivet omfatter nu ca. 4100 løbende meter. Der kasseredes i årets løb ca. 13 tons arkivalier efter de med den kommunale forvaltning aftalte retningslinier.

Køge byhistoriske arkiv

Arkivet har i 1964 fortsat sit indsamlingsarbejde af fotografier, dokumenter, protokoller etc.

Da byarkivet gennem adskillige år har set det som sin opgave at delagtiggøre publikum i det efterhånden meget store materiale der er indsamlet, har der i

1964 været afholdt to udstillinger i samarbejde med Køge Museum. Den første udstilling, der blev afholdt i påsken, omfattede en serie forstørrelser af fortrinlige fotografier fra krigen 1864 udlånt af det kgl. bibliotek. Denne billedsamling blev suppleret af byarkivets omfattende samling af originalfotografier af veteraner fra Køge og omegn. Endvidere var der på dekorativ måde udfærdiget lister over ca. 100 veteraner, og en særlig væg var forbeholdt navnene på de faldne fra Køge og omegn. I efterårsferien afholdtes en udstilling af byarkivets righoldige samling af gamle fotografier, der illustrerede de talrige beværtninger og gæstgiverier, der gennem tiderne har været i Køge. Billedmaterialet var så righoldigt, at det var muligt i mange tilfælde at vise, hvorledes gæstgiverierne så ud helt tilbage til firserne og halvfemserne og suppleret med fotografier af de tidligere ejere. På et bykort (Ca. 2 × 2 m) var indtegnet navnene på alle de gennem ca. 300 år opsporede beværtninger. Der var godt besøg til begge udstillinger.

Kalundborg by- og egnshistoriske arkiv

Af betydelige indleveringer kan nævnes »Sømandsforeningen Enigheden«, som har skænket hele sit arkiv fra foreningens start i 1875 til 1965. Heri findes også arkiv for »Fiskernes Bjærgningslav«, nærmest en dagbog over samtlige strandinger gennem $\frac{3}{4}$ århundrede. Lavet er nu ophørt. Ligeså har Kalundborg Husmoderforening deponeret sit mønstergyldige arkiv, dækkende årene 1920–1944, på byarkivet. Fra fru skoleinspektør Skouby har arkivet modtaget korrespondance vedr. og forarbejder til den samling historiske realiteter som skoleinspektør Skouby udarbejdede for byrådet, heri meget fra Henrik Larsens hånd.

Som svar på forespørgsler har arkivet foretaget en del undersøgelser vedr. personer, slægter og huse, og Kalundborg brandtaksationer er under afskrivning.

Endelig er forberedelser til indflytning i Kalundborg Bibliotek indledt.

Midtsjællands lokalhistoriske arkiv, Ringsted

Arkivets arbejdsudvalg på 10 medl. som mødes 1 gang om måneden, har fortsat avisregistreringen samt registrering af indkommet arkivmateriale, herunder de i området nedlagte mejeriers protokoller og regnskaber, samt et værdifuldt billedmateriale fra en af Ringsteds ældste fotografforretninger. Arkivet har i årets løb anskaffet en båndoptager med henblik på optagelse af samtaler og stemmer, navnlig med ældre dialekttalende personer.

Næstved by- og egnshistoriske arkiv

Arkivet blev stiftet d. 19. marts 1964 af en kreds af interesserede, som på det stiftende møde fastlagde arkivets område, der efter forhandling med omliggende arkiver blev indtegnet på kort, som er tilstillet disse arkiver. Der er tilvejebragt et økonomisk grundlag for arkivets arbejde, og arkivet har fået husrum på Centralbiblioteket. Selve arkivudvalget har suppleret sig med andre interesserede, som har påbegyndt en registrering af en stor mængde arkivalier, overladt arkivet af Næstved Museum.

Lollands arkiv

Siden oprettelsen i 1962 har arkivet modtaget 90 bøger og protokoller, 131 kort, småhæfter, lokalhistoriske manuskripter m.v. og 2000 fotografier, prospektkort o. lign.; fra landsarkivet i København er desuden modtaget 290 bind og 264 pakker vedr. 12 lollandske retskredse og spændende over perioden 1813–1927, i alt 33,5 reolmeter. Blandt det fra privat side modtagne er flere foreningsarkiver.

Kartotek over, hvad der i Erhvervsarkivet i Århus findes vedr. lollandske firmaer, er oprettet.

Med støtte af hhv. Lollands Handels- og Landbrugsbank og Den lollandske Landbostands Sparekasse er udgivet to bøger: 1) Maribo som stiftsby og mødested, 1962 (144 sider) og 2) Georg Wiingaard: Dem fra Lolland, sidste samling, 1964 (181 sider). Arkivet har bekostet en enkelt filmoptagelse.

Willemoesgaardens Mindestuer, Assens

Fra Rigsarkivet er som depositum modtaget kopier af tinglæste dokumenter fra Baag herred og Assens by 1801–1927. Kopier af matrikelskort over Assens by fra 1876 er anskaffet. Af andre erhvervelser kan nævnes protokoller, slægthistorisk materiale, spillemandsnoder fra Assens og omegn 1870. Forfatteren Olaf Andersens arkiv er skænket til arkivet, stemmearkivet forøget, billedarkivet ligeledes og avis-klipsamlingen videreudbygget.

Middelfart by- og egnshistoriske arkiv

Året 1964/65 har for arkivet været et af de bedste indsamlingsår af arkivmateriale.

Billedsamlingen er bleven forøget med 191 billeder og 13 portrætter, i alt 204, så den rummer nu omkring 2000 billeder. Der er arkiveret 105 sager, hvoraf mange igen rummer et stort antal akter. Der er blandt de erhvervede sager mange meget interessante og værdifulde breve og andet levnedsmateriale. Af ganske særlig værdi er også det gamle marsvinslaugs papirer, ligesom overflytningen af Rigsarkivets dubletsamling af tinglysningedokumenter er meget værdifuld for det lokalhistoriske studium.

Faaborg byhistoriske Arkiv

I dagene 21.–23. marts afholdt arkivet, sammen med Hjemstavns museet »Den gamle Gaard«, en mindeudstilling for krigen 1864.

Da det kniber med hyldeplads, er der i arkivlokalet opsat en Reska-reol (40 hylde-meter).

Skibsreder H. Svenningsen har foræret en båndoptager, der allerede er blevet flittigt benyttet. Fra Rigsarkivet er modtaget en stor samling kopier af tinglysningedokumenter (1817–1927). I 1964 er indgået 2618 enheder og udlånt 237. 545 personer har aflagt arkivet besøg, deriblandt ikke så få udlændinge.

I årets løb er foretaget de sædvanlige registreringer, ligesom den store kortsamling er bragt i orden.

Lokalhistorisk Samling, Hjørring

Lokalhistorisk Samling drives af Centralbiblioteket for Hjørring Amt og Vendsyssels historiske Museum.

Samlingerne, som har lokale på museet har i det forløbne år arbejdet med registrering af aviser, ordning af avisudklip og billeder samt katalogisering af arkivalier.

Fra Landsarkivet i Viborg er modtaget protokoller og pakker indeholdende tinglyste dokumenter for Hjørring Købstad, Vennebjerg og Børglum herreder.

Fra Hjørring Kommune er modtaget forskellige arkivalier ligesom der fra foreninger er modtaget forhandlingsprotokoller. Der er foretaget affotografering af flere lokale arkivalier.

Sæby historiske arkiv

Byarkivet har i kalenderåret 1964 modtaget fra Landsarkivet i Viborg protokoller og pakker vedrørende tinglæste dokumenter for tidsrummet 1847–1927, omfattende Sæby købstad og Dronninglund herred. Billedsamlingen er forøget med ca. 100 billeder, fortrinsvis portrætter. Avisklipsamling 1936–60 er indbundet, og person- og sagregister herover afsluttet. Registrering af lokale aviser fortsætter.

Arkivet har anskaffet en båndoptager og adskillige samtaler med byens ældre borgere er optaget på lydband. Herudover har arkivet modtaget en del lokalhistorisk litteratur, foreningsprotokoller, ældre postkort m.v.

Viborg byhistoriske arkiv

Arkivet er siden 1. oktober 1963 flyttet til nye og rummelige lokaler i den nye biblioteksbygning på Vesterbrogade, og det er siden 18. februar 1964 ophævet som selvejende institution og indlemmet i Centralbiblioteket som en særlig afdeling, men med bibeholdelse af det hidtidige navn.

Blandt arkivets nyerhvervelser må særlig nævnes det materiale vedrørende de gamle bygningers ejerhistorie, som arkivets stifter, revisor Otto von Spreckelsen, efterlod sig ved sin død i juli 1963. Endvidere har arkivet påbegyndt opbygningen af et lokalhistorisk båndarkiv.

Randers byhistoriske arkiv

Arbejdet med opmåling af gamle Randers-gårde og -gadebilleder fortsætter. Opmålingen foretages af elever i Randers tekniske skole og de færdige opmålinger arkiveres i det byhistoriske arkiv sammen med ældre opmålinger af allerede nedrevne eller truede ejendomme. Til arkivets bestand af modeller af gamle Randers-gårde har man i beretningsåret kunnet føje en model af hjørneejendommen Snaregade-Klostergade.

Arkivets samlinger er blevet forøget betydeligt med dokumenter, fotografier m.m., der fortæller om det gamle Randers og Randers-borgere. Fra landsarkivet i Viborg er indkøbt en mikrofilm med fortegnelse over landsarkivets arkivalier fra Randers,

og det byhistoriske arkivs samling af bånd er forøget med optagelse fra de to sidste lokalhistoriske spil, »Byen og borgen« og »1814«.

De gamle bybilleder (malerier, tegninger o.a.) som tilhører Randers kulturhistoriske Museum, er midlertidig ophængt i arkivets lokaler.

Ebeltoft byhistoriske arkiv

Det byhistoriske arkiv, som er en afdeling af museet, fortsætter sit arbejde med indsamling af arkivalier, fotografering af bygninger, som står foran nedrivning eller ombygning, fotografering af områder som inddrages til bebyggelse m.v., optegnelser af kulturhistorisk stof. Således har man fået optegnelser om nedlagte røggerier, tidligere tiders malkjøller, brandvæsenet før det blev kommunalt, næringslivet i tiden efter den første verdenskrig med dens mange krak, livet på en herregård, fortalt af en landarbejder, og lignende stof.

Arkivet har et nært samarbejde med aviserne og modtager herfra et stort billedstof. Til gengæld er arkivet til rådighed med oplysninger om personer og historisk stof, vedrørende byen og omegnen.

Lokalhistorisk samling, Århus

Blandt nyerhvervelserne kan nævnes Erik Graves ligprædiken over Mette Rosenkrantz (d. 1666). Arbejdersangkoret Capella har overladt samlingen sit arkiv. Samlingens bestand af lokalhistoriske film og lydbånd er blevet ordnet og katalogiseret. Den omfatter i øjeblikket 22 film og 4 bånd. Billedsamlingen er vokset ved gaver, køb og udnyttelse af bibliotekets egen pladesamling. Ved årets slutning var ordnet og opstillet ca. 17.000 topografiske billeder og ca. 5.000 portrætter.

Til udstillingen »Århus 1864«, der var arrangeret af Århus Byhistoriske Udvalg, bidrog samlingen med et udvalg af billeder.

I samarbejde med Lokalhistorisk Samling har en kreds af beboere i Skejby og Lisbjerg påbegyndt en indsamling af billeder, dokumenter og andet egshistorisk materiale.

Det byhistoriske arkiv for Odder og omegn

De frivillige arkivmedhjælpere har som tidligere arbejdet 2 aftener om måneden med registrering af aviser, ordning af udklip og billeder. Der er optaget en farvefilm af en stor hjemmefest i sommer og båndoptageren har været brugt flittigt til optagelse af interviews og samtaler. Arkivet har medvirket med arkivalier fra besættelsestiden ved en hjemmefestudstilling, og de gamle film har været vist i adskillige foreninger, hvor flere af lydbåndene er blevet afspillet.

Varde byhistoriske arkiv

Arkivet har i det forløbne år fortsat indsamlingen af forskelligt materiale: hovedbøger, regnskaber, fotografier, tegninger, pressefotos og negativer fra »Vestkystens« Vardeafdeling, nogle selvbiografier m.m. Særlig må nævnes en stor gave fra

pastor E. Ellers dødsbo med billeder og arkivalier. Arkivet har købt en film om kommunesammenlægningen (med Varde landsogn), optaget af journalist Bornefeldt, og en farvefilm, optaget af tandlæge Koch, af det gamle Varde. Fra landsarkivet i Viborg har man som depositum modtaget en lang række genparter af tinglæste dokumenter ved Varde købstad samt Ø. og V. Horne herreders ret. P. g. a. manglende tid og arbejdskraft er kun det i løbet af året indkomne materiale registreret.

Aabenraa byhistoriske arkiv

Arkivet er i det forløbne år flyttet fra rådhuset til Aabenraa museum.

I årets løb har man fortsat indsamlingsarbejdet og navnlig med hensyn til fotografier og postkort har året været udbytterigt. Den største samlede tilgang indgik til arkivet fra et dødsbo (ejeren havde været skomagermester, forsikringsagent, fotograf, slikhandler og brandmand). Herudover har arkivet modtaget en del arkivalier såsom skøder, protokoller, fagforeningsbøger m.v. Stemme- og filmsudvalget har fortsat arbejdet med optagelse af lydbånd i sønderjysk dialekt.

Arkivet afholder hvert forår en udstilling, i år var emnet »Aabenraa i litteraturen«. Udstillingen var ualmindelig godt besøgt.

Arkivet (Aabenraa byhistoriske forening) har i år nedsat et udvalg til forberedelse af arbejdet med bevarelse af gamle huse og gadebilleder.

Det kgl. Bibliotek

I fortsættelse af den linie, der har været fulgt i en årrække, er der i 1964 oprettet en ny selvstændig afdeling, katalogiseringsafdelingen, under ledelse af en førstebibliotekar. Denne afdeling varetager den alfabetiske katalogisering for både danske og udenlandske afdeling.

Af bibliotekets årsskrift Fund og Forskning udkom bind XI med artikler bl. a. om Melchior Lorck (af Erik Fischer), Absalon Pederssøn (af Solveig Tunold), Helsingørs første trykkeri (af R. Paulli), J. B. Mencke og hans bog om de lærdes humbug (af E. Spang-Hanssen). Desuden behandles Grundtvig i P. C. Skovgårds og J. Th. Lundbyes kunst af hhv. H. P. Rohde og Povl Eller. Endvidere har biblioteket udsendt katalogen Nyere samfundsvidenskabelig litteratur. Sociologi, økonomi, politik.

I bibliotekets forhal har der været afholdt 9 udstillinger, hvoraf kan nævnes: Mindeudstilling for Jens Baggesen ved hans 200 års dag. Udstillingen »Krigen 1864 i samtidige billeder« i anledning af 100-året. Denne udstilling vist senere i Kiel. Shakespeares 400 års dag var anledningen til en omfattende udstilling af Shakespeares og enkelte samtidiges værker; private samlere og museer bidrog med udlån til udstillingens omfattende indhold. – I efteråret åbnedes udstillingen »Danmark 1914–18. Blade af krigens dagbog«, som en overgang suspenderedes for at give plads for »Tre danske humanister. Vilhelm Andersen, Aksel Olrik, Valdemar Vedel« i forbindelse med Vilhelm Andersens 100 års dag. I forbindelse med de danske uger afholdtes i Stockholm udstillingen »Guldalderen i dansk litteratur«, hvortil biblioteket havde udgivet en af amanuensis Mogens Brøndsted udarbejdet publikation med vejledning for publikum og en introduktion til den danske guldalder.

Biblioteket har modtaget en lang række besøg af enkeltpersoner og grupper, deriblandt 2 hold fra det af »Historisk Fællesforening for Københavns Amt« afholdte kursus i arkiv- og biblioteksbenyttelse, og hold fra FOF's aftenhøjskole i Søllerød og fra Frederiksberg Kommunale Fortsættelseskursus, arrangeret i forbindelse med de lokalhistoriske foreninger.

Danske afdeling har foruden pligtafleveringen erhvervet 306 værker som gave, 1345 ved køb.

Af *Håndskriftsafdelingens* accession kan bl. a. omtales: Stamtavler over slægterne Dolleris og Hastrup. En dagbog, ført i tiden 8. februar 1849 – 16. februar 1851 af menig Hans Nielsen Nordbye fra Duemose på Brylle Mark ved Odense. Optegnelser fra krigen 1864 af sadelmager Hans Hansen, Hækkerup. Eigil C. F. N. Gottlieb: Stamtavler over slægterne Claessen og Sprunck fra Helsingør samt over slægterne Gottlieb og Tandrup. Familiebreve til og fra Georg Møller, sognepræst, sidst i **Ketting**, og hustru Ida, født komtesse Knuth, deres børn og søskende samt personalia for medlemmer af familierne Knuth, Mylord og Møller. Stamtavler over slægten Lundsteen. Helge Stie Jensen: »Gamle bornholmske købmandsgårde i Rønne købstad. Holmen: Grummekulegade – Leegårds Plads – Skidenstræde – Adelgaden og Rosengaden 1700 til 1965«. Søren Jensen (1837–1913): Optegnelser om Randers i fortid og nutid. En mere udførlig oversigt over håndskriftsafdelingens accession offentliggøres i de kvartårligt udkommende »Meddelelser fra Rigsbibliotekaren«.

Kort- og billedafdelingens accession har i det forløbne år andraget ca. 48.000 blade. Af større gaver kan nævnes: ca. 1.200 billeder fortrinsvis portrætter og gruppebilleder fra boet efter komponisten Hakon Børresens enke, ca. 700 portrætter (familierne Jøhncke, Ballin, Richter og Hindenburg) samt topografiske billeder fra fru Gerda Bay, ca. 500 danske og udenlandske portrætter af skuespillere og komponister samt ca. 100 topografiske blade fra organist P. S. Rung-Keller, ca. 200 musikerportrætter fra Dansk Musikerforbund. Større billedsamlinger (fortrinsvis portrætter) fra kunsthandler Georg Kleis, fru J. Flach-Bundegaard, auktionsholder E. Winsløw (familierne Gredsted, Holtzer, Trautner, Ostenfeld og Winsløw), overinspektør Kai Uldall (familien Uldall), bogtrykker E. Myrdahl (familien Myrdahl), afdelingsleder V. Godske-Nielsen, fru Elisabeth Hude, fru Ebba Skjerne, Jul. Margolinsky (bl. a. familien Goldschmidt), fru Mathilde v. Haffner, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Nørresundby og Sundby-Hvorup kommunes biblioteker og Køge byhistoriske arkiv. Desuden fra boerne efter fru Martha Dolleris, overlærer frk. Betty Lund, overretssagfører Thorvald Mikkelsen, grosserer F. Zachariae, fhv. rigsbibliotekar Svend Dahl, højstetsjustitiarius E. Th. D. Hvidt, professor August Krogh, civilingeniør Hjalmar Lundsteen og fysiologen J. Lindhard. Af køb kan nævnes: 8.500 blade (portrætter, topografiske blade og kort) af boet efter antikvarboghandler Th. Johansens enke, 40 håndkolorede litografier i folio med nerske motiver, som J. W. Cappelen, Oslo, har ladet fremstille efter akvareller udført 1826–27 af den bergensiske maler Joh. F. L. Dreier (1775–1833), 18 alummer med i alt ca. 500 portrætter hidrørende fra boet efter arkitekt Schiøtt, 5 yderst sjældne stereoskopfotos fra krigen 1864 optaget af hoffotograf J. Petersen, ca. 300 fotos fra krigen 1914–18, ca. 350 fotos fra den franske okkupation af Syrien 1920–25, en samling portrætter af J. F. Willumsen og dennes slægtinge, en akvarel forestillende den grønlandske koloni Nanortalik 1834, udført af I. Aarøe samt 22 store fotografier af yngre danske digtere, optaget af pressefotograf Gregers Nielsen.

Statsbiblioteket i Århus

De vigtigste erhvervelser inden for gruppen historie og litteratur er Aarhus Teaters arkiv og professor, dr. phil. Ernst Frandsens papirer.

Det første er meget omfangsrigt og spænder over årene fra det nuværende teaters oprettelse i 1900 til årene omkring 1955. Fra det tidligere teater i Kannikegade er der kun bevaret en repertoire-bog for sæsonerne 1885/86–1897/98. Af særlig værdi er en stor brevsamling, som dog sammen med enkelte dele af det øvrige materiale kun vil kunne benyttes efter særlig tilladelse fra overbibliotekaren. Til arkivet hører ligeledes en repertoire-bog fra Odense Teater fra slutningen af forrige århundrede, der uvist på hvilken måde er indgået i Aarhus Teaters papirer. Dette arkiv suppleres af lektor Gundels store teaterhistoriske samling, som håndskriftsamlingen allerede tidligere har modtaget.

Manuskripterne fra professor Ernst Frandsen (1894–1952) begynder med hans konkurrence-opgave om Jylland i dansk litteratur (1929) og afsluttes med manuskriptet til afhandlingen om middelalderlig lyrik (trykt i Danske Studier 1954, p. 75–108), det sidste, han har skrevet, med fragmenter af arbejderne før ansættelsen ved Aarhus Universitet. Mellem papirerne foreligger desuden manuskripter til flere taler og til forelæsningerne.

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Om virksomheden på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv i beretningsperioden kan siges, at den i de senere årsberetninger omtalte pladsmangel nu har udviklet sig på en helt katastrofal måde. Medvirkende hertil er de meget store arkivsamlinger, man har fået fra de faglige og politiske hovedorganisationer, og dette i forbindelse med den udvidede lånevirkksomhed og de mange forespørgsler har vanskeliggjort arbejdet, idet der ikke er plads til at opstille det materiale, der burde katalogiseres.

Denne beklagelige tingenes tilstand må konstateres, samtidig med at biblioteket og arkivet på mange områder i det forløbne år har været benyttet af et stigende antal personer, for hvem det er karakteristisk, især hvor det drejer sig om lånere fra de højere læreanstalter og universiteterne, at deres studieformål kræver en udstrakt og tidkrævende medvirken fra bibliotekets og arkivets personale.

Af materiale, man har modtaget i årets løb kan, ud over gaver fra privatpersoner, nævnes et betydeligt arkiv- og billedmateriale fra det nedlagte bryggeri »Stjernen«. Endvidere har »Socialdemokratisk Forbund« i forbindelse med nyindretning af sine lokaler afleveret et endog meget stort arkiv, der i mange henseender er et værdifuldt historisk supplement til tidligere afleverede arkivalier. Til dette må føjes det materiale, der regelmæssigt tilsendes fra trykkerier og institutioner og organisationer i ind- og udland, der supplerer bestanden i arkiv-, fag- og tidsskriftsamlingerne.

Vanskelighederne med at placere materialet på en tilgængelig måde har bevirket, at man i beretningsperioden ikke har kunnet udsende en emneliste over tilgangen af nyere litteratur og tidsskrifter.

I årets løb er registreret 690 nye bøger. I biblioteket findes 343 løbende tids-

skrifter og 85 fagblade. På fællesskandinavisk basis har man medvirket ved udarbejdelsen af fortegnelsen over økonomiske og politiske tidsskrifter i de faglige og videnskabelige biblioteker i de nordiske lande »List Econ«.

Som tidligere er der til hjælp for lånere udarbejdet analysekort på tidsskriftartikler.

Man har bidraget med arkivalier og billeder til forskellige udstillinger i ind- og udland og til forskellige udsendelser i TV. Det kan i øvrigt bemærkes, at netop arkivets billedsamlinger i de senere år har været stærkt benyttede, og det må overvejes, hvorledes en fornyelse og ordning af materialet vil kunne etableres. Det er uundgåeligt, at billederne under de nuværende opbevaringsforhold og ved det intensive udlån hurtigt slides.

Det kan konstateres, at arbejdet i større omfang end tidligere præges af skriftlige og mundtlige forespørgsler vedr. fremskaffelse af oplysninger og billedmateriale i anledning af enkeltpersoners og institutioners mærkedage og jubilæer.

Bestyrelsen for institutionen bestod i beretningsåret af følgende: Valgt af Landsorganisationen i Danmark: Sekretær Frands E. Pedersen (formand) og sekretær Verner Sørensen. Valgt af Socialdemokratisk Forbund: Partisekretær Niels Mathiasen og hovedkasserer Per Møller Petersen. Valgt af Arbejdernes Fællesorganisation i København: Formand Andreas E. Hansen og sekretær Hans Andersen. Valgt af Det kooperative Fællesforbund: Direktør Peder Nørgaard og direktør Erik Hauerslev. Den daglige ledelse har været varetaget af arkivar Børge Schmidt i samarbejde med Lilian Flugler og Leif Larsen.

Dansk Folkemindesamling

Afdeling I. Indsamlingen. Som led i den planlagte folkloristisk-etnologiske punktundersøgelse i Sønderjylland har Gustav Henningsen foretaget prøveoptegnelser i Haderslev og omegn, hvorfra han har hjembragt 6 + 6 lydbånd. Jette Levy og Iørn Piø har optegnet eventyr og historier i Øst- og Midtjylland. Aage Skjelborg har optegnet varseltro i Nørrejylland, og Erik Kaas Nielsen har fortsat sine indsamlinger af børns traditionsstof. Gennem en eksamensopgave, som socialrådgiver Per Buresø-Jespersen har udarbejdet på Danmarks sociale Højskole (med Iørn Piø som indkaldt lærer), har afdelingen erhvervet et større statistisk behandlet materiale til belysning af den »lille« overtro i sociologisk belysning. Gustav Henningsen har været på arkivbesøg og indsamling i Spanien.

Arkivet. En nyordning af billedarkivet er blevet påbegyndt. Nye positiver er blevet lavet på grundlag af de gamle glasplader, bl. a. i Evald Tang Kristensens, Thomas Bangs og Niels Sørens samlinger.

I maj optog Folkemindesamlingen sammen med Dansk Kulturfilm filmen Kaptajn Voms Teater (24 min.) om Albert Erastus Dauches omrejsende marionetteater. Instruktør var Jørgen Vestergaard med sagkyndig assistance af Anders Enevig og Gustav Henningsen. Filmen er nu indgået i Statens Filmcentrals almindelige udlejning. I november præsenterede Folkemindesamlingen denne samt samlingens to andre film for en indbudt kreds og for pressen: Egeskov marked (optaget 1963 af Frank Paulsen og Anders Enevig) og Trommedans i Thule (optaget 1962 af Jette Bang og Kaj Mogens Jensen).

Afdelingen har foretaget en Xerox-kopiering af Svend Grundtvigs og Jørgen Blochs manuskript Corpus Carminum Færoensis I–XVI til Færøsk Laboratorium, Landsbókasaf og Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn, samt Svenskt Visarkiv, Stockholm. Den sikkerhedsmæssige affotografering af originalmaterialet i Folkemindesamlingen er blevet fortsat. Samlingen af mikrofilm af privatejede håndskrifter med folkloristisk indhold er blevet forøget med 16 numre. Afskrivningen af alle eventyr og historier indsendt til eller optegnet af Folkemindesamlingen mellem 1904 og 1960 er tilendebragt. En kopi heraf er overdraget Nordisk Institut for Folkedigtning, som ved sin fungerende forstander, mag. art. Bengt Holbek, bistod Folkemindesamlingen under dette afskrivningsarbejde.

En fuldstændig oversigt over alle stikord i de meget omfattende alfabetiske registre over samlingens materiale er nu tilendebragt med henblik på en redaktionel bearbejdelse.

Elisabeth Køster har overdraget samlingen en kopi af sin specialeopgave over heksetro i England med specielt henblik på Essex. Gennem Anders Enevig har Folkemindesamlingen fået tilsagn om overdragelse af en cirkushistorisk studiesamling, bestående af bl. a. Anders Enevigs samling om de farende folk, Jens Preben Tersgovs samling af cirkusplakater og programmer m. m., Niels Bang Nicolaisens samling af cirkuslitteratur m. m., Kurt Møller Madsens samling af cirkuslitteratur m. m., Erik Lunds samling om Pjerrot og Mester Jakel-teatre m. m.

Biblioteket er ved køb, gaver og bytteforbindelser forøget med 188 bind og 137 hæfter og særtryk. En nyordning af bøger udkommet efter 1960 er påbegyndt.

Kongresser og foredrag. Gustav Henningsen har deltaget i den 7. Etnolog- og antropolog-kongres i Moskva med foredraget »Witch-Belief in Daily Life«, i Donnerska Institutets symposium over skæbnetro i Åbo og i en kongres om havets etnologi i Porto (Portugal). Iørn Piø har holdt foredrag med demonstrationer af afdelingens materiale bl. a. i enkelte lokalhistoriske samfund.

Anden virksomhed. Afdelingen har besvaret en lang række inden- og udenlandske forespørgsler samt stået til rådighed for universitetsstuderende, lærerstuderende, lokalhistorikere o. m. a. I november 1964 arrangeredes en mindeudstilling i Det kgl. Biblioteks forhal i anledning af 100-året for Axel Olriks fødsel, og i samme anledning tilrettelagde Piø en radioudsendelse, hvori bl. a. fru Benedicte Brummer, f. Olrik, Hans Ellekilde og Niels Lukman medvirkede. Sammen med Gyda Uldall har Piø produceret en TV-udsendelse om tre eventyrfortællere. Gustav Henningsen har i forårssemestret ved Københavns Universitet i faget folkemindvidenskab holdt øvelser og forelæsninger over »Heksetro og trolddom«.

Afdeling II. Båndarkivet er i årets løb blevet forøget med henved 300 nye bånd. Over halvdelen af dette nye materiale stammer fra de fortsatte indsamlinger i Danmark, der også i 1964 i vidt omfang er foregået i samarbejde med Danmarks Radio i tilknytning til de månedlige udsendelser *Folk Synger*. Optagelsesarbejdet er foretaget af Thorkild Knudsen, Anelise Nørgård, Svend Nielsen og Carsten Bregenhøj. Endvidere er en række optagelser tilvejebragt af Aage Skelborg, der har foretaget en egnsundersøgelse i Nørrejylland. Både Thorkild Knudsen og Svend Nielsen har været på indsamlingsrejser i Island og har hjembragt en omfattende samling optagelser. Thorkild Knudsen har fortsat sin virksomhed for Scottish Studies i Edingburgh og har samtidig videreført sine studier af forskellige former for skotsk folkemusik, i første række

den ornamentale salmesang fra Hebriderne. Birthe Trærup har på ny været i Jugoslavien og fortsat sine undersøgelser af folkemusikken i Makedonien. Kirsten Thorborg har foretaget indsamling af musik i Japan for Folkemindesamlingen, og Inger Wulff indspiller musik på Philippinerne. Folkemindesamlingen har fra filmfotografen Jens Bjerre modtaget kopier af hans store samling af musikoptagelser i Afrika, Kashmir, Australien, Ny Guinea, Japan og Oceanien. Endvidere har man fra Nationalmuseet erhvervet kopier af en samling af bånd med en indføring i indisk musik, der i 1961 blev indtalt af V. K. Nulkar på foranledning af Fridolin Weis Bentzon og Poul Rovsing Olsen.

Registreringen og katalogiseringen af materialet fortsættes. Jane Rossen har påbegyndt en systematisk transkription af samlingens indiske og arabiske optagelser.

Poul Rovsing Olsen har deltaget i Etnolog- og Antropolog-kongressen i Moskva med et indlæg om vokalbordunen i Den persiske Golf. Rovsing Olsen har endvidere tilrettelagt en ny radioserie med ikke-europæisk musik »Fremmede toner«.

Der afholdes stadigvæk regelmæssige seminarer, hvor igangværende eller afsluttede undersøgelser præsenteres. Således har der været afholdt en række seminarer om bl. a. hvert af de flg. emner: Eskimosang, indsamlingen på Island, samt kunst- og folke-musik i Japan.

I årets løb har Poul Rovsing Olsen publiceret to afhandlinger baseret på samlingens påtagelser: »Dessins mélodiques dans les chants esquimaux du Groenland de l'est« og »Enregistrements faits á Kuwait et á Bahrain«.

Mogens Helmer Petersen har som speciale-afhandling på Københavns universitet skrevet om Kingo-sangen. Thorkild Knudsen har holdt en række forelæsninger for universitetsstuderende i faget folkemindevidenskab.

På grund af den katastrofale pladsmangel er en del arkivalier blevet pakket i kasser. Nogen løsning på lokaleforholdene kom der ikke i 1964, men der har været ført forhandlinger med Nationalmuseet om en udflytning af såvel afd. I som afd. II til museets bygninger i Brede.

Foreningen Danmarks Folkeminder

Foreningen har som medlemslevering for 1964 udsendt følgende: ..

1. August F. Schmidt: Fra Djurslands gamle landsbyer. Folkeliv og festskikke.
2. 10. hefte af tidsskriftet »Folkeminder«, redigeret af L. Bødker og Chr. Lisse.
3. Bibliografi over dansk folkekultur 1961–62, ved G. Henningsen, B. Holbek og H. Rasmussen.

Nordisk Institut for folkedigtning

I kalenderåret 1964 har Instituttet videreført arbejdet med en oversigt over de nordiske sangtypesystemer, har sammen med Dansk Folkemindesamling afd. I afsluttet afskrivningen af de utrykte eventyrsamlinger, og har arbejdet videre på registreringen af utrykte svenske eventyrsamlinger.

Instituttet har i 1964 udsendt følgende skrifter: »The Nordic Riddle«, Terminology and Bibliography, by L. Bødker in co-operation with B. Alver, B. Holbek & L. Virtanen. – I. Kjær: Peder Låle og Cod. Basil. A.XI.67. [Studier 5; særtryk af *Arv* 1962–63]. – G. Henningsen: Det store skib og den store gård. [Studier 6; sær-

tryk af *Folkeminder*, hft. 9] og E. Dal: Ahasverus in Dänemark. [Studier 7; særtryk af *Jahrbuch für Volksliedforschung* 1964].

Instituttet har også i 1964 dannet rammen om den akademiske undervisning i nordisk folkemindevidenskab.

Institut for dansk Dialektforskning

Publikationer. M. B. Ottosen: Hostrup-Dansk II. Ordbog. Udgivet af Ella Jensen og Magda Nyberg. Andet bind (H–L, 224 s.). UfF.s Publikationer serie A nr. 21,2. – J. C. Urne: Agerdyrkningens Behandling paa Bornholm, udg. af Aage Rohmann (VIII + 107 s. + 5 pl.). UfF.s Publikationer seire B nr. 6. – Dialektstudier, 1. del, tilegnede Johs. Brøndum-Nielsen (208 s.) (Tillæg til Danske Folkemål, 18. årg.), red. af Poul Andersen og indeholdende afhandlinger, som alle er udarbejdet af medarbejdere ved instituttet. Desuden har instituttets medarbejdere publiceret afhandlinger i tidsskrifter uden for instituttet.

Undersøgelser. Ved Ømålsafdelingen er redaktion og revision af betydningsafsnittene til artiklerne i Ømålsordbogen videreført, og der er sideløbende hermed især arbejdet med tilrettelæggelsen af formafsnittene (lyd- og bøjningsforhold). Endnu må man afvente afslutningen af nogle systematiske undersøgelser, dels af sydømålenes struktur og dels af sjællandsk struktur. Der er desuden fortsat arbejdet med aflæsning af ømålstekster til publicering i Danske Dialekttekster, 2. hefte. Endelig er der udsendt to suppleringspørgelister (nr. 17 og 18, henholdsvis marts og november 1964) til meddelerkredsen og en række provinsblade. Seddelsamlingerne er især herved forøget med ca. 7.500 sedler og Topografisk samling med ca. 400 blade. I den jyske afdeling har Ella Jensen og Magda Nyberg udarbejdet register til første bind af Ottosens Ordbog, læst korrektur på ordbogens 2. bd. og tilrettelagt manuskript til 3. bd. til trykning. De samme to medarbejdere har påbegyndt arbejdet med en monografi over Mandømålet på grundlag af et af Ella Jensen tidligere optegnet materiale. Bent Jul Nielsen har videreført arbejdet med undersøgelsen af dialekten i Bjerre herred og har påbegyndt udarbejdelsen af manuskript til en monografi over nævnte dialekt. Seddelsamlingerne er forøget med ca. 20.000 sedler ved udskrivning af optegnelser og ordlister samt afskrift af to Kr. Hald tilhørende samlinger, en fra Voldby på Djursland og en fra Anholt.

I *Lyd- og båndarkivet* er sagregistreringen af bånd og plader fortsat, ligesom der i en række tilfælde er blevet foretaget overspilninger af bånd og plader til studie- og undervisningsbrug. Samlingerne er blevet forøget med ialt 40 lyd- og bånd.

Manuskriptsamlingen er ikke forøget i 1964, men til *læsesalens bibliotek* er ved gaver (udveksling) og ved køb indgået 321 bøger og hefter.

Rejser. Der er foretaget rejser af medarbejderne, enkelt- eller gruppevis, til verificering af optegnelser, til indsamling af materiale eller med båndoptagelser for øje. Poul Andersen har foretaget rejser på Øst- og Sydfyn, sammen med Inger Ejsskjær på Nordvestfyn, Nordvest-, Syd- og Vestsjælland, sammen med Inger Ejsskjær og Jørgen Larsen til Nordvestsjælland, sammen med Magda Nyberg til Langeland; Kr. Møller har rejst i Nordsjælland, Holbæknegnen, Assens- og Kertemindegnen; Chr. Lisse har rejst sammen med Inger Ejsskjær til Stevns og Sydsjælland, sammen med prof. Anders Bjerrum til Østjylland; Jørgen Larsen har rejst i Nordsjælland og Inger Ejsskjær på Stevns og i Sydvestsjælland. Ella Jensen og Bent Jul Nielsen har sammen

foretaget rejser til Vest-, Midt-, Sydøstjylland og Himmerland, og Bent Jul Nielsen har desuden foretaget optegnelsesrejse til Bjerge herred, og Ella Jensen til Vium, Torning og Herning.

Samarbejdet med Århus. Der er til Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning ved Århus Universitet udlånt en del jysk seddelmateriale til affotografering.

Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning

Arbejdet på instituttet har som forhen omfattet udsendelse af spørgelister, seddeludskrivning fra trykt og utrykt litteratur, affotografering af dialektmateriale uden for instituttet (først og fremmest fra IDD i Kbh.) alfabetisering og indordning af seddelmateriale og et omfattende arbejde med korttegning. Hertil kommer nu selve redaktionsarbejdet med redaktionsmøder og andet forberedende arbejde. – Spørgeliste AN er udsendt i 560 ekspl. (hjemkommet i 501 ekspl.), spørgeliste AO i 554 ekspl. (hjemkommet i 435 ekspl.) og spørgeliste AP i 536 ekspl. Endvidere er udsendt mindre spørgeliste 4 i 78 ekspl. (hjemkommet i 58 ekspl.) og mindre spørgeliste 5 i 191 ekspl. (hjemkommet i 150 ekspl.). – Alle instituttets seddelsamlinger er nu finalfabetiserede og let tilgængelige for redaktørerne. Bogstav a er desuden suppleret ved de ældre studenter, så sedlerne ligger redaktionsklare. Endvidere er samlingerne gennemgået af de yngre studenter, og sidsteledshenvisninger og suffikshenvisninger er udskrevet, således at redaktøren ved redaktion af det enkelte ord og den eventuelle suffiksartikel skulle have alt relevant materiale ved hånden. Ved excerpering og affotografering er seddelmaterialet i de forløbne måneder forøget med 105.000 sedler. – Korttegningen er blevet lettet betydeligt, efter at vi gennem en særbevilling har fået en ny type kort med påtrykte sognenumre. I årets løb er der blevet tegnet 59 lydgeografiske kort, og ca. 20 ordgeografiske kort er udarbejdet af studenter som del af deres dialektkursus (et eksempel er Aage Jørgensen. De jyske dialekters benævnelser for en tallerkenrække. Sprog og Kultur XXIV. 1–15). – I det forløbne år er der kun foretaget båndoptagelse i *Skødstrup* s. (ca. 2 timer) og i *Rudebøl*, Sydslesvig (ca. 1 time). – Under redaktion af Erik Dal, Jørgen Glahder, Niels Åge Nielsen, Peter Skautrup og Hans Veirup har instituttet udsendt: *Danica*, studier til Aage Hansen, Sprog og Kulturs skriftrække 1. Endvidere er *Sprog og Kultur XXIV, hæfte 1–2* udsendt. – Der har været afholdt 5 redaktionsmøder hvori har deltaget foruden lederen: K. Ringgaard, Niels Åge Nielsen, Hans Veirup, Ove Rasmussen, Mette Kunøe og Allan Karker. Redaktionsreglerne er nu snart færdigdrøftede og side 1–66 foreligger dupliserede til redaktørernes brug. Mindre ændringer må dog muligvis forudses efterhånden som vi indvinder erfaringer ved det redaktionelle arbejde. Af redaktørerne har Peter Skautrup, K. Ringgaard, Niels Åge Nielsen, Hans Veirup og Ove Rasmussen hver prøveredigeret et mindre afsnit, som er maskinskrevet med kopier, og det er hensigten snarest at sammenholde og gennemdiskutere disse. Forkortelseslisten foreligger i første korrektur. I trykfærdig stand vil den tillige indeholde en oversigt over de utrykte kilder, redaktionelle forkortelser, lydskrifttavler og translitterationslister m.m. – Gennem stud. mag. Kristian Kjær har instituttet fra Askov højskole fået foræret, hvad man der lå inde med af H. F. Feilbergs trykmanuskriptsedler, nemlig afsnittene: møllehjul-næsebid, nøkke-ringlejolle, sprængrod-strækning, sult-sølvhorn,

tagrødder-tåge, uberygtet-usote vejbar-vennik. – Frk. A. M. Nielsen har fortsat sin grundige gennemgang af Hundslundsmålets ordforråd og indsendt 13 kollegiehæfter. – Lærer Torsten Balle, Torsted, arbejder fremdeles selvstændigt og fortrinligt med aflæsning og udskrivning af Thy-bånd. – H. Chr. Nickelsen, Kiel, har påbegyndt udskrivning af det meget store materiale, som er indsamlet i Sydslesvig af Bruno Ketelsen, og som nu forefindes på Landesbibliothek, Kiel. Endvidere foretager han båndaflysninger og nye båndoptagelser i Sydslesvig. – Til slut skal atter fremføres et suk over vore pladsforhold. Ganske vist fik vi 1963 overladt et kælderum, som blev indrettet til bl. a. korttegning og båndaflysning, således at det blev muligt at give studenterne plads til at arbejde med deres afløsningsopgaver (korttegning o.s.v.), hvad der ellers ikke havde kunnet gennemføres. Men med det stigende antal studenter, der ønsker opgaver inden for dialektkursus, vil selv denne udvidelse næppe slå til.

Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget)

Som tidligere har instituttet været rådgivende i forbindelse med revision af Geodætisk Instituts målebordsblade og har besvaret et stort antal spørgsmål fra institutioner og enkeltpersoner i ind- og udland. Til den 1958 grundlagte marknavnesamling er der 1964 udskrevet materiale fra følgende områder: Præstø amt: Stevns og Fakse herreder, Odense amt: Vends herred og Ringkøbing amt: Hammerum herred.

Publikationer. Instituttet har i 1964 fortsat arbejdet med retskrivningslister over Hjørring amt og Ribe amt samt begyndt arbejdet med retskrivningsliste over Thisted amt. Instituttet har i 1964 udsendt Danmarks Stednavne XII, »Stednavne i Århus og Skanderborg Amter« ved Anders Bjerrum og Navnestudier III, »Marknavnestudier« ved Gordon Albøge, Vibeke Christensen, Ib Lumholt, Inge Lumholt, Lizzi Nykin, Birte Hjorth Pedersen, John Kousgård Sørensen, Lis Weise, Eva Villarsen og Inge Wohlert. Der er arbejdet videre med manuskripterne til »Svendborg Amts Naturnavne« ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert, »Odense Amts Bebyggelsesnavne« ved John Kousgård Sørensen, »Ringkøbing Amts Stednavne« ved Gordon Albøge, »Præstø Amts Stednavne« ved Lis Weise, »Færøernes Stednavne« ved N. Djurhuus, »Personnavne i danske stednavne i Dane-lagen« ved Gillian Fellows Jensen, »Sokkelund Herreds Marknavne« ved Ib Lumholt og »Sydvestjysk navneskik gennem 300 år« ved Eva Villarsen Meldgaard.

Optegnelser. I Hjørring amt har lektor cand. mag. Arne Espesgård optegnet sognene Jerslev i Børglum herred og Sankt Hans i Vennebjerg herred og fhv. overbibliotekar, cand. mag. Helge Nielsen Bjergby sogn i Vennebjerg herred. I Thisted amt har universitetslektor, cand. mag. Gordon Albøge optegnet sognene Hundborg, Vang, Jannerup og Nørhå i Hundborg herred og Sønderhå, Hvidbjerg vesten Å, Ørum og Lodbjerg i Hassing herred. I Ålborg amt har professor, dr. phil. K. Hald optegnet sognene Ullis, Alstrup og Farsø i Gislum herred. I Ribe amt har afdelingsleder dr. phil. Kristen Møller optegnet sognene Anst, Skanderup Seest og Hjarup i Anst herred. I Odense amt har dr. Kr. Møller optegnet sognene Kerte, Orte og Ørsted i Båge herred. – Der er foretaget båndoptagelser af stednavne i Vejle, Skanderborg og Århus amter ved professor, dr. phil. Anders Bjerrum og ordbogsredaktør, cand. mag. C. Lisse.

Institut for Dansk Kirkehistorie

Af igangværende større videnskabelige undersøgelser kan nævnes »Folkereligionen i Danmark«, hvis hovedformål er at tilvejebringe metoder til en skildring af det danske folks religion. Første publikation fra dette forskningsprojekt kan ventes i løbet af et år. Af instituttets øvrige arbejde kan der være grund til at nævne en undersøgelse af danske salmer, som en kreds af studenter under forstanderens ledelse har påbegyndt med et studium af ortodoksiens og pietismens salmedigtning.

Instituttets bogsamling er vokset, og en gave på 20.000 kr. fra G. E. C. Gads fond har skabt grundlag for nye større anskaffelser.

I 1964 har instituttet udgivet følgende bøger:

1. T. Gudman-Høyer: »Kritik af et Kirkesyn«, 2. J. P. Jacobsens brevveksling med fagfæller, udgivet af Holger Brøndsted, 3. Luthers Skrifter i Udvalg ved Torben Christensen, Niels Nøjgaard, E. Thestrup Pedersen og Regin Prenter, bd. III og IV, 4. Vækkelsernes Frembrud i Danmark i første Halvdel af det 19. Århundrede, red. af A. Pontoppidan-Thyssen, bd. III, 1–2: De fynske Vækkelser.

Institut for Presseforskning og Samtidshistorie

Instituttet har i år udsendt to bøger, Tage Kaarsted: »Regeringskrisen 1957. En studie i regeringsdannelsens proces« (kr. 23,00) og »Sovjetunionens udenrigspolitik« (kr. 15,00); sidstnævnte, der rummer optryk af indlæggene på en nordisk ekspertkonference i Oslo, er udsendt i samarbejde med Norsk Utenrikspolitisk Institut og Utrikespolitiska Institutet i Stockholm. Begge skrifter har været i godt salg, men haves endnu på lager ligesom instituttets tidligere publikationer.

I årets løb gennemførtes et forskningsprojekt i kvantitativ indholdsanalyse over »Fire danske dagblades holdning til NATO 1949–1963« der foreligger duplikeret i meget begrænset oplag. En undersøgelse over pressens adfærd under valgkampen 1964 nærmer sig fuldførelse. Derudover er der, bl. a. med henblik på undervisningen på Journalisthøjskolen, fremstillet en del duplikerede hæfter, bl. a. H. Westergård Andersens oversigt over dansk politik mellem 1920 og 1965, Niels Thomsens oversigter over pressen i de vigtigste større lande. Førstnævnte vil blive udgivet i bogform i samarbejde med Danmarks Radio.

Instituttets bibliotek blev i 1964 udvidet betydeligt med i alt 358 bind, herunder en større samlet gruppe på 32 bind vedrørende presseforskning. Arkivet er videreført uden ændringer. Fra Institut for Historie og Samfundøkonomi i København overtog Institut for Presseforskning og Samtidshistorie i 1964 videreførelsen af avisregistraturen.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie

Selskabet har i 1964 afsluttet en af sine arbejdsopgaver med udsendelse af en publikation, nemlig *Guvernør Edward Carstensens Indberetninger fra Guinea 1842–1850* udgivet ved Georg Nørregård (444 sider samt illustrationsplancher og kort-bilag; 24 kr. hæftet, 30 kr. indbundet plus oms; Gad).

Arbejdet på de øvrige udgaver, som nævntes i den forrige beretning, fortsættes. Af disse ventes følgende udsendt i 1965: (1) Malmø Rådstueprotokol (Stadsbok) 1503–1548 udgivet ved Erik Kroman (2) Roskilde Kapitels Jordebog 1568 udgivet ved J. O. Arhning, og (3) Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid 2. bind udgivet ved Troels Dahlerup.

Selskabet har i 1964 vedtaget at udgive en samling aktstykker fra drøftelserne i de øverste regeringskredse i 1840'erne af en forfatnings- og forvaltningsreform i det danske monarki. Udgaven skal i første række omfatte bilagene til Gehejmestatsrådets protokol over forhandlingerne 24.–28. januar 1848 om ordningen af statens offentlige anliggender. Udgivelsen vil ske ved arkivar, mag. art. Niels Petersen.

Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie

Udvalget har i 1964 videreført rækken af Ældre danske Tingbøger med udsendelse af hæfte 3 af Sokkelund herreds tingbog 1630–32 ved Ole Karup Pedersen og hæfte 1 af Sokkelund herreds tingbog 1632–37 ved Karen Marie Olsen.

I serien Lensregnskaber og Lensjordebøger er udsendt Silkeborg lens jordebog 1586 ved Poul Rasmussen; i serien Adelige Jordebøger er udsendt Jacob Ulfelds jordebog 1588 ved Svend Gissel, og i serien Præsteindberetninger er udsendt Præsteindberetninger om fæstegods m.v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 ved C. Rise Hansen.

Endelig er der under redaktion af Jens Holmgaard udsendt 5. hæfte af Udvalgets meddelelser »Bol og By«. Hæftet indeholder seks landbohistoriske afhandlinger: af Svend Gissel afhandlinger om Bol og by på Selsø og om Sjællands gamle kornmål; af Knud Prange afhandlinger om selvejets omfang på reformationstiden. En randbemærkning til Thomas B. Bangs afhandling og om Bonde af Thy. En stands-historisk studie; Holger Rasmussen har skrevet om Fiskeretssager ved Nibe birk i 1600- og 1700-tallet. At løse garn i bunde og tage garn i land, og Ole Widding har bidraget med en afhandling om rebning.

Det danske Sprog- og Litteraturselskab

Selskabet har i året 1964 udsendt H. C. Andersens Eventyr II (fortsættes), Steen Steensen Blicher: Digte og Noveller I–II (3. udgave) og C. E. F. Weyse Breve I–II. Sammen med Grundtvig-Selskabet har man udgivet Registrant over N. F. S. Grundtvigs Papirer bind XXIX og XXX (duplikeret, hermed afsluttet); de to bind, der indeholder udførlige registre til hele registranten, er tillige udsendt i separat udgave og kan ligesom bind XXIV (brevregistranten) erhverves særskilt.

Udgerselskab for Danmarks nyeste Historie

Selskabet har i 1964 udsendt *P. Munchs Erindringer* bind V, 1924–1933 (Afrustningsforhandlinger og Verdenskrise) redigeret af Povl Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen.

Selskabet har endvidere fortsat sin forskning af besættelsestiden og forberedelsen af en række publikationer herom. Der er indsamlet et stort materiale, og talrige hidtil ukendte arkiver er opsporet og afleveret til rigsarkivet. Man har påbegyndt en gennemgang af Niels Neergaards arkiv med henblik på udgivelsen af hans politiske breve og forbereder udgivelsen af fhv. minister Jørgen Jørgensens politiske erindringer, især fra besættelsestiden, samt af Aage Friis' samlinger vedrørende systemskiftet i 1901.

ANMELDELSER:

Privatarkiver Nr. 1–243. Hovedkatalog. – Meddelanden från Svenska Rigsarkivet för åren 1959–1961. – Kommissionen för riksinventering av de enskilda arkiven. Bulletin Nummer 2. – British and American Literary Letters in Scandinavian Public Collections (C. Rise Hansen)	377
Guide to the Contents of the Public Record Office I–II. – Annual Reports of the Keeper of Public Records on the Work of the Public Record Office and Reports of the Advisory Council on Public Records. – R. B. Pugh: The Records of the Colonial and Dominions Offices. – List of Cabinet Papers 1880–1914. – List of Papers of the Committee of Imperial Defence to 1914. – Record Repositories in Great Britain (C. Rise Hansen)	379
Silkeborg lens jordebog 1586 (Troels Dahlerup)	383
Jacob Ulfelds jordebog 1588 (Troels Dahlerup)	383
Frits Hastrup: Danske landsbytyper, og Viggo Hansen: Landskab og bebyggelse i Vendsyssel (Axel Steensberg)	384
Vilh. la Cour og Hans Stiesdal: Danske voldsteder fra oldtid og middelalder. Hjørring amt (Peter Riismøller)	393
Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede II (Holger Rasmussen)	395
Sigfrid Svensson: Gammelt dräktsilver (Inge Mejer Antonsen)	397
Erik Lassen: Dansk Sølv (Inge Mejer Antonsen)	398
Sønderjylland. Historisk billedbog (H. P. Clausen)	401
Niels Skyum-Nielsen: Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering (Paul G. Ørberg)	402
Kai Detlev Sievers: Die Köllerpoltik und ihr Echo in der deutschen Presse 1897–1901 (Lorenz Rerup)	405
Institutionernes virksomhed i 1964	407